

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI ANASANAT DALI
SANATTA YETERLİK TEZİ

BAZI TARİHİ YAPILAR ÖRNEĞİNDE TÜRKİYE’DE SIVA ÜSTÜ KALEM
İŞLERİNİN KORUNMASI (SORUNLAR – ÇÖZÜM ÖNERİLERİ)

HAZIRLAYAN
Muhammet BİLGEN

DANIŞMAN
Prof. İsmail ÖZTÜRK

2010-İZMİR

YEMİN METNİ

Sanatta Yeterlik Tezi olarak sunduğum“Bazı Tarihi Yapılar Örneğinde Türkiye’de Sıva Üstü Kalem İşlerinin Korunması (Sorunlar – Çözüm Önerileri)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/01/2010

Muhammet BİLGEN

İmza

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü' nün ...../...../..... tarih ve .....sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin .....maddesine göre Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik öğrencisi Muhammet Bilgen'in "Bazı Tarihi Yapılar Örneğinde Türkiye'de Sıva Üstü Kalem İşlerinin Korunması (Sorunlar – Çözüm Önerileri)" konulu tezi/projesi incelenmiş ve aday ...../...../..... tarihinde, saat .....’ da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini/projesini savunmasından sonra ..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin/projenin .....olduğuna oy.....ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÜYE

ÜYE

YÖK DOKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU

Tez/Proje No:

Konu Kodu:

Üniv. Kodu:

Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının

Soyadı: BİLGEN

Adı: Muhammet

Tezin/Projenin Türkçe Adı: Bazı Tarihi Yapılar Örneğinde Türkiye’de Sıva Üstü Kalem İşlerinin Korunması (Sorunlar – Çözüm Önerileri)

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: Conservation of Wall Paintings in Certain Historic Architecture of Turkiye (Problems-Solving Suggestions)

Tezin/Projenin Yapıldığı

Üniversitesi: D.E.Ü.

Enstitü: G.S.E.

Yıl: 2010

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

Dili: Türkçe

Doktora:

Sayfa Sayısı: 160

Tıpta Uzmanlık:

Referans Sayısı: 178

Sanatta Yeterlilik:

Tez/Proje Danışmanlarının

Unvanı: Prof.

Adı: İsmail

Soyadı: ÖZTÜRK

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Süsleme
- 2- Duvar resmi
- 3- Kalem işi
- 4- Koruma
- 5- Onarım

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Decoration
- 2- Wall Paintings
- 3- Historical buildings
- 4- Conservation
- 5- Restoration

Tarih: 18.01.2010

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum: Evet

Hayır

ÖZET

Türkiye’de özellikle son yıllarda çıkarılan yasalar ve altına imza atılan uluslararası koruma konulu antlaşmaların etkisi ile koruma-onarım çalışmaları hız kazanmıştır. Tarihi eser bakımından oldukça zengin olan ülkemizde, konuya zamanında gereken ehemmiyetin verilmemesinden dolayı koruma-onarım çalışmalarında henüz istenilen seviyeye gelinememiştir.

Koruma ve onarım çalışmalarının farklı disiplinlerin bir arada çalışmasını gerekli kılan karmaşık bir yapıya sahip olması, uzmanlık gerektiren konuları bünyesinde barındırması ve bu açıdan Türkiye’de henüz yeterli altyapının oluşturulamamış olması bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Gerekli altyapı oluşturulamadan çıkarılan yasalar ve kabul edilen uluslararası antlaşmalar uygulama aşamasında yeterli olmamıştır. Koruma kültürü konusunda etkili bir eğitim politikasının yürütülemediği olması, günümüzde yaşanan sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Bu çalışmada, Türkiye’de tarihi yapılardaki sıva üstü kalem işlerinin korunması çalışmalarında karşılaşılan temel sorunlar, koruma konusunda hizmet veren resmi ve sivil kurum yetkilileri ile yapılan birebir görüşmelerden elde edilen bilgiler doğrultusunda irdelenmeye ve çözüm yollarının belirlenmesine çalışılmıştır. Amaç, sıva üstü kalem işlerinin korunmasına karar alınan zaman diliminden, koruma ve onarım çalışmalarının tamamlandığı zaman dilimine kadar olan süreçte karşılaşılan temel sorunları irdelemek ve çözüm yolları aramaktır. Bu mantık çerçevesinde birinci bölümde tanım ve tarihi bilgi verildikten sonra ikinci bölümde, bazı yapıların sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları irdelenmiş, mevcut yasalardan hareketle sıva üstü kalem işlerinin koruma-onarım çalışmalarında yapılması gereken işlemler sıralanmıştır. Bu bilgilerin ardından, görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda temel sorunlar irdelenmiş ve çözüm yolları üretilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise yapılan proje çalışmaları ve uygulamaların bir dökümü yer almaktadır.

ABSTRACT

With the effect of laws and international agreements which have been executed in recent years about conservation, conservation and restoration works seem to be in rapid change in Turkiye. Because of having been a neglected field in our country which is very rich in terms of historical artifacts, ongoing conservation and restoration works are stil not at the desired stage.

Owing to the fact that conservation and restoration works require a structure built up of different disciplines and in addition to this, because an efficient infrastructure has not yet been set up in Turkey, bring along some problems. At the stage of application, laws and international agreements which were legislated without adding important requirements have not been satisfactory. Present-day problems ocured for the reason that an effective education policy have not been conducted on the issue of conservation culture.

In this thesis, it is intended to underline the problems encountered during the processes of conserving engraved and painted inscriptions on historical buildings and it is also aimed to suggest solutions by means of interviews made with officials of formal and civil foundations. The main aim is to determine the primary problems faced during the time frame between the decision to start conservation and restoration work and the completion of it. Accordingly, in the first chapter, definition and historical overview will be given, then in the second chapter, some of the buildings' restoration works on wall paintings are being emphassized, necessary processes about conservation and restoration works will be defined. Afterwards, regarding the data acquired by the interviews, essential issues will be disscussed and new suggestions will be given. In the third chapter, an inventory of project works and applications are given.

İÇİNDEKİLER

BAZI TARİHİ YAPILAR ÖRNEĞİNDE TÜRKİYE’DE SIVA ÜSTÜ KALEM İŞLERİNİN KORUNMASI (SORUNLAR – ÇÖZÜM ÖNERİLERİ)

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ	ii
TUTANAK.....	iii
YÖK DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xii
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xiv
ÖNSÖZ	xxv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

KORUMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ, KALEM İŞLERİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

1.1. Korumanın Tarihsel Gelişimi	10
1.1.1. Dünya’daki Gelişimi	12
1.1.2. Türkiye’deki Gelişimi	16
1.2. Kalem İşleri ve Günümüzdeki Durumu	26
1.2.1. Kalem İşleri	27
1.2.2. Kalem İşlerinin Günümüzdeki Durumu	33

2. BÖLÜM

BAZI TARİHİ YAPILAR ÖRNEĞİNDE SIVA ÜSTÜ KALEM İŞLERİNİN KORUNMASINA YÖNELİK YAPILAN İŞLEMLER (SORUNLAR - ÇÖZÜM ÖNERİLERİ)

2.1. Örnek Alınan Tarihi Yapılar.....	35
2.1.1. Sokollu Mehmed Paşa Camii, Kadırğa-İstanbul	35
2.1.2. İkiçeşmelik Camii, İzmir.....	42
2.1.3. Ulu Camii, Bursa.....	46
2.1.4. Pertevniyal Valide Sultan Camii, Aksaray-İstanbul.....	54
2.2. Türkiye’de Tarihi Yapılardaki Sıva Üstü Kalem İşlerinin Korunmasına Yönelik Yapılan İşlemler	60
2.2.1. Restorasyona Karar Alma Aşamaları, İhale ve Projelendirme Süreci	63
2.2.2. Restorasyon Aşamaları	69
2.2.3. Restorasyon Sonrası Aşamalar	71
2.3. Sorunlar - Çözüm Önerileri.....	71
2.3.1. Eğitim ve Yetişmiş Eleman Sorunu	73
2.3.2. Restorasyon Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar	77
2.3.2.1. İhale Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar	78
2.3.2.2. Projelendirmeden Kaynaklanan Sorunlar	80
2.3.2.3. Uygulamaya İlişkin Sorunlar.....	83
2.3.2.4. Denetleme Sorunu	86
2.3.3. Çözüm Önerileri.....	87

3. BÖLÜM

UYGULAMA ÇALIŞMALARI

3.1. Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii İç Mekân Çinilerinin Restorasyonu	95
3.2. Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii Mihrap Yazısı ve Süslemelerinin Restitüsyon Projesi.....	130

3.3. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Merdiven Boşluğu Ara Kat Sahanlık Duvarına Kalem İşi Tasarımı Yapılması ve Uygulanması.....	134
3.4. Özgün Çalışmalar	136
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA.....	143
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
A.Ş.	Anonim Şirket
bkz.	Bakınız
C.	cilt
cad.	Cadde
COE	Council of Europe
çev.	Çeviren
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
GSF	Güzel Sanatlar Fakültesi
GTS	Geleneksel Türk Sanatları
GTES	Geleneksel Türk El Sanatları
ICCROM	International Center for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property
ICOM	International Council of Museums
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
IUCN	International Union for Conservation of Nature
İnş.	İnşaat
KUDEB	Koruma Uygulama Denetim Büroları
KÜMİD	Kültürel Mirasın Dostları Derneği
Ltd. Şti.	Limited Şirketi
Mah.	Mahalle
MSÜ	Mimar Sinan Üniversitesi
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
S.	sayfa
s	sayfa
San.	Sanayi
sk.	Sokak
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
Tic.	Ticaret

TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
Turz.	Turizm
t.y.	tarih yok
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
vb.	ve benzeri
y.a.g.e.	yukarıda adı geçen eser
YEM	Yapı-Endüstri Merkezi
yy.	yüzyıl
y.y.	yayın yeri yok
ZKÜ	Zonguldak Karaelmas Üniversitesi

ŞEKİLLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil-1: Sokollu Mehmed Paşa Camii Planı.	36
Şekil-2: Bursa Ulu Camii Planı.	46
Şekil-3: Bursa Ulu Camii kubbe göbeği sıva üstü kalem işlerinin sayısal ortamda hazırlanmış desen rölöve örneği.	49
Şekil-4: Pertevniyal Valide Sultan Camii planı.	55
Şekil-5: Melik Ahmet Paşa Camii planı.	95
Şekil-6: Güney Cephesi çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	100
Şekil-7: Kuzey Cephesi çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	100
Şekil-8: Batı Cephesi çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	101
Şekil-9: Doğu Cephesi çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	101
Şekil-10: Mahfil merdiven boşluğu çinileri konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	102
Şekil-11: Mihrap çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır). ...	103
Şekil-12: Güney Cephesi çinileri rölöve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	104
Şekil-13: Kuzey Cephesi çinileri rölöve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	104
Şekil-14: Batı Cephesi çinileri rölöve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	105
Şekil-15: Doğu Cephesi çinileri rölöve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	105
Şekil-16: Merdiven boşluğu çinileri rölöve, bozulma analizleri, çinilerin numaralandırılması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	106
Şekil-17: Mihrap çinileri rölöve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	107

Şekil-18: Çinili alanlardaki bozulma ve simgelerin açıklandığı lejant kutucukları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	108
Şekil-19: Merdiven boşluğu çini desen rölövesi. Ölçek: 1/1.	109
Şekil-20: Merdiven boşluğu çini desen restitüsyonu. Ölçek: 1/1.	109
Şekil-21: Bordür çinileri desen rölövesi. Ölçek: 1/1.	109
Şekil-22: Bordür çinileri desen restitüsyonu. Ölçek:1/1.	109
Şekil-23: Güney Cephesi, mihrap sağı ikinci pencere bölgesi çinileri, müdahale detayı çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	110
Şekil-24: Kuzey Cephesi, sol bölüm pencere altı çinileri, müdahale detayı çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	111
Şekil-25: Mihrap sağ sütun başı alanı, müdahale detayı çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	112
Şekil-26: Mahfil merdiven boşluğu, sıva altından çıkarılan çinilerin projeye eklenmiş hali (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	118
Şekil-27: Doğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	129
Şekil-28: Doğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası renkli çizim (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	129
Şekil-29: Mihrap sıva üstü kalem işleri 1/1 ölçekte rölöve çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	132
Şekil-30: Mihrap sıva üstü kalem işleri sayısal ortamda hazırlanmış rölöve çizimi ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	132
Şekil-31: Mihrap yazısında hat uzmanının yaptığı düzeltmeler (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	132
Şekil-32: Hattatın yaptığı düzeltmelerin rölöve çizimleri üzerinde gösterilmesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	133
Şekil-33: Mihrap sıva üstü kalem işleri, 1/1 ölçekli restitüsyon çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	133
Şekil-34: Mihrap sıva üstü kalem işleri, sayısal ortamda hazırlanmış ölçekli restitüsyon çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	133

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Fotoğraf-1: Sıva üstü kalem işi (İstanbul-Kadırğa, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı orta kubbe, klasik üslup).	27
Fotoğraf-2: Sıva üstü kalem işi (İstanbul Fethi Paşa Köşkü tavanı, barok üslup).	27
Fotoğraf-3: Ahşap üstü kalem işi (İstanbul Yeni Camii Müezzin mahfili alt tavanı).	29
Fotoğraf-4: Ahşap üstü kalem işi (Beyşehir-Konya Eşrefoğlu Camii tavanı).	29
Fotoğraf-5: Mermer ve taş üstü kalem işleri (İstanbul - Kadırğa, Sokollu Mehmed Paşa Camii, giriş kapısı üstü).	30
Fotoğraf-6: Mermer üstü kalem işleri (İstanbul Yeni Camii giriş kapısı üstü).	30
Fotoğraf-7: Müezzin mahfili üçgen merdiven aynası deri üstü kalem işleri, (Bursa Ulu Camii).	31
Fotoğraf-8: Fotoğraf-7' den detay.	31
Fotoğraf-9: Tavan bez üstü kalem işleri (detay), (İstanbul Aziz Mahmut Hüdai Camii tavanı).	31
Fotoğraf-10: Düz Malakâri örneği (İstanbul Yeni Camii hünkâr mahfili alt tavanı).	32
Fotoğraf-11: Rölyef Malakâri örneği (İstanbul - Kadırğa, Sokollu Mehmed Paşa Camii, avlu ana giriş kapısı merdiven boşluğu tavanı). ...	32
Fotoğraf-12: Sokollu Mehmed Paşa Camii.	36
Fotoğraf-13: İstanbul-Kadırğa, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı kubbe eteği sıva üstü kalem işleri (restorasyon öncesi).	38
Fotoğraf-14: İstanbul-Kadırğa, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı kubbe göbeği sıva üstü kalem işleri (restorasyon öncesi).	38

Fotoğraf-15:	İstanbul-Kadirga, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı pandantiflerindeki sıva üstü kalem işleri (müdahale aşaması).	40
Fotoğraf-16:	İstanbul-Kadirga, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı sıva üstü kalem işleri (müdahale aşaması tamamlanmış ve orijinal bırakılmış alanlar).	40
Fotoğraf-17:	İstanbul-Kadirga, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı orta kubbesindeki sıva üstü kalem işleri (restorasyon sonrası).	40
Fotoğraf-18:	İstanbul-Kadirga, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı orta kubbesindeki sıva üstü kalem işleri (restorasyon sonrası detay).	40
Fotoğraf-19:	Sıva üstü kalem işleri restore edildikten 10 yıl sonra görülen bozulmalar (İstanbul-Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Camii son cemaat revakı kubbe göbeği).	41
Fotoğraf-20:	Sıva üstü kalem işleri restore edildikten 10 yıl sonra görülen bozulmalar (İstanbul-Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Camii son cemaat revakı kubbe eteği).	41
Fotoğraf-21:	İzmir İkiçeşmelik Camii.	43
Fotoğraf-22:	İzmir İkiçeşmelik Camii mihrap nişi süslemeleri.	43
Fotoğraf-23:	İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi sıva üstü kalem işleri restorasyon öncesi durumu.	44
Fotoğraf-24:	İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi sıva üstü kalem işleri restorasyon öncesi durumu (Detay).	44
Fotoğraf-25:	İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi sıva üstü kalem işleri raspa çalışması.	45
Fotoğraf-26:	İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi sıva üstü kalem işleri raspa çalışması (detay).	45
Fotoğraf-27:	Sıva üstü kalem işleri restorasyon sonrası genel görünüm (İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi).	45
Fotoğraf-28:	Sıva üstü kalem işleri restorasyon sonrası görünümünden detay (İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi).	45

Fotoğraf-29:	Bursa Ulu Camii.	46
Fotoğraf-30:	Bursa Ulu Camii kubbe ve kemerlerdeki sıva üstü kalem işleri.	47
Fotoğraf-31:	Bursa Ulu Camii sıva üstü kalem işleri.	47
Fotoğraf-32:	Bursa Ulu Camii kubbe göbeği sıva üstü kalem işleri.	49
Fotoğraf-33:	Bursa Ulu Camii kubbe kalem işlerinde gerçekleştirilen araştırma raspası örneği.	50
Fotoğraf-34:	Bursa Ulu Camii sıva üstü kalem işleri restorasyon öncesi görünümü.	50
Fotoğraf-35:	Sıva üstü hat yazıları kimyasal temizlik. (Ulu Camii, Bursa). .	52
Fotoğraf-36:	Sıva üstü hat yazıları mekanik temizlik. (Ulu Camii, Bursa). ..	52
Fotoğraf-37:	Restorasyon öncesi sıva üstü kalem işleri. (Ulu Camii, Bursa).	53
Fotoğraf-38:	Restorasyon sonrası sıva üstü kalem işleri. (Ulu Camii, Bursa).	53
Fotoğraf-39:	Restorasyon sonrası görünüm. (Ulu Camii, Bursa).	54
Fotoğraf-40:	Restorasyon sonrası görünüm. (Ulu Camii, Bursa).	54
Fotoğraf-41:	Pertevniyal Valide Sultan Camii.	55
Fotoğraf-42:	İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camii restorasyon aşaması.	56
Fotoğraf-43:	İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camii kuzeybatı beden duvarı, sıva üstü kalem işleri, restorasyon öncesi.	56
Fotoğraf-44:	İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camii kuzeybatı beden duvarı, sıva üstü kalem işleri, restorasyon aşaması.	58
Fotoğraf-45:	İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camii kuzeybatı beden duvarı, sıva üstü kalem işleri bazı ufak müdahaleler ve koruyucu uygulanması dışında restorasyonu büyük ölçüde tamamlanmış görünümü.	58
Fotoğraf-46:	Melik Ahmet Paşa Camii-Diyarbakır.	95
Fotoğraf-47:	Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii, doğu cephesi çinileri, Restorasyon öncesi.	96
Fotoğraf-48:	Doğu Cephesi çinileri, Restorasyon öncesi (detay) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	96

Fotoğraf-49:	Kuzey Cephesi çinileri orta bölüm, Restorasyon öncesi (detay) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	97
Fotoğraf-50:	Mahfil merdiven eşiği çinileri, Restorasyon öncesi (detay) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	97
Fotoğraf-51:	Batı Cephesi çinileri, Restorasyon öncesi (detay) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	97
Fotoğraf-52:	Batı Cephesi çinileri, Restorasyon öncesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	97
Fotoğraf-53:	Mihrap mukarnas çinileri arasına monte edilmiş zararlı unsurlar (çivi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	97
Fotoğraf-54:	Çinilerin üzerine monte edilmiş zararlı unsurlar (vida, dübel) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	97
Fotoğraf-55:	Mihrap bordür çinilerindeki hasarlı kısım (çimento katkılı harç ve yağlı boya kalıntısı) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	98
Fotoğraf-56:	Mihrap çinileri, restorasyon öncesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	98
Fotoğraf-57:	Mihrap bordür çinilerindeki hasarlı kısım (çiniye monte edilmiş ahşap parçası, çivi ve yağlı boya kalıntısı) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	98
Fotoğraf-58:	Merdiven boşluğu çini deseni (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	109
Fotoğraf-59:	Bordür çini deseni (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır). ...	109
Fotoğraf-60:	Güney Cephesi mihrap sağı ikinci pencere bölgesindeki müdahale detay çizimi yapılan çinili alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	110
Fotoğraf-61:	Kuzey Cephesi sol bölüm pencere altındaki müdahale detay çizimi yapılan çinili alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	111
Fotoğraf-62:	Mihrap sağ sütun başı, müdahale detay çizimi yapılan çinili alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	112

Fotoğraf-63:	Çinilerin yüzeyindeki toz katmanlarının alındığı genel temizlik (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	113
Fotoğraf-64:	Çini yüzeylerin özel nemli bezler ile silindiği genel temizlik (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	113
Fotoğraf-65:	Mahfil Merdiven eşiği çinileri genel temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	113
Fotoğraf-66:	Doğu Cephesi çinileri genel temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	113
Fotoğraf-67:	Mahfil merdiven eşiği çinileri kimyasal temizlik aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	114
Fotoğraf-68:	Mahfil merdiven eşiği çinileri kimyasal temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	114
Fotoğraf-69:	Kuzey Cephesi çinileri kimyasal temizlik aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	114
Fotoğraf-70:	Kuzey Cephesi çinileri kimyasal temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	114
Fotoğraf-71:	Mihrap çinilerindeki hasarlı alana uygulanmış çimento katkılı harç ve yağlı boya kalıntısı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	115
Fotoğraf-72:	Mihrap çinileri mekanik temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	115
Fotoğraf-73:	Çini yüzeylerdeki yağlıboya kalıntıları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	115
Fotoğraf-74:	Çini yüzeylerdeki yağlıboya kalıntılarının temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	115
Fotoğraf-75:	Batı Cephesi çinilerinin hasarlı alanındaki çimento katkılı harç kalıntısı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	115
Fotoğraf-76:	Batı Cephesi çinilerinin hasarlı alanındaki çimento katkılı harç kalıntısının mekanik temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	115

Fotoğraf-77	Tahrip edilmiş mihrap sütun başlığı alanındaki çimento katkılı harç ve yağlıboya kalıntıları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	116
Fotoğraf-78:	Tahrip edilmiş mihrap sütun başlığı alanının Mekanik temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	116
Fotoğraf-79:	Çinilere monte edilmiş ahşap ve demir parçaları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	116
Fotoğraf-80:	Çinilere monte edilmiş ahşap ve demir parçaların temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	116
Fotoğraf-81:	Çinilere monte edilmiş vida ve dübel gibi zararlı maddeler (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	117
Fotoğraf-82:	Çinilere monte edilmiş vida ve dübel gibi zararlı maddelerin temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	117
Fotoğraf-83:	Mahfil merdiven boşluğu, altında çini olabileceği düşünülen sıvalı alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	117
Fotoğraf-84:	Mahfil merdiven boşluğu, sıva altından çıkarılan çini ve çini izleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	117
Fotoğraf-85:	Geri dönüşümsüz çimento katkılı harçla sıvanmış alan (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	118
Fotoğraf-86:	Geri dönüşümsüz çimento katkılı harçla sıvanmış alanların temizliği (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	118
Fotoğraf-87:	Mihrap çinileri Sağlamaştırma çalışması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	119
Fotoğraf-88:	Güney Cephesi çinileri Sağlamaştırma çalışması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	119
Fotoğraf-89:	Temizliği yapılmış hasarlı kısım (Mihrap çinileri bordür alanı) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	119
Fotoğraf-90:	Hasarlı alanın onarım sonrası (Mihrap çinileri bordür alanı) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	119
Fotoğraf-91:	Güney Cephesi çinileri, çatlak ve kırıkların onarım aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	119

Fotoğraf-92:	Güney Cephesi çinileri, çatlak ve kırıkların onarım sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	119
Fotoğraf-93:	Mihrap Sütun başlığı onarım öncesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	120
Fotoğraf-94:	Alçı kalıp alınarak dökümü yapılan mihrap sütun başlığı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	120
Fotoğraf-95:	Güney Cephesi söküm öncesi çinilerin koruma altına alınması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	121
Fotoğraf-96:	Güney Cephesi çinileri söküm aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	121
Fotoğraf-97:	Doğu Cephesi çinileri söküm aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	121
Fotoğraf-98:	Doğu Cephesi çinileri söküm sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	121
Fotoğraf-99:	Sökülen çinilerin temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	121
Fotoğraf-100:	Sökülen çinilerin arka kısımlarındaki geri dönüşümsüz çimento katkılı harç kalıntılarının temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	121
Fotoğraf-101:	Doğu Cephesi, çinilerin monte edileceği alanın geri dönüşümlü kaba sıva ile sıvanması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	122
Fotoğraf-102:	Doğu Cephesi çinilerin monte edileceği alanın geri dönüşümlü kaba sıva ile sıvanmış hali (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	122
Fotoğraf-103:	Hasarlı çinilerin uyumlu parçalarının bulunarak onarımı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	122
Fotoğraf-104:	Hasarlı çinilerin uyumlu parçalarının bulunarak onarımı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	122
Fotoğraf-105:	Hasarlı parçaları bir araya getirilerek onarılan çini karo (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	122

Fotoğraf-106: Onarılan çini karoların kum havuzunda kurumaya bırakılması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	122
Fotoğraf-107: Hasarlı parçaların tümleme çalışması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	123
Fotoğraf-108: Tümleme çalışması tamamlanmış hasarlı çini parçaları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	123
Fotoğraf-109: Onarılan çinilerin monte aşaması (Batı Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	123
Fotoğraf-110: Onarılan çinilerin monte aşaması (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	123
Fotoğraf-111: Onarılan çinilerin monte aşaması (Güney Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	124
Fotoğraf-112: Çinilerin monte işlemi sonrası (Güney Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	124
Fotoğraf-113: Onarılan çinilerin monte aşaması (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	124
Fotoğraf-114: D.E.Ü. G.S.F. Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Öğrencileri tarafından çinilerin eksik kısımlarının kalem işi tekniğinde renklendirilmesi (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	124
Fotoğraf-115: Onarılan alana aktarılmış desen (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	124
Fotoğraf-116: Renklendirme işlemi sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	124
Fotoğraf-117: Desen aktarılmış alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	125
Fotoğraf-118: Renklendirme işlemi sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	125
Fotoğraf-119: Mahfil merdiven eşiği çinileri onarım ve renklendirme sonrası görünümü (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	125
Fotoğraf-120: Güney Cephesi sol bölüm restorasyon sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	125

Fotoğraf-121: Mahfil merdiven boşluğu çinileri onarım ve renklendirme sonrası görünümü (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	125
Fotoğraf-122: Doğu Cephesi çinileri onarım ve renklendirme sonrası görünümü (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	125
Fotoğraf-123: Onarılan alanlara koruyucu uygulanması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	126
Fotoğraf-124: Onarılan alanlara koruyucu uygulanması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	126
Fotoğraf-125: Güneydoğu Cephesi çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	126
Fotoğraf-126: Güneydoğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	126
Fotoğraf-127: Doğu Cephesi çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	127
Fotoğraf-128: Doğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	127
Fotoğraf-129: Mahfil merdiven eşiği çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	127
Fotoğraf-130: Mahfil merdiven eşiği çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	127
Fotoğraf-131: Batı Cephesi niş eşiği çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	127
Fotoğraf-132: Batı Cephesi niş eşiği çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	127
Fotoğraf-133: Batı Cephesi çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	128
Fotoğraf-134: Batı Cephesi çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	128
Fotoğraf-135: Batı Cephesi çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	128
Fotoğraf-136: Batı Cephesi çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	128

Fotoğraf-137: Restorasyon öncesi mihrap sütun başı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	128
Fotoğraf-138: Restorasyon sonrası mihrap sütun başı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	128
Fotoğraf-139: Mihrap restorasyon öncesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	129
Fotoğraf-140: Mihrap restorasyon sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	129
Fotoğraf-141: Doğu Cephesi çinileri restorasyon öncesi panoromik görünüm (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	129
Fotoğraf-142: Doğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası panoromik görünüm (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).	129
Fotoğraf-143: Mihrap yazısı ve süslemeleri genel görünüm (Diyarbakır, Melik Ahmet Paşa Camii).	130
Fotoğraf-144: Mihrap sıva üstü kalem işleri bozulma detayı (Diyarbakır, Melik Ahmet Paşa Camii).	130
Fotoğraf-145: Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii mihrap yazısı ve süslemeleri.	131
Fotoğraf-146: DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, merdiven boşluğu ara kat sahanlık duvarı.	134
Fotoğraf-147: DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, merdiven boşluğu ara kat sahanlık duvarına uygulanacak kalem işi kompozisyonunun tasarım aşaması.	134
Fotoğraf-148: Hazırlanan desenin küçük boyutta ve kâğıt üzerinde bazı bölümlerinin renklendirilmiş görünümü.	134
Fotoğraf-149: Duvar yüzeyinin ve desen yapılacak alanların zemin renklerinin boyanmış görünümü.	134
Fotoğraf-150: İğnelenmiş desenin duvar yüzeyine kömür tozu ile aktarılması.	134
Fotoğraf-151: Duvar yüzeyine desen aktarma (Detay).	135
Fotoğraf-152: Duvara aktarılmış desen (Detay).	135
Fotoğraf-153: Çalışma aşaması.	135

Fotoğraf-154: Çalışmanın tamamlanmış hali (detay).	135
Fotoğraf-155: DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, merdiven boşluğu ara kat sahanlık duvarına yapılan kalem işi uygulaması, tamamlanmış görünüm.	135
Fotoğraf-156: Sazyolu çalışması (Özgün çalışma).	136
Fotoğraf-157: Derviş minyatürü ve halkâr çalışması (Özgün çalışma).	136
Fotoğraf-158: Halkâr (Özgün çalışma).	136

ÖNSÖZ

Türkiye’de, tarihi yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinin korunması ve onarımı, çözülmeyi bekleyen çok sayıda sorunun bulunduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihi yapılarda yer alan bu sıva üstü kalem işlerinin doğru restore edilip gelecek kuşaklara aktarılabilmelerini sağlamak için alandaki temel sorunların belirlenip, bu sorunlar irdelenerek çözüm yollarının aranması amacı ile hazırlanan bu tez çalışması birçok kişinin desteği ile gerçekleştirilmiştir.

İlk önce yüksek lisans eğitimimden beri hocam ve danışmanım olan, bana yol gösteren, gayretlendiren, dinleyen, sabreden, yönlendiren, her türlü desteğini esirgemeyen Prof. İsmail ÖZTÜRK’e emeklerinden dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

DEÜ GSF GTS bölümü hocalarından Yrd. Doç. Aynur MAKTAL’a, maddi ve manevi desteklerinden dolayı Yrd. Doç. Filiz ADIGÜZEL TOPRAK’a, Öğretim Görevlisi Ayşe ÇETİN’e, tüm diğer DEÜ GSF GTS Bölümü hocalarına ve tez izleme komitesi hocalarına, Yrd. Doç. Ruhi KONAK’a, Yrd. Doç. A. Sultan KARAOĞLU’na, Arş. Gör. Filiz ve Emre KESKİN’e, başta Sayın Hanife GÜRBULAK olmak üzere tüm DEÜ. Güzel Sanatlar Enstitüsü çalışanlarına, görüşme gerçekleştirdiğim süreçte değerli bilgilerini ve deneyimlerini benden esirgemeyen Sayın Semih İRTEŞ’e, İsmail ÖNEL’e, Celalettin KÜÇÜK’e, Mine YAR’a, Güvenç GÜVEN’e, Dr. Kaya ÜÇER’e, Ercan YILMAZ’a, Dr. Hatice AKSU’ya, Zülfikar HALİFEOĞLU’na, İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürü Sayın Hüseyin KAYA’ya ve görüşme gerçekleştirip burada adını saymadığım herkese teşekkür ederim. Berna İLERİ ve Ezgin YETİŞ’e tezdeki yardımlarından dolayı minnettarım. Burada ismini saymadığım ve tez çalışmamda yardımlarını esirgemeyen bütün arkadaşlarıma, hocalarıma ve aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Gelişen dünyaya paralel olarak, ülkemizde de koruma kültürünün önemi her geçen gün daha iyi anlaşılakta ve bu konuda önemli adımlar atılmaktadır. Geçmişten günümüze ulaşan kültür varlıklarının, toplumun geçmişine ait hafızası olduğu düşünülürse, bu eserlerin korunmasının ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılabilir. Koruma; geçmişin izlerini taşıyan her çeşit kültürel ve doğal varlıkların, tarihi, sanatsal, estetik, özgünlük, kültürel vb. değerlerinden dolayı, varlıklarını devam ettirebilmeleri, dolayısıyla bu değerlerini gelecekte de koruyabilmeleri için yapılan her türlü çalışmaya ve alınan önlemlere verilen ortak addır. Bu mantıkla, doğru korumanın sağlanabilmesi, yeterli yasal düzenlemeler yapılarak, koruma konusunda eğitimli uzmanlar ve kamu görevlilerinin yetiştirilmesi başta olmak üzere, toplumun her kesimine yeterince koruma bilincinin aşılması ile mümkün olabilir.

Kültürün temelinde var olan koruma anlayışının en ilkel toplumlarda bile görüldüğü, bazı objelerin çeşitli sebeplerden dolayı uzun yıllar korunup saklandığı ve gelecek kuşaklara aktarıldığı bilinmektedir.¹ Kültürel varlıkların korunması konusunda uluslararası düzeyde yapılan ilk büyük girişim, tarihi anıtların etkin bir şekilde korunmasına ışık tutacak ilk ilkeler ve düşüncelerin belirlenmesi 19. yy.ın sonlarına rastlar.² Türkiye'deki çağdaş anlamda koruma çalışmaları ise, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlamıştır. Osman Hamdi Bey'in bu konudaki çabaları ile koruma çalışmaları bir ivme kazanmıştır. 1869'da benimsenen Asar-ı Atika Nizamnamesi (Eski Yapıtlar Yönetmeliği) ve bu nizamnamede ilerleyen yıllarda yapılan çeşitli düzenlemelerle, söz konusu nizamname 1973 yılına kadar 104 yıl bu isimle yürürlükte kalmıştır.³ Fakat Cumhuriyet döneminde, 1710 sayılı Eski Eserler Yasası'nın çıkarıldığı tarihe kadar 67 yıl kullanılan yasa, 1906 yılında çıkarılan son Asar-ı Atika Nizamnamesi'dir. 1973 yılında çıkarılan 1710 Sayılı Eski Eserler

---

¹ İsmail Öztürk, **Koruma Kültürü ve Geleneksel Tekstillere Korunması-Onarımı**, Mor Fil Yayınları, Ankara, 2007, 19. s.

² Öztürk, **a.g.e.**, 21.s.; Cevat Erder, "Kültürel Varlıkların Korunmasında Bilim ve Teknoloji", **Anadolu (Anatolia)** (Akurgal'a Armağan), Sayı: 21 (1978-1980), 1987, 113. s.

³ Üstün Alsaç, **Türkiye'de Restorasyon**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, 19-20. s.

Yasası'ndan sonra 1983 yılında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası kabul edilmiş ve çeşitli düzenlemelerle günümüze kadar gelmiştir.⁴

Türkiye'deki tarihi yapılarda yer alan sıva üstü kalem iřlerinin⁵ restorasyon çalışmaları göz önüne alındığında, günümüze kadar yapılan restorasyonlarda çeşitli yanlışlıkların ve sıva üstü kalem işlerine zarar verici uygulamaların yapıldığı görülür. Özellikle son yıllarda, koruma onarım konusunda yapılan çeşitli yasal düzenlemeler ve gelişmelere rağmen, halen daha yanlış uygulamaların yapıyor olması da dikkat çekicidir.

“Bazı Tarihi Yapılar  rneğinde Türkiye'de Sıva  st  Kalem işlerinin Korunması (Sorunlar –  z m  nerileri)” başlıklı tez çalışması ile alandaki sorunların tartışılması hedeflenmiştir. Burada yapılmak istenen, bir tarihi yapıda yer alan sıva üstü kalem işlerinin nasıl restore edileceğinin belirlenmesinden çok, sıva üstü kalem işlerinin koruma onarım çalışmalarında karşılaşılan genel sorunları (bütün yapılardaki sıva üstü kalem işlerinin koruma onarım çalışmalarında karşılaşılan sorunları) tartışmaktır. Yine tez çalışmasının amaçları arasında, sıva üstü kalem işlerinin korunması ve onarımında yanlış uygulamaların ortaya çıkmasına sebep olan en önemli temel sorunlara çözüm yolları aranması da yer almaktadır.

Bir tarihi yapının sıva üstü kalem işlerinin restorasyon uygulamalarında, o yapıyı ilgilendiren, özel sorunlarla da (nem, evre koşulları ve kullanım sorunları gibi) karşılaşılabilir. Bu  zel sorunlar, her tarihi yapıda farklı olabilmektedir. Dolayısı ile tarihi yapıların ve bu yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinin genel ve özel sorunları, özellikle yapının restorasyon projesi hazırlanırken bütün bu sorunlar dikkate alınarak, mutlaka kalem işlerinin de detaylı olarak projelendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Projelendirmenin, koruma onarım çalışmalarındaki ilk aşama olduğu düşünülürse (proje ihalesi gibi kurumsal işlemler dikkate

---

⁴ Emre Madran - Nimet  zg n l, **Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması**, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara, 2005, 4-5.s.

⁵ Bu tez çalışmasında geçen “kalem işi, sıva üstü” gibi kelimeler Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu referans alınarak yazılmıştır. (**Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu** 24. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, 505 S.

alınmazsa) hatalı bir başlangıç, daha sonraki uygulamaların da hatalı olmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla, müdahalelerin bütün aşamalarında yararlanılan ve içerdiği bilgiler doğrultusunda çalışmanın gerçekleştirildiği restorasyon projesi hatalı ise, bunun sonucu olarak yapılan müdahalelerde hatalı olacaktır. Yine aynı şekilde yanlış bir ihale sürecinden geçip, ehil olmayan kişi ve firmalara yaptırılan koruma-onarım çalışmalarında, yanlış projelendirme, uzman olmayan personelin çalıştırılması, yanlış müdahale ve bunların sonunda da hatalı restorasyon çalışmalarının oluşması olasıdır.

Tez çalışmasına başlanırken konunun detaylı olarak incelenebilmesi için bazı sınırlandırmalara gidilmiştir. İlk aşamada konu, tarihi yapılardaki sıva üstü kalem işlerinin korunması ile sınırlandırılıp, mimari özellikler ve diğer süsleme çeşitlerinden ayrılmıştır. Bunun yanı sıra, dört adet tarihi yapının sıva üstü kalem işlerinin koruma ve onarım çalışmaları ele alınarak bir sınırlandırma daha yapılmıştır. Tez çalışması yürütülürken, Diyarbakır, Konya, Bursa, İstanbul, İzmir gibi farklı bölgelerde farklı tarihlerde gerçekleştirilen birçok tarihi yapının sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları incelenmiş, bunlardan dört tanesine tezde yer verilmiştir.⁶ Bunun yanı sıra çalışmada temel sorunlar ele alındığı için, tek yapı ölçeğindeki daha özel sorunlara değinilmemiştir.

Ele alınan konu, tarihi yapılardaki sıva üstü kalem işlerinin korunması, karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri olarak belirlendikten sonra, çalışmanın hangi yöntem ve teknikler kullanılarak yapılacağına belirlenmesine çalışılmıştır. Sıva üstü kalem işlerinin korunması ve onarımına yönelik Türkiye’de maalesef yeterli sayıda yayın bulunmamaktadır. Bu sebeple alana ilişkin sorunların araştırılmasında bu konuda hizmet veren kişi, kurum ve kuruluşların temsilcileri ile görüşmeler yapılması uygun görülmüştür. Bunun yanı sıra alan araştırmaları ve kütüphane çalışması yürütülmüştür. Tez çalışmasında yayınlanmış bilimsel çalışmaların yanı sıra üç temel kaynak çeşidinden faydalanılmıştır. Bunlardan ilki yürürlükte olan koruma ve onarım konuları ile ilgili yasa ve yönetmeliklerdir. İkincisi, birebir (yüz yüze) görüşme gerçekleştirilen ve yapılan görüşmelerin ses kayıt cihazı ile kayıt

---

⁶ İncelenen yapıların birçoğunun restorasyon çalışmalarında farklı tarihlerde bizzat görev alınmış, gerek proje hazırlanması, gerekse müdahale aşamalarında çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

altına alındığı kaynak kişiler, üçüncüsü ise restorasyon çalışmaları incelenen ve dört tanesinin restorasyon çalışmalarına tezde yer verilen tarihi yapılarıdır.

Tez çalışmaları esnasında bazı sorunlar da yaşanmıştır. Örneğin İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkilileri ile yapılan görüşmelerde, gerçekleştirdikleri çalışmaları yasaların öngördüğü şekilde yaptıklarını ve çalışmalar tamamlandıktan sonra restorasyon dosyalarının vakıfların arşivine konduğunu, projesi olmayan bir çalışmaya müsaade etmediklerini belirtmişlerdir. Bu tezde sıra üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları incelenen İzmir İkiçeşmelik Camii'nin restorasyon projelerini görmek için başvurulduğunda "söz konusu yapının restorasyonu ile ilgili elimizde hiçbir kayıt, belge veya doküman yoktur" yanıtı alınmıştır. İkiçeşmelik Camii ile ilgili, İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ndeki sınırlı bilgilerin yer aldığı eski eser kayıt fişleri incelenebilmiştir.

Kaynak kişilerle görüşmelerin birçoğu şantiye ortamında, restorasyon çalışmaları devam ederken gerçekleştirilmiştir. Şantiye ortamında yapılan görüşmelerin, çalışmaların birebir gözlenebilmesini sağlamanın yanı sıra, bazı dezavantajları da olmuştur. Şantiye ortamındaki çalışmalardan dolayı oluşan ses kirliliği, çözümleme yapılırken (ses kayıtları yazıya aktarılırken) konuşmacının bazı kelimelerinin zor anlaşılmasına sebep olmuştur. Gerek çözümlenmelerin yapıldığı esnada, gerekse ek bilgiye ihtiyaç duyulduğu zaman, görüşme yapılan kişilere telefonla ya da e posta yoluyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Bazı kaynak kişilerle yapılan görüşmeler, farklı tarihlerde birkaç aşamada gerçekleştirilmiştir. Aynı kişi ile yapılan farklı tarihlerdeki görüşmelerde, aynı sorular farklı şekillerde yeniden sorularak, alınan bilgilerin tutarlılığı sınanmıştır. Tez çalışmasının hazırlık aşamalarında işçilerle yapılan görüşmelerde, gerek görüşme yapılan kişinin ses kaydı yapılacağını anladığı zaman heyecanlanması ve doğru bilgiyi vermekten kaçınması, bazı durumlarda da teknik yetersizlik sebebiyle bu kişilerle yapılan görüşmelerin ses kayıtları mevcut değildir.

İncelenen yapıların restorasyon aşamalarını ve müdahale detaylarını gösteren fotoğraflara, söz konusu yapıların restorasyonlarını gerçekleştiren kişilerin yayın

hakkına duyulan saygıdan dolayı çok fazla yer verilmemiştir. Ayrıca bu tez çalışmasının hazırlandığı dönemde restorasyon çalışmaları devam eden Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin restorasyonuna ilişkin fotoğraflara da restorasyonu henüz tamamlanmamış olduğu için detaylı olarak yer verilememiştir.

Türkiye'de sıva üstü kalem işlerinin korunması konusunda izlenmesi gereken yol mevcut yasalar incelenerek bu yasa ve yönetmelikler doğrultusunda belirlenmeye çalışılmıştır. Yasalar incelenirken herhangi bir yanlış anlaşılmaya izin vermemek için, konu ile ilgili kişilerin görüşlerine başvurulmuştur.

Tez çalışmasının içeriğinde anlatımı olumsuz etkilemeyecek bazı kısaltmalara da yer verilmiştir. Örneğin “kurum” sözcüğü, Restorasyon çalışmasını yaptıran devlet kurumunu (Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Belediyeler, İl Özel İdareleri gibi), “kurul” sözcüğü, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarını, “Vakıflar” sözcüğü, Vakıflar Bölge Müdürlüklerini, “yüklenici firma” veya “müteahhit firma” sözcükleri, ihale sonucunda yapının ve sıva üstü kalem işlerinin restorasyonunu gerçekleştirmeye hak kazanan şirketi ifade etmektedir.

Türkiye'de restorasyon alanında bir kavram kargaşası olduğu açıktır. Restorasyon konusunda gelişmiş ülkelerin deneyimlerinden faydalanan olmamız, restorasyon ile ilgili birçok yabancı kelimenin Türkçede kullanımını zorunlu kılmaktadır. Bazı terimlerin Türkçe karşılıkları kullanılmaya çalışılsa da, bu terimlere farklı anlamlar yüklenmesi veya o kelimeyi birebir karşılayan kelimelerin Türkçede olmaması sebebi ile bir kavram kargaşası yaşanmakta ve çoğu zaman söylenenler asıl ifade edilmek istenen anlatmakta yetersiz kalmaktadır. Bu tez çalışmasında, koruma (**konservasyon**) terimi; zaman içinde oluşabilecek bozulmalara karşı eserin sağlıklı bir şekilde yaşayabilmesi için koruma amacı ile alınan her çeşit önlemler, **restorasyon (onarım)** terimi; arkeolojik veya sanat değeri taşıyan bir eserin özgünlüğüne zarar vermeden gelecek kuşaklara aktarmak için yapılan zorunlu müdahaleleri, **koruma-onarım** terimi ise; korunması gerekli görülen bir tarihi eserin korunmasına yönelik bütün önlemleri ve onarım müdahalelerini ifade etmektedir.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, korumanın dünyadaki ve Türkiye'deki gelişimi, tanımlar, sıva üstü kalem işleri ve tarihi yapılarda yer alan süsleme çeşitleri hakkında tanıtıcı bilgi verilmiştir. Ayrıca Türkiye'de sıva üstü kalem işlerinin günümüzdeki durumlarının belirlenmesine çalışılarak genel anlamda bir durum tespiti yapılması hedeflenmiştir.

İkinci bölümde, sıva üstü kalem işlerinin korunmasına yönelik yapılan çalışmalar, sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulmuştur. İlk önce sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları incelenen dört adet yapının restorasyon süreçleri anlatılmaya çalışılmış ve yapılan uygulamalar hakkında bilgi verilmiştir. Bu yapılar farklı şehirlerden ve farklı tarihlerde yapılan çalışmalardan seçilmiştir. İlk yapı olarak sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları incelenen İstanbul Sokollu Mehmed Paşa Camii 1999 yılında restore edilmiştir. 2005 yılında İzmir İkiçeşmelik Camii sıva üstü kalem işleri, 2006 yılında Bursa Ulu Camii sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 2009 yılında ise, bu tez çalışması hazırlanırken restorasyon çalışmaları devam eden İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camii sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. Ele alınan yapıların sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları anlatılırken 90'lı yıllardan günümüze gelinceye kadar nelerin değiştiğinin belirlenmesine ve bir durum saptaması yapılmasına çalışılmıştır.

Yasa ve yönetmeliklerde doğrudan kalem işlerini ilgilendiren detaylı bilgilere ulaşamamıştır. Çünkü yalnızca sıva üstü kalem işlerini ilgilendiren yasa ve yönetmelik bulunmamaktadır. Mevcut yasa ve yönetmelikler, yapı ölçeğinde konuyu ele almaktadır. Fakat tarihi yapının bütününe ilgilendiren bu yasalar, şüphesiz sıva üstü kalem işlerini de ilgilendirmektedir. Bu sebeple yasalar incelenerek, tarihi yapının genelini ilgilendiren bu yasaların kalem işlerine uyarlanmasına çalışılmıştır. Örneğin yasalarda, restorasyona yönelik projeler hazırlanırken, mimari projelerin nasıl hazırlanması gerektiği konusunda detaylı bilgi vardır. Mimari projelerin hazırlanmasında uyulacak kuralların, sıva üstü kalem işlerinin restorasyon projelerinin hazırlanmasında da geçerli olduğu ve bu konuda yasalardaki

eksikliklerde göz önüne alınarak, nelerin yapılması gerektiği belirlenmeye çalışılmıştır. Tezde, sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları incelenen dört adet yapının ve sıva üstü kalem işleri bulunan yapıların çoğunluğunun, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait yapılar olması sebebiyle, VGM ve vakıf eserleri ile ilgili yasaların ve söz konusu kurum kontrolünde yapılan sıva üstü kalem işi çalışmalarının üzerinde daha ayrıntılı olarak durulmuştur.

Mevcut yasalar incelenip bu yasa ve yönetmelikler doğrultusunda yapılması gerekenlerin belirlenmesinin ardından, Türkiye'de yapılan koruma onarım çalışmaları, bu çalışmalarda karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerilerinin belirlenmesine geçilmiştir. Bu konuda yeterli yayının olmamasından dolayı, günümüze kadar yapılan sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında ne tür sorunlar ile karşılaşıldığına dair bilgiye yazılı metinlerden ulaşmak çok zordur. Bu sebeple alanın sorunları, sıva üstü kalem işlerinin koruma onarım çalışmalarında görev alan kişi, kurum ve kuruluşların yetkilileri ile görüşülerek belirlenmeye çalışılmıştır. Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkilileri, Rölöve Anıtlar Bölge Müdürlüğü yetkilileri, yüklenici (müteahhit) firma görevlileri, mimarlar, restoratörler, üniversitelerde sıva üstü kalem işlerinin korunması konusunda eğitim veren akademisyenler, kalem işi ustaları gibi alanda çalışma gerçekleştiren ve bu alanın sorunlarını birebir yaşayan kişilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmeler, ses kayıt cihazları ile kayıt altına alınmış ve yazıya dökülmüştür. Sorunlara farklı kişi ve meslek gruplarının bakış açısından bakıp irdelemeye çalışılarak, çözümlerin bu mantık çerçevesinde üretilmesi hedeflenmiştir. Çünkü sorunların çözümü için yapılan çalışmalar, hem kurumların hem de yüklenici firma çalışanlarının, kısacası bu alanda hizmet veren her kesimin sorunlarının çözümüne yönelik olması gerekir.

Alandaki sorunlar incelendiğinde karşılaşılan bütün sorunların, birbirleri ile ilişkili olduğu ve iç içe geçtiği görülmüştür. İhale aşamasında karşılaşılan bir sorunun sonuçları proje aşamasında da, uygulama aşamasında da, karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple içeriğin düzenlenmesi konusunda bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Tezde sorunların anlaşılır kılınmasını sağlamak amacı ile konu iki ana başlıkta ele

alınmıştır. Başlıkların birincisinde eğitim ve yetişmiş eleman sorunu irdelenirken, ikincisinde ise Restorasyon sürecinde karşılaşılan sorunlar ele alınmıştır. Restorasyon sürecindeki sorunlar da kendi içerisinde, ihale aşamasında, projelendirilmede, müdahale aşamalarında ve denetlemede karşılaşılan sorunlar alt başlıklarında irdelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde koruma onarım proje çalışmaları ve özgün üretimlerin bir dökümü yer almaktadır. Proje çalışması olarak, 10.2008-03.2009 tarihleri arasında gerçekleştirilen Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii iç mekan çinilerinin koruma-onarım çalışmaları anlatılmıştır. Söz konusu caminin çinilerinin korunması ve onarımı ile ilgili olarak, yasaların öngördüğü şekilde, sistematik bir proje çalışması gerçekleştirilmiş, detaylı belgeleme çalışması yürütülmüş, müdahaleler gerek geleneksel malzeme ve teknikler, gerekse günümüz malzemeleri ve teknikleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çinilerin bazı eksik kısımları özel boyalarla sıva üstü kalem işi tekniğinde renklendirilmiştir. Kalem işi tekniğinde desenlerin eksik kısımlarının tamamlanması aşamasında üç farklı teknikte desen tamamlama çalışması gerçekleştirilmiştir. Melik Ahmet Paşa Camii iç mekân çinilerinin eksik kısımlarının, kalem işi tekniği ile tamamlanması aşamasında, desenlerin çinilerdeki gibi özel boyalarla, blok boyama (boyanan alanın zeminini tamamen örtecek şekilde boyama) tekniğinde renklendirilerek tamamlanması, motiflerin renklendirilmeden yalnızca tahrir⁷ (kontur) çizgilerinin belirtilmesi ve çini alanları belirtilerek desen yapılmadan boş bırakılması şeklinde uygulanan üç farklı teknik kullanılmıştır. Söz konusu çalışma bu üç farklı tekniğin hangi durumlarda, hangi alanlara uygulanması gerektiğinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir.

Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii iç mekân çinilerinin koruma-onarım proje aşamaları görsel malzemeler eşliğinde sistematik bir düzen içerisinde verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma ile koruma onarım çalışmalarında izlenmesi gereken yolun belirlenmesi hedeflenmiştir.

---

⁷ Tahrir; Motiflerin çevrelerine ve detaylarına mürekkep ya da boyalarla hassas fırçalar kullanılarak çekilen ince çizgi. (Mine Esiner Özen, **Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü**, İ. Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, İstanbul, 1985, 68. s.)

Diğer çalışma ise, restitüsyon çalışmasıdır. Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii'nin mihrap yazısı ve süslemelerinin restitüsyon çalışması yapılmıştır.

Üçüncü bölümde yer alan bir başka çalışma ise, DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü merdiven boşluğu ara kat sahanlık⁸ duvarına yapılan özgün sıva üstü kalem işi tasarımı ve uygulamasıdır. Bu çalışmada İzmir'in liman şehri olduğu göz önüne alınarak, şehrin tarihi yapılarının yer aldığı bir duvar resmi tasarımı yapılmış ve bu tasarım sıva üstü kalem işi tekniğinde duvara uygulanmıştır. Ayrıca bu son bölümde, tez çalışmasının yürütüldüğü süreçte yapılan özgün tezhip çalışmalarından birkaç örnekte yer almaktadır.

---

⁸ Sahanlık; binalarda merdiven başlarında ya da ortasında veya asansör önlerinde genişçe düzlük. (Doğan Hasol, Mimarlık Cep Sözlüğü, yem yayın, İstanbul, 2009, 177.s.)

1. BÖLÜM

KORUMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ, KALEM İŞLERİ VE GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

1.1. Korumanın Tarihsel Gelişimi

Dünyada yaşayan her topluluğun kendine özgü bir koruma anlayışının olduğu muhakkaktır. En ilkel toplumlarda dahi bazı objelerin çeşitli sebeplerden dolayı uzun süre korunduğu ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı bilinen bir gerçektir. Kültürün temelinde de zaten bir koruma anlayışı vardır.⁹ Koruma; geçmişin izlerini taşıyan her çeşit kültürel ve doğal varlığın, tarihi, sanatsal, estetik, özgünlük, kültürel v.b. değerlerinden dolayı, varlıklarını devam ettirebilmeleri, dolayısıyla bu değerlerini gelecekte de koruyabilmeleri için yapılan her türlü müdahale ve alınan önlemlere verilen ortak addır. Geçmişle bugün arasında köprü görevi yapan ve tarihi belge niteliğine sahip kültürel değerlerin bugün ve yarında var olması için koruma olgusunun dinamik bir yapı içinde ele alınması ve tanıtılması gerekmektedir. Korumada esas olan, korunacak değerlerin mümkün olduğunca özgün halleri ile sürekliliğinin sağlanmasıdır. Bu süreklilik sağlanırken, değişimin göz ardı edilmemesi ve değişimle birlikte neyin, neden ve nasıl korunacağına bilincinde olunması gerekir.¹⁰

Geçmişini tanımayan, çevresindeki eski eserleri ve kültürel birikimi değerlendirmesini bilmeyen bir toplum, geleceğin planlamasını yapma konusunda aciz kalır.¹¹ Günümüz teknolojisi, günlük kullanım eşyaları, içinde barındığımız devasal yapılar bir kültür birikiminin son ürünleri olarak karşımıza çıkar. Her ürünün mutlaka bir ilk örneği vardır. Bugün kullandığımız ve yarın daha gelişmiş

---

⁹ İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 19. s.

¹⁰ **y.a.g.e.**, 19. s.

¹¹ İsmail Karamut, "Eski Eserlerimizi Neden Koruyoruz?", **Müze**, Konya Müzeler Müdürlüğü Müzeler Haftası Özel Sayısı, 1982, 19. s.

örneklerinin yapılacağı ürünler, dün yapılmış olan ilk örneklerinin sayesinde ortaya çıkabilmişlerdir. Tarihteki her uygarlık, her buluş, her teknoloji, varlığını daha önceki uygarlıklara, buluş ve teknolojilere borçludur. Bu da bize gelişimin, ilerlemenin, yeni şeyler başarmanın ancak geçmişin korunması ile mümkün olabileceğini göstermektedir. İngiliz anıtlarının korunmasının babası sayılan William Morris, eski yapıların korunmasının önemini şu sözleri ile anlatır:

“Eski yapılar yalnız bize ait değildir. Onlar önce atalarımıza aitti ve eğer bizler ihanet etmezsek gelecekte torunlarımıza ait olacaklar. Onları istediğimiz gibi kullanabileceğimiz mallar olarak görmemeliyiz. Bizler gelecek nesiller için mütevellileriz.”¹²

Koruma olgusu, kültürel, ekonomik ve sosyal boyutu olan bir dizi eylemi kapsamaktadır. Bu yönü ile farklı uzmanlık alanlarının bir araya gelerek oluşturdukları ortak bir katılımı ve disiplinler arası bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır.¹³

Koruma sözcüğü, kültür ve doğa ürünlerinin tarihsel değerlerini gelecekte de devam ettirebilmeleri için yapılan her türlü müdahale ve alınan önlemleri içerirken, Saklama, Avustralya’daki ICOMOS’un Burra Patent Kurulu’nun yapmış olduğu tanımlamaya göre; bir yerin dokusunu, bulunduğu durumda sürdürmek, bozulmasını geciktirmek anlamına gelmektedir.¹⁴ Onarım ise, belgesel değere sahip unsurun bu değerini muhafaza edebilmesi ve bazı durumlarda da eldeki veriler ışığında eksik kısımlarının tamamlanması maksadı ile yapılan bakım çalışmaları karşılığı kullanılmaktadır. Bir başka deyişle koruma, saklama ve onarım gibi uygulamaların hepsini kapsar.

“Saklamanın koruma işleminde büyük önem taşıdığı tartışılmaz. Bununla birlikte koruma her zaman önden gider ve geleceğe bakar... ..Değerlendirme, eleme, saklama iyi bir koruma için gerekli olan araçlardır. Rasgele saklama bizi hiçbir yere götürmez... ..Geleceği planlamak zorundayız. Bunu yaparken tarihimizi iyi anlarsak, çevremizi iyi değerlendirirsek, geleceğin hoş görülebilir bir yerleşim alanı olma şansı artar. Ne olduğuna bakmaksızın saklayalım anlayışıyla nostalji denizinde dalgalara kapılır, boğuluruz. Geçmişini tümüyle silip süpürürsek de kaybolur, köklerimizden olur, nereden geldiğimizi, kim olduğumuzu unuturuz.”

---

¹² İsmail Karamut, **a.g.e.** , 19.s.

¹³ İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 20.s.

¹⁴ Michael Balston, çev. Dilek Şendil, “Koruma mı, Saklama mı?”, (European Cultural Heritage Review, no. 1, (2003), s. 9-15’den çevrilmiştir), **Toplumsal Tarih**, sayı: 115, Temmuz 2003, 28. s.

*Koruma paha biçilemez değerde bir anahtardır. Dileyelim ki uygarlığımız onu kullanmasını bilsin.*¹⁵

Neyin, neden, nasıl korunacağıının bilincinde olarak yapılan koruma çalışmaları, söz konusu yapıyı ya da objeyi uzun yıllar ayakta tutmanın tek yolu olarak karşımıza çıkar. Michael Balston'un yukarıdaki alıntıda da belirttiği gibi koruma, paha biçilemez değerde bir anahtardır. Önemli olan o anahtarın doğru kişilerin elinde en doğru şekilde kullanılması ya da doğru kullanımı için yeni yöntem ve tekniklerin araştırılmasıdır.

1.1.1. Dünya'daki Gelişimi

Eski sanat eserlerini saklama fikri 18. yy. da ortaya çıkmıştır. Bu fikrin ortaya çıkmasında Rönesans dönemindeki papaların ve 17.-18. yy.larda heykel bulmak için İtalya'yı talan eden Arundel'li, Burlington'lu ya da Oxford'lu koleksiyon meraklısı kontların etkisi büyüktür. Onların açgözlülüğü sayesinde korunmasız bir çevrede yok olup gitmesi olası heykellerin, tabloların, hatta yapıların ayakta kalması sağlanmıştır.¹⁶ Bildiğimiz kadarı ile çıkarttıkları yasalarla bina cephelerindeki süslemeleri korumayı zorunlu kılarak, bunların korunması bilincine ilk varanlarsa eski Romalılardır.¹⁷

Kültürel varlıkların korunması konusunda uluslararası düzeyde yapılan ilk büyük girişim 19. yy.ın sonlarına rastlar. Savaşların neden olduğu tahribe karşı koruma konusunda toplanan Lahey Konvansiyonu, konu üzerindeki endişenin ilk açık belirtisidir. Tarihi anıtların etkin bir şekilde korunmasına ışık tutacak ilk ilkeler ve düşüncelerin belirlenmesi de aynı zamana rastlar. 1904 yılında Madrid'de yapılan Uluslararası Mimarlar Birliği Toplantısı'nda, tarihi binaların sınıflandırılması ve

---

¹⁵ Michael Balston, a.g.e., 29. s.

¹⁶ y.a.g.e., 25.s.

¹⁷ İsmail Karamut, a.g.e., 17. s.

anıtların korunmasında uygulanacak ilkelere ilk kez özel bir bölüm ayrılmıştır.¹⁸ Bu bölümde, koruma konusunun bir uzmanlık dalı olduğu, çalışmaların resmi diplomalı, bu alanda özel eğitim görmüş mimar ve teknisyenlerce yürütüleceği açıkça belirtilmiştir.¹⁹

“İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Birleşmiş Milletler bünyesinde, 16 Kasım 1945 tarihinde imzalanan bir sözleşme ile Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation) UNESCO kurulmuştur. Bu sözleşme, yeterli sayıda onay belgesinin tamamlanması ile 4 Kasım 1946 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeye göre çeşitli etkinlikler düzenlemek, işbirliğini sağlamak ve izlemek amacıyla “Dünya Miras Komitesi” adı altında bir “Hükümetler Arası Komite” kurulmuştur. Her ülke bu komite içinde belli zaman dilimlerinde görev almaktadır. Sözleşmeye üye ülkeler topraklarında bulunan ve olağan dışı evrensel değere sahip olduğunu düşündükleri değerleri Dünya Miras Komitesi’ne bildirmektedirler. İlk aşamada komite, belirlenen ölçütlere bu değerlerin uyup uymadığına ilişkin ön çalışma yapmaktadır. UNESCO, bu ön çalışmanın yapılması konusunda kültürel değerler için Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi (International Council on Monuments and Sites) ICOMOS, doğal değerler için ise Dünya Doğa Birliği (International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources) IUCN kuruluşlarını görevlendirmiştir.”²⁰

Dünya müzelerinin bilimsel kadrolarından oluşan Uluslararası Müzeler Birliği ICOM (International Council of Museum), 1947 yılında Paris’te ilk toplantısını yapmış ve koruma anlayışında yeni gelişmeleri tartışmaya açmıştır. Birçok önemli konunun vurgulandığı bu toplantıda kültür varlıklarının tüm toplumların ortak malı olduğu düşüncesinden yola çıkılarak, onlarla ilgilenilmesi ve eğitimi önem kazanmıştır.²¹

“1953’te UNESCO yönetiminde Paris’te toplanan Uluslararası Anıtlar Koruma Komitesi’nin (ICOMOS), Uluslararası Müzeler Konseyi Bilimsel Müze Laboratuvarı Komitesi ile yaptığı birleşik oturumda Lahey Konvansiyonu’nun yeniden kaleme alınması ve kültürel varlıkların korunma ve onarımı konusunda, araştırma programlarını koordine edecek, belgeleri toplayarak ulusal düzeydeki kuruluşların çalışmalarının gereksiz tekrarını önleyecek uluslararası mali desteğe sahip bir merkezin kurulması önerilmiştir. Böylece ICCROM’u oluşturacak merkezin temelleri atılmıştır.”²²

14 Mayıs 1954 tarihinde, Lahey Sözleşmesi (Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlığın Korunması Sözleşmesi (UNESCO, 1954) imzalanmıştır. Bu sözleşme 1899

---

¹⁸ İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 21.s.; Cevat Erder, **e.g.e.**, 113. s.

¹⁹ Cevat Erder, **a.g.e.**, 114. s.

²⁰ İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 22.s.

²¹ Erdem Yücel, **Türkiye’de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, 86.- 87. s. ; İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 22-23. s.

²² İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 22-23. s.

ve 1907 La Haye sözleşmeleri ile 15 Nisan 1935 tarihli Washington Pakti'nda tespit edilmiş olan prensipleri rehber edinmiştir. Sözleşmenin içeriğinde savaş esnasında zarar görebilecek malların korunmasında ancak milli ve milletlerarası tedbirlerin başarılı olabilmesi için barış zamanından itibaren teşkilatlandırılması gereği düşünülmüş ve kültürel varlıkların korunması yolunda mümkün her türlü çareye başvurulmasına karar verilmiştir. Yine 1954 yılında Paris'te Avrupa Konseyi Azası Hükümetler tarafından imzalanan “Avrupa Kültür Antlaşması (COE, 1954)” ile Avrupa kültürünün korunması hedeflenmiştir.²³

1959 yılında Roma'da, Taşınır ve Taşınmaz Mirasın korunması ile ilgili eğitim veren ve uzmanları ile uygulama yapan bir kuruluş olan ve yüzden fazla ülkenin üye olduğu Kültür Varlıklarının Korunması ve Onarım Çalışmaları Uluslararası Merkezi (International Center for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property) ICCROM kurulmuştur. 25-31 Mayıs 1964 yılında Venedik'te Tarihi Anıtlarla İlgili Mimar ve Teknisyenlerin İkinci Uluslararası Kongresi'nde kabul edilen kararlar doğrultusunda Venedik Tüzüğü Oluşturulmuştur.²⁴

Venedik Tüzüğü oluşturulurken “mimari anıt” kavramı yeniden ele alınmış ve genişletilmiştir. Tekil yapının anıtsal niteliğine, kent ve kırsal yerleşimi içine alan görüş sahası genişletilmesi eklenmiştir. Yalnızca devasal anıtların korunması değil, daha mütevazı ve geçen zaman içinde kültürel anlam kazanan yapıların da korunması hedeflenmiştir. “Anıtların korunması ve onarımı için, mimari mirasın incelenmesine ve korunmasına yardımcı olabilecek bütün bilim ve tekniklerden yararlanmalıdır” şeklinde geçen tüzüğün ikinci maddesi ve bu maddeyi açıklayarak güçlendiren onuncu madde ile bilim ve teknoloji koruma alanına kabul edilmiştir.²⁵

Viyana'da 8 Ekim 1965'de toplanan Avrupa Konseyi “Viyana Tavsiye Kararı (Tavsiye Kararı: B)” adı altında bir tavsiye kararı almış ve bu tavsiye kararının içeriğinde, kültürel öneme sahip ancak ilk amaçlarını artık daha fazla yerine getiremeyen anıtlar için doğal ve estetik çevrelerinde yeni kullanım alanları bulmak hedeflenmiştir. 15 Ekim ile 20 Kasım 1968 tarihleri arasında Paris'te toplanan, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü Genel Konferansı, 19 Kasım'daki

---

²³ **Uluslararası Kültürel Miras Mevzuatı (AB Kültürel Miras Mevzuatı ve Türkiye Projesi)**, Cilt:2, Kültürel Mirasın Dostları Derneği (KÜMİD) Yayınları, İstanbul 2007, 3-17. s.

²⁴ İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 23. s.

²⁵ Cevat Erder, **a.g.e.**, 117. s.

onbeşinci oturumunda kamusal veya özel yapım çalışmalarınca tehdit edilen kültürel varlıkların korunmasına ilişkin tavsiye kararı (UNESCO, 1968) almıştır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatının Paris’te 12 Ekim 1970 ile 14 Kasım 1970 tarihleri arasındaki genel kongresinde, 14 Kasım 1970’de “Kültürel Varlıkların Yasadışı İthalatının, İhracatının ve El Değiştirmesinin Yasaklanması ve Önlenmesi Anlaşması (UNESCO, 1970)” imzalanmıştır. Yine aynı örgütün (UNESCO) 17 Ekim-21 Kasım 1972 tarihleri arasında Paris’te 17. oturumunda “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır. 3 Ekim 1985 tarihinde Strasbourg’ta, Avrupa Konseyi Üye Devletleri tarafından “Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi”, 16 Ocak 1992’de Valetta’de “Avrupa Arkeolojik Mirasının Korunması Sözleşmesi (Değiştirilmiş Şekli) (COE,1992)” imzalanmıştır.²⁶

ICCROM, kültürel varlıkların onarım ve korunması ile ilgili teknik ve bilimsel belgelerin toplanması, incelenmesi, yayılması, bu alandaki çalışmaların koordine edilmesi, teşvik edilmesi ve kurumlaştırılması, genel ve özel konularda görüş bildirmek, öneride bulunmak yol göstermek ve onarım çalışmalarının düzeyini yükseltmek maksadı ile araştırmacı ve teknisyenlerin eğitime yardımcı olmak gibi temel görevleri üstlenmiş ve yerine getirmeye çalışmıştır.²⁷

ICCROM’un bilimsel ve teknik yapısı nedeniyle öğretici malzemenin geliştirilmesi, yayılışı ve eğitimi ile ilgili çalışmaları, 1982 Aralık ayında Roma’da UNESCO ve ICOMOS gözetiminde yapılan toplantıda, çeşitli ülkelerin uzmanlarının önerisiyle onaylanmıştır. Bu toplantıda eğitim sorununa değinilmiş ve bu sorunun acil çözüme muhtaç düzeyde olduğu vurgulanmıştır. Mimari korumanın karmaşık yapısı, birbirinden farklı bilim dalı faaliyetlerini gerektirdiğinden ve bu bilim dallarının işbirliğini zorunlu kıldığından, ilgili bilim dalı uzmanlarının görüş

---

²⁶ Karar ve anlaşmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız.; **Uluslararası Kültürel Miras Mevzuatı (AB Kültürel Miras Mevzuatı ve Türkiye Projesi)**, a.g.e., 3-591. s.; Emre Madran - Nimet Özgönül, **Kültürel ve Doğal değerlerin Korunması**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2005, 80-88. s.

²⁷ ICCROM’un çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bakınız; Cevat Erder, a.g.e., 113-119. s.; www.iccrom.org

alışverişinin teşvik edilmesi ve bu uzmanlara koruma konusunda bir eğitim verilmesi gerekli görülmüştür.²⁸

Daha sonraki dönemlerde, günümüze gelinceye kadar yukarıda adı geçen kurum ve kuruluşlar, çeşitli Avrupa ülkelerinin içinde bulunduğu konsey kararları, anlaşma, sözleşme, bildiri, tavsiye kararı, ek protokol gibi kültürel mirasın korunmasına yönelik çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiş ve anlaşmalar yapmışlardır. Tarihi Eser Kaçakçılığına İlişkin Kararlar, Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mirasın Korunması, Şanghay Tüzüğü, Kirlilik ve Benzeri Etkenlerle Bozulmalara Karşı Kültürel Miras Bakımı Kararları, Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu İçin İlkeler, Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü, Doğal Afetlere Karşı Mimari Mirasın Korunmasına İlişkin Tavsiye Kararı, Yirminci Yüzyıl Mimari Mirasının Korunması Hakkında Tavsiye Kararı, Mimari Mirasın Korunmasında Etkili Olan El Sanatları Ticaretinin Geliştirilmesine İlişkin Tavsiye Kararı, Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi, gibi karar ve antlaşmalar bunlardan bazılarıdır.²⁹

1.1.2. Türkiye'deki Gelişimi

Türkiye'de koruma bilinci, özellikle son yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Sivil toplum örgütleri ve yöneticiler, çevreyi koruma, mimari dokuyu koruma altına alma, kültürel, sanatsal ve tarihi değerlerimizi yaşatma konusunda bilinçli çalışmalar yapmaya başlamışlardır.³⁰

Türkler Anadolu'da çok eski dönemlerden beri çeşitli mimari eserler üretmişlerdir. Bu mimari faaliyetleri, yalnızca yeni yapı üretmekle sınırlı kalmamış, çeşitli sebeplerden dolayı zarar gören yapıların onarımlarını da içermiştir. Bu durum,

---

²⁸ Cevat Erder, **a.g.e.**, 115-116. s.

²⁹ Geniş Bilgi için bakınız; **Uluslararası Kültürel Miras Mevzuatı (AB Kültürel Miras Mevzuatı ve Türkiye Projesi)**, **a.g.e.**, Cilt:2

³⁰ İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 26. s.

ne zaman yapıldığı tam bilinmeyen birçok yapının, hangi çağda ve kim tarafından onarıldığının bilinmesi ile izah edilebilir. Elbette ki o dönemlerde yapılan koruma-onarım çalışmaları, bugün yapılan, eski yapılardan kültürel ve turistik amaçla faydalanma maksatlı koruma-onarım çalışmalarından farklıdır. Selçuklu döneminde ve Osmanlı'nın ilk dönemlerinde koruma, özellikle askeri yapılarda, daha çok o yapının var olan işlevini sürdürmeye yönelik olmuştur. Dini yapılar ise camiye çevrilerek ya da başka işlevler yüklenerek onarılmış, bakımları yapılmıştır. Bu onarım ve bakım esnasında kimi zaman yapının özgün hali korunmuş, önceki uygarlığın sanat anlayışına ve sanat kalıntılarına saygılı yaklaşılmış, kimi zamansa yapı sadece taşıyıcı unsurları ile korunmuş bunun dışındaki fresk³¹, kabartma ve benzeri unsurların hepsi tahrip edilmiş ya da yok edilmiştir. Yalnız taşıyıcı unsurları değil, onlar üzerindeki kabartma, duvar resmi, mozaik gibi süslemeleri de bozulmadan, olduğu gibi bırakılarak ya da üzerleri zarar verilmeden sıva, badana gibi malzemelerle kapatılarak, yalnızca tek yapı olarak değil, çevresi ile birlikte koruma altına alınan ve onarılan Ayasofya, günümüze en iyi korunarak gelen yapılara bir örnektir.

Osmanlı'dan önce Anadolu'da yerleşmiş olan medeniyetlerin nasıl bir koruma anlayışına sahip olduğuna ilişkin yeterli belge mevcut değildir. Örneğin, Anadolu Selçuklularının mimari yapılarla ilgili koruma çalışmaları hakkındaki bilgiler sınırlı olduğu için onların koruma-onarım çalışmalarını nasıl yaptığı tam olarak bilinmemektedir. Fakat Osmanlı döneminden kalan belgeler sayesinde Osmanlı'nın koruma anlayışı hakkında bilgi edinilebilmektedir. Bu belgelerin arasında konu ile ilgili vakfiye ya da vakıfnameler, tamir kitabeleri, şer'iyeh mahkemelerinin şer'iyeh sicilleri ya da kadı defterleri, vergi ödeyeceklerin yazılı olduğu tahrirler ya da defter-i hakaniler, eyalet ya da il (vilayet) yıllığı niteliğindeki salnameler ve bir de İstanbul için özel tutulmuş olan Bostancıbaşı Defterleri sayılabilir.³²

---

³¹ Fresk; Yaş sıva üzerine toprak boyalarla yapılan resim. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 73. s.)

³² Üstün Alsaç, **a.g.e.**, 9-11. s.

Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'un fethinden sonra şehrin harabeye dönmüş olan kalıntısına ibretle bakarak, bu kalıntıyı yere göğe sığdıramadığı ve şehri birkaç yıl içinde yeniden inşa ettirdiği, bu inşa esnasında eski eserleri yok etmek yerine onları onararak yeni işlevler ile kullanıma sunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Silahların bakım ve onarımının yapıldığı yer olan ve iç cephane olarak kullanılan, daha sonra depodaki silahlar antika olunca 19. yy. da "Cebehâne" adı ile askeri müzeye çevrilen, Aya İrini (Hagia Eirene) Kilisesi buna bir örnektir.³³

Osmanlı'da en önemli onarım ve yenileştirme çalışmaları askeri yapılar ile ilgilidir. Askeri yapıları dinsel yapılar izler. Özellikle İstanbul'un sürekli deprem ve yangın geçiren bir şehir olduğu düşünülürse, büyük camilerin sürekli onarım altında olduğu anlaşılır. Örneğin 1463-70 yılları arasında yapılmış olan Fatih Camii 1766'daki depremde onarılamayacak derecede zarar görmüş ve tamamen yıkılarak yerine bugünkü Fatih Camii 1767-71 yılları arasında yapılmıştır. Çeşitli sebeplerden dolayı zarar gören yapıların onarımları ya da yeniden yapılmaları esnasında kalem işlerinin, onarımın yapıldığı dönemin sanat anlayışına göre yeniden yapıldığı göze çarpar.

Yaptırılan büyük yapıların, özellikle dini yapıların bakım ve onarım giderlerini karşılamak maksadı ile vakıflar kurulmuş, han, hamam, dükkân gibi gelir getirici yan yapılar yaptırılarak ya da tarla, bağ bahçe gibi mülkler bağışlanarak bunlar vakıf altında birleştirilmiştir. Böylelikle bu yapıların bakım ve onarımları parasal açıdan güvence altına alınmıştır. Vakfiyelerde de yapıların bakım ve onarımlarının nasıl ve ne zaman yapılacağı ayrıntılı olarak yazılmıştır.

Osmanlı döneminde yapılan ve günümüz koruma çalışmaları ile benzerlik gösteren bir uygulama yapının keşiflerinin yapılmasıdır.³⁴ Yani çalışmanın gerçekleştirilmesi durumunda ne tür ve ne kadar gereç gideceğinin, ne kadar masraf

---

³³ Bkz. İsmail Günay Aksoy, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum / Atölye 1 17-18 Aralık 1992**, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, 202. s.

³⁴ Üstün Alsaç, **a.g.e.**, 11-12.s.

yapılacağıının yaklaşık olarak hesaplanması, yapım sırasında yapılan harcamaların da ayrıntılı bir biçimde deftere yazılmasıdır. Bu uygulama günümüz çağdaş onarımlarında da kaçınılmaz olarak gerçekleştirilen bir çalışmadır.

Osmanlı döneminde eski eserlerin korumacılığına ilk olarak taşınmaz kültür varlıklarının derlenmesiyle başlanmıştır. II. Mehmet'in İstanbul'u almasından sonra, kimi eski eserlerin bozulmadan korunmasını istemesi ve bunları Topkapı Sarayı yaptırılırken bir araya getirtmesi, bu alandaki ilk çalışmalar olarak kabul edilmektedir... ..Türkiye'de bugünkü anlamda ilk eser korumacılığı Tophane yöneticisi Fethi Ahmet Paşa'nın eski eserleri İstanbul'daki Aya İrini Kilisesi'nde toplamasıyla başlamıştır.³⁵

Bütün bu çalışmalar Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde en iyi şekilde uygulanmış, fakat devletin gerileme ve çöküş ivmesi ile birlikte bozulmaya yüz tutmuştur. Ekonomik gücün zayıflaması, ilgi ve bilgi düzeyinin düşmesi sonucu bakım ve onarım çalışmaları azalmış, tarihi eserler kendi hallerine bırakılmış, birçoğu sökülüp yurt dışına kaçırılmış, bazıları bilinçli bir şekilde ortadan kaldırılmış, eski çağlardan kalma yapılar taş ve kireç ocağı olarak kullanılmış, bazıları da padişah buyruğu ile yabancı ülkelere armağan edilmiştir. Onarım bahanesi ile çini, pano, sütun başlığı gibi yapı öğeleri yurt dışına kaçırılmıştır.³⁶

19. yy. a geldiğimizde koruma-onarım çalışmalarında değişim ve bir ilerleme olduğu, taşınabilir ve taşınamaz eski eserlerin, saklanmaya, korunmaya değer olduğu düşüncesinin ağırlık kazanmasıyla bu alanda araştırmaların yapıldığı, koruma önlemlerinin alındığı göze çarpar. Çağdaş anlamda koruma onarım çalışmaları Türkiye'de 19. yy. da başlamıştır. 1858'de kamu yapılarına, dini ya da hayır amaçlı yapılara, konutlara zarar veren, cami avlularındaki, gezinti ve pazaryerlerindeki ağaçları kesenlere uygulanacak yaptırımları belirleyen bir ceza yasası çıkarılmıştır. Fakat eski yapılara, tarihsel anıtlara ilişkin ilk yasal düzenleme 1869'da benimsenen Asar-ı Atika Nizamnamesi'dir (Eski Yapıtlar Yönetmeliği).

Bu yönetmelik Dethier'nin çabasıyla 1874'de yeniden gözden geçirilmiştir. 1878'de bir müze komisyonunun kurulduğu gözlenir. Komisyonun görevleri arasında müze yapılmasına karar verilen Çinili Köşk'ün onarılmasını sağlamak, eski yapıtların buraya taşınmasına ve sergilenmesine yardımcı olmak, kazıbilim çalışmalarının düzenli yapılıp yapılmadığını denetlemek gibi işler vardır. 1881 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin yöneticiliğine getirilen Osman Hamdi Bey'in bu alandaki çalışmaları, 1884'te ikinci Eski Yapıtlar Tüzüğü'nün çıkarılmasına yol açmıştır. Bu yönetmelik bir öncekine göre daha sıkı korumacılık önlemleri almakta, aşağı yukarı 1840'dan beri izinle Osmanlı

³⁵ İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 26. s.

³⁶ Üstün Alsaç, **a.g.e.**, 13-16. s.

İmparatorluğu'nun topraklarında kazı yapanlara belli sınırlamalar getirmektedir. 1889'da da Müze Nizamname-i Dahilisi (içtüzüğü) yürürlüğe konmuştur. 1906'da eski yapılar yönetmeliği bir kez daha gözden geçirilmiş ve bu yeni yönetmeliğin kimi maddeleri 1973'e kadar uygulamada kalmıştır. Taşınabilir eski yapılarla ilgili bu yasal düzenlemelerin yanı sıra çıkarılmış olan yapı yönetmelik ve yasaları da korumaya yönelik kimi maddeler içerirler. 1848'de çıkarılan I. Ebniye Nizamnamesi (yapı yönetmeliği) bunların ilkidir. 1882 yılında çıkan Ebniye Kanunu (Yapılar Yasası) dinsel yapıların avlularında ya da kamuya ait alanlarda, iskelelerde yapı yapılmasını yasaklayarak sınırlı bir koruma getirmektedir. İki yıl sonra buna eklenen kimi maddelerle taşınmaz kültür varlıklarının yıkılması, değiştirilmesi, çevrelerinde onlara zarar verecek çalışmaların yapılmasına ilişkin ilk yasaklar getirilmiştir. Bu yasada kentsel mekânları koruma amacına yönelik maddeler de vardır.³⁷

Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (daha sonra Güzel Sanatlar Akademisi, bugün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi) 1883'te açılması ve yöneticiliğini de Osman Hamdi Bey'in üstlenmesi ile Türkiye'de çağdaş mimarlık eğitimi kurumu olan bu okul korumacılık eğitimi açısından büyük önem arz etmektedir. Osman Hamdi Bey'in müzeci kişiliğinin yanı sıra, çoğunluğu yabancı uyruklu olan öğretim üyelerinin eğitim alışkanlıklarının etkisi ile sanat tarihi ve eski yapıtlar dersleri zorunlu dersler olarak okutulmuş ve bu sayede eğitim alanında da korumacılık ile ilgili ilk adımlar atılmaya başlanmıştır.

19. yy da koruma anlayışı konusunda sevindirici adımların atılmış olmasının yanı sıra, günümüz koruma anlayışı ile bağdaşmayan uygulamalar ile de karşılaşmaktadır. Bu dönemde yabancılar yalnızca özgün mimari eserlerin tasarlanmasında değil, tarihi eserlerin onarım ve yenileştirme çalışmalarında da görev almışlardır. Örneğin müzeye çevrilmesi düşünülen Çinili Köşk'ün 1876–1880 yıllarındaki düzenlemeleri Romanya'dan getirtilen Monterano (bazı kaynaklara göre Mirantiano) ya yaptırılmıştır. Mimar yapıya olumsuz katkılarda bulunmuş ve yapının özgünlüğüne zarar verici uygulamalar gerçekleştirmiştir. Daha sonraki onarımlarla yapıya eski görünümü kazandırılmaya çalışılmıştır.³⁸

1909 yılında İkinci Meşrutiyet yönetimi içinde Evkaf Nezareti yeniden örgütlenmiş ve nezarete bağlı bir Yapım ve Onarım Dairesi kurulmuş, bu birimin yöneticiliğine Mimar Kemalettin Bey getirilmiştir. Mimar Kemalettin Bey, hem yeni

---

³⁷ Üstün Alsaç, **a.g.e.**, 18-20. s.

³⁸ Üstün Alsaç, **a.g.e.**, 21-22. s.

yapıların tasarımını yapmış, hem de çok sayıda onarım çalışmasını yönetmiştir. 1912 yılında Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi (Anıtları Koruma Yönetmeliği) çıkmış ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne bağlı olarak 1913'de kurulan Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni (Eski Yapıtları Koruma Kurulu) 1917'de sürekli duruma getirilmiştir.³⁹

Cumhuriyet döneminde yapılan koruma çalışmalarını, 1920-1950 yılları arasını kapsayan birinci dilim ve 1950'den günümüze kadar olan süreci kapsayan ikinci dilim olmak üzere iki farklı dönemde incelemek mümkündür.

1920 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından sonra Maarif Vekaleti'ne (Milli Eğitim Bakanlığı'na) bağlı olarak "Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü" (Türk Eski Eserler Müdürlüğü) oluşturulmuştur. Daha çok müzecilik görevlerini yürütmekte olan bu birim bir yıl sonra "Hars Müdürlüğü" (Kültür Müdürlüğü) adını almıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra Gazi Mustafa Kemal'in buyruğu ile 1922 yılında "Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat" (Müzeler ve Eski Eserler Hakkında Talimat) adı ile valiliklere bir genelge gönderilmiştir. Bu genelgede merkezde Hars Dairesi (Kültür Dairesi) ve illerde ise Maarif Müdürlüklerinin (Milli Eğitim Müdürlüklerinin) eski eserlerle ilgili tüm işlerin yürütülmesinde sorumlu olduğu, arkeolojik çalışmaların Hars Dairesi'nin yetkisinde olduğu, tüm işlemlerin Asar-ı Atika Nizamnamesi hükümlerine göre yürütüleceği yer almaktadır. Evkaf Umum Müdürlüğü (Vakıflar Genel Müdürlüğü) de 1930'lu yıllardan sonra etkinliğini artırmıştır. Vakıf mallarının çokluğu ve bunların yönetiminin kendine özgü koşullar içermesi sebebi ile 1936 yılında "Vakıflar Kanunu" ve 1938 tarihinde de "Vakıflar Umum Müdürlüğü Teşkilatı Hakkındaki Kanun" çıkarılmıştır.⁴⁰

1927'de yürürlüğe giren bir yasa Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı uygun olmayan uygulamaların yapılmasına da sebep olmuştur. Resmi yapılardaki Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait tuğra, arma ya da başka yazıtların müzelere kaldırılmasını, yerinden çıkarılması durumunda yapının bozulmasına neden

---

³⁹ Üstün Alsaç, **a.g.e.**, 22-23. s.

⁴⁰ İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 28-30. s.

olacakların uygun bir biçimde örtülmesini konu alan bu yasa içeriğine uygun şekilde uygulanmadığından çoğu çeşme ve büyük yapılar bu uygulamadan zarar görmüştür.

1933 yılında bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği üzerine Milli Eğitim Bakanlığı tarafından, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı Abideleri Muhafaza Heyeti (Anıtları Koruma Kurulu) adlı örgüt kurulmuştur. Bu Heyet-i İlmiye (Bilim Kurulu) koruma ve onarım konusunda kararlar almış, ülke düzeyinde 3500 kadar yapıtı tarihsel anıt olarak belirleyerek, bunlar için onarım raporları hazırlamıştır. 1936'da bu kurula bağlı olarak İstanbul Rölöve Bürosu oluşturulmuştur.⁴¹

1951 yılında hem ilke koyan hem de uygulamaya yönelik karar alan ve yasayla oluşturulmuş bir kurum olan "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu" kurulmuştur. Kurul, 1956 yılına kadar sadece tek yapı ölçeğinde karar alırken, aynı yıl çıkan İmar Yasası ile Kurul'a çevre ölçeğinde de bazı yetkiler verilmiştir. 1973 yılında 67 yıl kullanılan ve Osmanlı Devleti'nden kalan en eski mevzuatlardan biri olan Asar-ı Atika Nizamnamesi yürürlükten kaldırılmış, yerine Türkiye Cumhuriyet tarihinin ilk koruma mevzuatı olma özelliğini taşıyan 1710 sayılı "Eski Eserler Yasası" kabul edilmiştir. 1710 sayılı yasa, "Sit" ve "Koruma Alanı" tanımı, bir alan ya da yapının eski eser kimliği kazanması için gerekli sürecin tanımlanması, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'na tescil ve onarım kararlarını alma yetkisi verilmesi, imar planlarının yapımında bu kurulun görüşünün alınmasının zorunluluğu ve bu planların korumayı sağlamak amacıyla değiştirilebileceği gibi kavramsal ve uygulamaya yönelik birçok 'ilk'i içermektedir. 1980'li yıllardan sonra belgeleme çalışmalarına ağırlık verilmiştir... ...1983 yılına kadar, taşınmazların korunmasına ilişkin iki temel düzenleme, 5805 sayılı Gayrimenkul Eski Eser ve Anıtlar Yüksek Kurulu Kuruluş Yasası ile 1710 sayılı Eski Eserler Yasasıdır... ...Bu iki düzenlemenin çeşitli nedenlerle yenilenmesi öngörülmüş ve 1983 yılında 2863 sayılı yasa kabul edilmiştir. 1983 yılına kadar geçen dönemde korumaya ilişkin önlemlerde en ağırlıklı kuruluşlar, Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İmar ve İskân Bakanlığı ile Turizm Bakanlığı olmuştur.⁴²

1970'li yıllara kadar Milli Eğitim Müdürlüğü ve Vakıflar Genel Müdürlüğü iki temel kuruluş olarak koruma konusunda görev yapmışlardır. 1973 yılında çıkarılan 1710 sayılı yasa ile Kültür Bakanlığı tüm ülke ölçeğinde korumadan sorumlu üst kuruluş olmuştur. Bu yasaya göre Milli Savunma Bakanlığı'nın, yönetim ve denetimdeki eski eserlerin korunması ve onarımında Kültür Bakanlığı ile beraber hareket edecektir. Vakıflar Genel Müdürlüğü ise vakıf eski eserlerin korunması ve

---

⁴¹ Üstün Alsaç, **a.g.e.**, 25-26. s.

⁴² İsmail Öztürk, **a.g.e.**, 29-30. s.

kullanılması etkinliklerini, Gayrimenkul Eski Eser ve Anıtlar Yüksek Kurulu'ndan karar almak koşuluyla Kültür Bakanlığı'ndan bağımsız olarak yürütebilecektir.⁴³

Türkiye'de taşınır ve taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunması konusuna dolaylı ya da doğrudan değinen değişik yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Bu alandaki temel hukuksal belge, 21.7.1983'te yürürlüğe giren 2863 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası"dır.⁴⁴ Koruma konularının çeşitlenmesi ve sayıca artması üzerine 2863 sayılı yasanın yerel koruma kurulları oluşturması vb. nedenlerle, tüm hizmetlerin bir tek birim tarafından yürütülemeyeceği görülmüş ve 1989 yılında, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, iki ayrı genel müdürlük halinde yeniden örgütlenmiştir. Bu iki müdürlükten ilki "Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü", taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarının arkeolojik araştırma ve kazılarla açığa çıkarılmasını, korunmasını ve değerlendirilmesini sağlamak, müzeler ve koruma laboratuvarları kurmak, müzelerin geliştirilmesi, kültür ve tabiat varlıklarının restorasyonları için gerekli önlemleri almakla görevlendirilmiştir. Kültür Bakanlığı'nın sorumluluğunda olan kültür varlıklarının bakım, onarım etkinlikleri ve uygulamaların denetimleri bu birime bağlı "Rölöve ve Anıtlar Teknik Müdürlüğü" tarafından yürütülmektedir.

Türkiye'nin zengin kültürel mirasının bakım, koruma ve onarımlarının bilimsel yöntemlerle yapılması maksadı ile Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak 1984'te "Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı" kurulmuş ve bir yıl sonra İstanbul'da çalışmalarına başlamıştır. Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı kültür varlıklarının korunması ile ilgili bilimsel yöntemlerin uygulanmasına ve bu alandaki bilgi birikiminin yaygınlaştırılmasına çalışan bir kuruluştur.

İkinci müdürlük olan "Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü" ise, Koruma Yüksek Kurulu ve Koruma Kurulları kararlarının alınması

---

⁴³ Emre Madran, "Cumhuriyet Döneminde Kültürel Varlıkların Korunması", V. Türk Kültür Kongresi (Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği) **Mimari ve Çevre Kültürü**, Cilt: VIII, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2005, 57-58. s.

⁴⁴ Emre Madran - Nimet Özgönül, **a.g.e.**, 88. s.

ve uygulaması ile ilgili işlemleri yürütmek, buna yönelik olarak, araştırma, inceleme, belgeleme ve koruma planlamasına yönelik hizmetleri yapmakla ve koruma kültürünün geliştirilmesini sağlamakla görevlendirilmiştir. 2863 sayılı yasa ile “Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu” kaldırılmış ve yerini “Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu” ve “Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Bölge Kurulları” almıştır.⁴⁵ Kültür ve Tabiat varlıklarını Koruma Yasası’nın bazı maddeleri 1987 yılında çıkartılan 3386 sayılı yasa ile değiştirilmiş, bazı maddeleri iptal edilmiştir.

Koruma konusunda yerel yönetimlere, oldukça fazla ve önemli görevler verilmiş olmasına rağmen bu konuda yeterince başarılı olduklarını söylemek güçtür. Belediyeler tarafından uygulanan yanlış imar planları ve bilinçsiz müdahaleler ile tarihi yapılar ve çevreler zarar görmüş, kimi zaman ise bilinçli olarak tarihi yapılar yok edilmiştir. Sit alanı olarak belirlenmiş alanlarda imar izni verilmiş, çarpık kentleşme ile tarihi eserlerin yok olma süreci hızlandırılmıştır.

14 Temmuz 2004 tarihinde, Kültür ve Turizm Bakanlığı 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası’nda değişiklikler yapılmasını öngörmüş ve birçok maddeyi değiştiren, geçici ve yeni ek maddeler getiren 5226 sayılı yeni yasa “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” başlığı ile TBMM tarafından kabul edilmiştir. 5226 sayılı yasanın getirdiği değişikliklerle son şeklini alan 2863 sayılı yasa, koruma alanındaki “ana yasa” olma özelliğini korumakla beraber, 2003 yılından bugüne kadar değişik konularda yapılan yasal düzenlemelerinde koruma ile ilgili önemli hükümler içerdiği muhakkaktır.⁴⁶ 11.06.2005 tarihinde 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 10, 11 ve 57 nci maddelerine dayanılarak hazırlanan yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Bu yönetmelikle koruma, uygulama ve denetim büroları (KUDEB) ile proje büroları ve eğitim birimlerinin kuruluş, izin, çalışma, usul ve

---

⁴⁵ E. Madran, **a.g.e.**, Ankara 2005, 58-59. s.; Zeynep Ahunbay, **Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon**, YEM Yayınları, İstanbul, 1999, 135-138. s.

⁴⁶ Emre Madran, “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Mevzuatındaki Son Düzenlemeler”, **Korumada 50 yıl** 17-18 Kasım 2005, İstanbul, Kasım 2005, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Ana Bilim Dalı Yayınları, 245-246. s.

esaları ile Vakıflar Genel Müdürlüğü idaresindeki taşınmaz kültür varlıklarının tadilat ve tamiratlarına ilişkin esaslar karara bağlanmıştır. Bu yönetmelik doğrultusunda Vakıfların⁴⁷ kontrolü dışındaki eserlerin koruma onarım çalışmaları, il özel idareleri, büyükşehir belediyeleri ve bakanlıkça izin verilen belediyeler bünyesinde kurulan koruma, uygulama ve denetim büroları (KUDEB) tarafından yürütülür ve kontrol edilir. Yine bu yönetmelikle çalışma alanları belirlenerek İl Özel İdaresi bünyesinde kurulmaları planlanan proje büroları ile kültür varlıklarının korunmasına yönelik rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri ile bunları tamamlayan raporları hazırlayacak ve uygulayacak bir birimin oluşturulması hedeflenmiştir. Eğitim birimlerinin görevi ise, İl özel idareleri bünyesinde sertifikalı yapı ustalarını yetiştirmektir.⁴⁸

Koruma ile ilgili doğrudan ya da dolaylı olarak, 12.03.1982 tarihinde 2634 sayılı “Turizmi Teşvik Yasası”, 24.07.2003 tarihinde 4957 sayılı “Turizmi Teşvik Kanunu’nda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, 09.08.1983 tarih ve 2872 sayılı “Çevre Yasası”, “Özel Çevre Koruma Mevzuatı”, 03.04.1930 tarih ve 1580 sayılı “Belediyeler Yasası”, 09.08.1983 tarih ve 2873 sayılı “Milli Parklar Yasası” gibi kanunlar çıkarılmıştır.⁴⁹

Koruma konusunda Türkiye’de görülen diğer önemli gelişmelerden biri de, son yıllarda dâhil olduğu uluslararası anlaşmalardır. Taraf olduğumuz temel belgelerden ilki 1982 yılında, 2658 sayılı yasa ile kabul edilmiş olan “Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme”dir. İkinci sözleşme ise 1989 yılında onaylanan “Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi”dir. Taraf olarak altına imza konulan diğer anlaşmaların bazıları ise şunlardır; La Haye/1954, Paris/1970, Ramsar/1971, Bern/1979, Cenevre/1982, Malta/1992.⁵⁰

---

⁴⁷ Tezde Vakıflar Genel Müdürlüğü “Vakıflar” sözcüğü ile ifade edilecektir.

⁴⁸Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları, Proje Büroları İle Eğitim Birimlerinin Kuruluş, İzin, Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, **Resmi Gazete**, 25842; 11.06.2005

⁴⁹ Emre Madran - Nimet Özgönül, **a.g.e.**, 88-103. s.

⁵⁰ Emre Madran, **a.g.e.**, Ankara, 2005, 62–64. s.

1.2. Kalem İşleri ve Günümüzdeki Durumu

Kalem işi: Cami, türbe, mescit, saray, kasır, köşk, yalı, vb. yapıların duvarlarında, kubbe ve tavanlarındaki sıva, ahşap, taş, bez, gibi malzemeler üzerine renkli boyalar ve bazen de altın varak⁵¹ kullanılarak kalem olarak nitelendirilen fırçalar ile yapılan süslemeye denir. Bu nakışları yapan kişilere “kalemkâr”, tezyinatın projesini yani desenlerini hazırlayan ve uygulayan kişiye de “nakkaş” adı verilir.

Kalem işlerine teknik açıdan bakıldığı zaman iki farklı uygulama ile karşılaşılır. Bunlardan ilki sıva, taş, deri, bez, ahşap gibi malzemelerin yüzeyine fırça ile çeşitli renkte boyalar ve altın varak kullanılarak yapılan tekniktir. İkinci tekniğe ise malakârî adı verilir. Bu teknikte desenler ya da zemin alçı kabartma tekniği ile çalışılır.⁵²

“Kalem işi” tanımlaması, yalnızca mimari yapılarda bulunan süslemeler için değil, aynı zamanda ahşap bir sandık, sehpa veyahut metal bir ibrik, leğen gibi günlük kullanım eşyaları üzerine yapılan süslemeler için de kullanılabilir. Ama kalem işi denildiğinde daha çok mimari yapılarda yer alan süslemeler akla gelmektedir.

Teknik açıdan çeşitli özellikler (farklılıklar) gösteren kalem işlerini uyguladıkları yüzeye göre sıva üstü, ahşap üstü, taş ve mermer üstü, deri ve bez üstü, malakârî teknik olmak üzere beş ana başlık altında toplamak mümkündür.

---

⁵¹ Altın varak; ince tirşeler arasında çekiçle döve döve inceltilen altın levhalara verilen ad. (Mine Esiner Özen, **a.g.e.**, 3.s.)

⁵² M. Semih İrteş, “Kalem İşlerimizin Bugünü ve Yarını”, **Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını (Tebliğler)**, 17-19 Nisan 1985 Beytepe, 425-428. s.

1.2.1. Kalem İşleri

Mimari yapıların kubbe, tavan, yan duvar gibi yüzeylerinde, sıva üzerine çeşitli renkte boyalar ve kimi zaman altın varak kullanılarak yapılan süslemeye sıva üstü kalem işi adı verilir (Fotoğraf;1- 2). Klasik mimari eserlerin hemen hemen hepsinde kullanılmış olan bu süsleme çeşidi, horasan harcı, kireç harcı vb. isimlerle adlandırılan sıvaların üzerine uygulanmıştır. Bu sıva üstü tekniğinde ve diğer tekniklerde, genellikle mimaride yer alan hat yazılarında, altın varak bolca kullanılmıştır.

Fotoğraf-1: Sıva üstü kalem işi (İstanbul-Kadırga, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı orta kubbe, klasik üslup).

Fotoğraf-2: Sıva üstü kalem işi (İstanbul Fethi Paşa Köşkü tavanı, barok üslup).

Sıva üstü kalem işlerini dönemlerine göre ele alırsak, İstanbul'un fethinden önceki dönemi içine alan "erken Osmanlı dönemi", İstanbul'un fethinden sonra 17. yy'ın ikinci yarısına kadar olan süreçte "klasik dönem", 17. yy'ın ikinci yarısından sonra barok, rokoko, ampir süsleme üsluplarının görüldüğü "batılılaşma dönemi" ve 20. yy'dan sonra da "Cumhuriyet dönemi" sıva üstü kalem işleri şeklinde bir sınıflandırma yapılabilir.⁵³ Sıva üstü kalem işleri, klasik, barok, rokoko, ampir, neoklasik, eklektik üslup gibi farklı üsluplarda, dönemin zevkine göre mimari

⁵³ Yıldız Demiriz: "Osmanlı Kalem İşleri", **Osmanlı**, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 297-304 s.

eserlere uygulanmıştır. Bunların yanı sıra Anadolu'daki özellikle köy camilerinde ve sivil mimarilerde yer alan ve halktan kişilerin yaptığı klasik, barok, ya da rokoko gibi üsluplara dâhil edilemeyecek kalem işi örnekleri bulunmaktadır.

Sıva üstü kalem işlerinin, yaş ve kuru sıvanın üzerine iki farklı şekilde değişik malzemelerle uygulandığı görülür. Bunlardan en çok kullanılanı, kuru sıva yüzeyine sürülen kireç badana üzerine, toprak, bitkisel ve metal oksit toz boyaların yapıştırıcı özelliği olan arap zankı veya yumurta akı gibi malzemelerle hazırlanarak sürülmesi ile yapılandır. Bu teknik ve malzemelerle yapılan kalem işleri, yapı iyi korunduğu müddetçe varlıklarını uzun süre muhafaza edebilirler. Osmanlı döneminden günümüze gelen sıva üstü kalem işlerinin ilk örnekleri 15. y.y. başlarına ait Bursa ve Edirne'deki bazı cami ve türbelerde bulunmaktadır.⁵⁴ 1435 tarihli Edirne Muradiye Camii ve 1424 yılında tamamlanan Bursa Yeşil Camii bunlara örnektir. İlk örneklerini Prof. Dr. Yıldız DEMİRİZ, İznik'te 14. y.y. ortalarına ait Kırgızlar Türbesi'nin pencere kemerleri içinde saptamıştır. Yine 14. yüzyıla ait çok erken bir örneği ise 1985 yılında Bilecik'teki Orhan Gazi İmareti'nde saptamıştır. Fakat bu yapı daha sonra tamamen yıkılmıştır.⁵⁵ Sıva üstü kalem işleri, Osmanlı yapılarında insan elinin uzanamayacağı yükseklikteki bütün yüzeylerin süslenmesinde tercih edilmiştir. Bu alanlarda, çini ve farklı malzeme üzerine uygulanan süslemelerde yer almasına rağmen alt bölümlerde kalem işinin yerini çini ve sıvasız taş yüzeyler almıştır. Bu durum daha çok dini yapılarda (cami, mescit) karşımıza çıkar. Bunun sebebi ise sıva üstü kalem işlerinin dış etkenlerden kolaylıkla zarar görebilecek yapıda olmasıdır. Fakat günümüz yapılarında alt bölümlere de sıva üstü kalem işi uygulamalarının yapıldığı göze çarpmaktadır.

Ahşap üzeri kalem işleri, Osmanlı döneminde sıva üstü kalem işlerinden sonra en çok uygulanan tekniktir (Fotoğraf; 3-4). Sıva üstü kalem işlerine nazaran daha dayanıklı olmaları, dört beş asırlık örneklerinin hemen hemen hiç restore edilmeden günümüze gelmesine olanak sağlamıştır. Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nin

---

⁵⁴ M. Semih İrteş; "Süsleme Sanatımız- Kalem İşlerimiz ve Teknikleri", **Kök**, Sayı: 20-21-22, 10-11-12.1982, 47-49 s.

⁵⁵ Yıldız Demiriz, **a.g.e.**, 298 s.

ahşap üzeri kalem işleri günümüze ulaşan eski örneklerdendir.⁵⁶ Ahşap üstü kalem işlerinin uzun süre varlıklarını muhafaza etmeleri, yağmur suyu gibi dış etkenlerle direkt temas halinde olmayan yüzeylerde uygulanmış olmalarından kaynaklanır.

Fotoğraf-3: Ahşap üstü kalem işi (İstanbul Yeni Camii Müezzin mahfili alt tavanı).

Fotoğraf-4: Ahşap üstü kalem işi (Beyşehir-Konya Eşrefoğlu Camii tavanı).

Ahşap üstü kalem işleri çoğu yerde taşıyıcı zeminlerden ziyade dekorasyon amacı ile yapılmış zeminlerde yer alır. Uzun süre korunarak günümüze ulaşmalarının diğer bir sebebi ise, yapılan süslemelerin üzerine sonradan çekilen bir sır tabakasıdır. Bu koruyucu saydam tabakadan dolayı bu işlere “lâke” veya “edirnekârî” işler de denilmektedir. En çok örneklerini 16 yy.da Mimar Sinan devri eserlerinde bilhassa dini yapılarda görmekteyiz. Bu tür çalışmalar genellikle hünkâr mahfilinin⁵⁷ tavanları (alt tavanı) veya müezzin mahfil tavanlarında görülmektedir. Göz mesafesine yakın yerlerde ve üzerine uygulandığı malzemenin sıvaya nazaran daha elverişli olması sebebi ile desenlerin tezhip kadar ince ve itinalı çalışıldığı görülür. Altın bolca kullanılmıştır ve desenler daha incedir. Bu tür çalışmaların bazıları atölyede tezgâh üzerinde parçalar halinde çalışılıp daha sonra yerine monte edilmektedir. 15. ve 16.

⁵⁶ Beyşehir Eşrefoğlu Camii 2004 yılında büyük bir onarımdan geçmiş ve bu onarım esnasında ahşap üzeri kalem işlerine de müdahale edilmiştir. Yapının ahşap üzeri kalem işlerinin onarım sürecinin bir bölümünde burada bulunulmuş ve çalışmanın çeşitli aşamaları bizzat incelenmiştir. Bu müdahaleler sonucunda ortaya çıkan yeni görünüm ile kanaatimizce yapının ahşap üzeri kalem işlerinin orijinalliklerine zarar verilmiştir. Çünkü ahşap üzeri kalem işlerinin mevcut halleri korunmamış, aksine üstü boya ile kapatılan desenler bu boyalı zemine yeniden uygulanmıştır.

⁵⁷ Mahfil (mahfel); Toplanılacak yer, toplantı yeri. Camilerde hükümdar, müezzinler ya da kadınlar için ayrılmış, taş ya da tahta parmaklıkla çevrili yüksekçe bölüm. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 132.s.)

yy.'lardan önce ve sonra 17. 18. yy.'larda da ahşap üstü kalem işlerinin uygulandığı görülür.⁵⁸

Taş ve mermer üstü kalem işi çeşidinde süslemeler doğrudan mermer ya da taşa uygulanır. Kimi zaman mermerin veya taşın üzeri zemin boyası ile kaplanır, kimi zaman da desenler zemin boyası atılmadan doğrudan geçirilerek (silkelenerek) boyanır (Fotoğraf; 6). Boya malzemesi olarak tutkallı boya çok nadiren de yağlıboya kullanılmıştır. Özellikle mermer üzerine uygulanan çalışmalarda altın varak da kullanılmıştır. Sıva üzerine nazaran daha çok dikkat, ustalık ve zaman gerektiren bir tekniktir.⁵⁹ Bu tür çalışmalara örnek olarak İstanbul - Kadirga Sokollu Mehmed Paşa Camii ve İstanbul Yeni Camii'nde bulunan mermer ve taş üstü kalem işleri gösterilebilir (bkz. Fotoğraf 5-6).

Fotoğraf-5: Mermer ve taş üstü kalem işleri (İstanbul - Kadirga, Sokollu Mehmed Paşa Camii, giriş kapısı üstü).

Fotoğraf-6: Mermer üstü kalem işleri (İstanbul Yeni Camii giriş kapısı üstü).

Diğer bir kalem işi çeşidi ise, deri ve bez üzerine uygulanan kalem işi çeşididir (Fotoğraf; 7-8-9). Kalem işlerinin uygulanacağı zemin üzerine deri veya keten bezinin gerilerek bir tuval teşkil etmesinden sonra bu alan üzerine desenlerin uygulanmasına geçilir. Desenler yüzeye sıva üstü kalem işlerinde uygulanan tekniklerle aktarılır. Kullanılan malzeme genellikle yağlı boya ve tutkallı boya türündendir. Deri ve bez üzerine yapılan kalem işi örneklerinin 16. ve 17. yy da

⁵⁸ M. Semih İrteş, a.g.e., 10-11-12.1982, 49-50. s.

⁵⁹ M. Semih İrteş, a.g.e., 10-11-12.1982, 50 s.

görülmesine karşın, 18. ve 19. yy.larda daha çok kullanılmıştır.⁶⁰ Özellikle barok tarzı çalışmaların bez üzerine uygulanmış örnekleri çoktur. İstanbul Üsküdar Aziz Mahmut Hüdai Camii tavanında yer alan kalem işleri bez üzerine yapılmış kalem işine güzel bir örnektir (Fotoğraf; 9). Bez ve deri üzeri kalem işleri, ahşap ve taş üzerine yapılan kalem işlerine nazaran daha kısa ömürlüdür. Özellikle çatıdan sızan yağmur suları ve nem deri ve bezin küflenip çürümesine dolayısıyla kısa sürede yok olmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple özgün halleri ile günümüze ulaşan deri ve bez üzeri kalem işi örneklerinin sayısı çok azdır.

Fotoğraf-7: Müezzin mahfili üçgen merdiven aynası deri üstü kalem işleri, (Bursa Ulu Camii).⁶¹ (Fotoğraf: M. Semih İrteş).

Fotoğraf-8: Fotoğraf-7' den detay.

Fotoğraf-9: Tavan bez üstü kalem işleri (detay), (İstanbul Aziz Mahmut Hüdai Camii tavanı).

Üç farklı teknikte yapılan bir başka kalem işi çeşidi de malakâridir. Bunlar; normal (düz) malakâri, müzeyyen malakâri, rölyef malakâridir. Motiflerin kenarları zemine eğimli olarak düzenli bir şekilde kesilip zeminlerin düşürüldüğü, motiflerin

⁶⁰ M. Semih İrteş, a.g.e., 10-11-12.1982, 50. s.

⁶¹ Bursa Ulu Camii, Müezzin mahfili, üçgen merdiven aynası deri üstü kalem işleri, son restorasyon çalışmasında M. Semih İrteş ve İsmail Önel tarafından, üzerlerindeki yağlıboya kalıntıları temizlenerek gün ışığına çıkarılmıştır.

kabartılmış olarak gösterildiği teknik düz ya da normal malakâri olarak adlandırılır (Fotoğraf; 10). Motiflerin iç bünyelerindeki detayları kesilip oyulursa yani motiflerin yüzeyi düz bırakılmayıp ayrıntıları da oyularak işlenirse bu teknikte yapılan malakâri de müzeyyen malakâri adı ile anılır. Motiflerin yanları zeminde sıfırdan hareketle rölyef tarzı kabartmaları andıracak şekilde oyularak yapılan çeşidine ise rölyef malakâri adı verilir (Fotoğraf; 11). Müzeyyen malakârîde ve rölyef malakârîde motifler taş işçiliğinde olduğu gibi detaylı bir şekilde kesilir.

Horasan harcı ile sıvanmış yüzeye, yapılacak malakâri çeşidine göre 3–5 milimetre kalınlığında alçı çekilerek bu alçının kurumması beklenmeden sistire⁶² edilir (düzeltilir). Düzeltilen alçı sıvanın üzerine yapılacak desen silkelenecek⁶³ geçirilir. Yüzeye aktarılan motiflerin kenarları özel bıçaklar yardımı ile zemine eğimli olarak düzenli bir şekilde kesilir. Desenlerin zeminleri oyulup düşürülerek motifler kabarık bir görünüme kavuşturulur.

Fotoğraf-10: Düz Malakâri örneği (İstanbul Yeni Camii hünkâr mahfili alt tavanı).

Fotoğraf-11: Rölyef Malakâri örneği (İstanbul - Kadırga, Sokollu Mehmed Paşa Camii, avlu ana giriş kapısı merdiven boşluğu tavanı).

Malakâri tekniği diğer kalem işi tekniklerinden ayrı bir özellik taşımaktadır. Motiflerin alçı üzerine kabartmalı olarak uygulandığı bu teknik Osmanlı'da 15. 16.

⁶² Sistire; alçı, ahşap veya benzeri yüzeyi temizlemek veya düzleştirmek için kullanılan küçük, dikdörtgen biçiminde ince çelik levha. (Metin Sözen – Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1992, 217.s.)

⁶³ Desen silkleme (silkleme); motif çizgilerinde iğnelerle delikler açılmış kağıt üzerindeki desenin kömür tozu kullanılarak uygulanacağı yüzeye aktarılması işlemi. (Mine Esiner Özen, **a.g.e.**, 63.s.)

ve özellikle 17 yy.larda kullanılmış, 18. yy da da örneklerine rastlanmıştır. 19. yy.'dan sonra da alçı işleri kalıp usûlü ile (kartonpiyer) yapılmıştır.

Oyma işlemi bittikten sonra kabarık desenlerin zeminleri çeşitli renklerde boyanır. En çok kullanılan renkler mercan ve aşı kırmızısı, kobalt, türkuaz ve yeşildir.⁶⁴

1.2.2. Kalem İşlerinin Günümüzdeki Durumu

Tarihi yapılarda yer alan kalem işlerinin günümüze ulaşmış mevcut halleri incelendiğinde hemen hemen bütün yapıların günümüze çeşitli müdahalelere maruz kalarak geldiği görülür. Söz konusu müdahaleler o yapının kalem işlerinin orijinalliğinden (özgünlüğünden) bir şeyler kaybetmesine (veya uzaklaşmasına) neden olmuştur. Zamanın etkileri ve bakımsızlığın, sıva üstü kalem işlerinde bıraktığı olumsuz etkilerin yanı sıra, çeşitli dönemlerde yapılan onarım maksatlı yanlış restorasyon uygulamaları kalem işlerine zarar vermekte kimi zamansa kalem işlerinin tamamen yok olmasına sebep olmaktadır.

Türkiye'deki sıva üstü kalem işleri restore edilmiş yapıların geneline baktığımız zaman bu yapılardaki kalem işlerinin büyük çoğunluğunun özgünlüklerini kaybettiğini görürüz. Yapılan müdahalelerde, kalem işlerinin üzerleri sıva veya badana ile kapatılıp yeniden yapıldığı durumlarda, aynı desenler, aynı renkler, aynı boya ve malzemeler kullanılmış, aynı işçilikte yapılmış dahi olsa, sonradan yapılan orijinalin çok iyi bir taklidi olmaktan ileri geçemez. Orijinal kalem işlerinin tarihsel değeri, bu yeni yapılan kalem işlerinin orijinallerinin yerini alması ile ortadan kaybolur. Bu bilgiler doğrultusunda Türkiye'deki kalem işlerinin mevcut durumlarına baktığımızda, günümüze kadar restore edilmiş yapıların büyük bir çoğunluğunda gerçekleştirilmiş olan orijinal sıva ve kalem işleri kazınarak yeni sıva yapıp aynı ya da farklı desenlerin yeniden uygulanması şeklindeki restorasyon

---

⁶⁴ M. Semih İrteş, **a.g.e.**, 10-11-12.1982, s. 50

anlayışı sonucu, bu uygulamaya maruz kalan sıva üstü kalem işleri özgünlüklerini yitirmişlerdir.

Mimari yapılarda yer alan kalem işleri, yapıldıkları dönemin sanat anlayışı, ekonomik ve kültürel yapısı, yapıyı yaptıranın ya da adına yapılan kişinin konumu, gibi birçok konuda bilgi sahibi olmamızı sağlarlar. Bu açıdan bakıldığı zaman kalem işlerinin, yalnızca yapıyı süsleyen ve onu göze güzel görünür hale getiren unsurlar olmadığı anlaşılır. Kalem işleri hakkında çalışma yapan araştırmacıların doğru verilere ulaşabilmeleri için üzerinde çalıştıkları eserin özgünlüğünün bozulmamış olması gerekir. Selçuklu döneminden kalma bir yapıdaki geometrik süslemenin veya Osmanlı dönemi yapısındaki klasik, barok, rokoko süslemelerin sırları ancak orijinal eserlerin üzerinde yapılan inceleme ve analizlerle çözülebilir. Sırlar çözüldükçe daha özgün, daha başarılı ve günümüz sanat anlayışını, yaşam biçimini, ekonomik yapısını ifade eden eserler üretilebilecektir. Bu açıdan bakıldığında mimari eserlerde yer alan kalem işlerinin korunmasının ve özgün halleri ile muhafaza edilmesinin ve doğru koruma onarım çalışmalarının yapılmasının, ne kadar önemli olduğu anlaşılır.

Her yönü ile korunmuş ve gelecek nesillere aktarılmak üzere gerekli önlemleri alınmış, çinisi, kalem işleri, ahşap işleri, kapıları, pencereleri gibi her unsuru ile bir bütün olan mimari eserlerimiz, müzelerde koruma altına alınan müzelik malzemeler gibi toplumun geçmişe ait hafızasını oluştururlar. Sağlam bir hafıza ile yeni keşifler ve başarılı çalışmalar yapılabilir. Bu sebeple, tarihi eserlerin ve bu eserlerde bulunan kalem işlerinin korunması, doğru müdahalelerle zamanın etkilerinin silinmesi ve bozulmalara karşı daha dayanıklı hale getirilmesi, özgün halleri ile gelecek nesillere aktarılması son derece önemlidir.

2. BÖLÜM

BAZI TARİHİ YAPILAR ÖRNEĞİNDE SIVA ÜSTÜ KALEM İŞLERİNİN KORUNMASINA YÖNELİK YAPILAN İŞLEMLER (SORUNLAR - ÇÖZÜM ÖNERİLERİ)

2.1. Örnek Alınan Tarihi Yapılar

Sıva üstü kalem işi restorasyonları gerçekleştirilen, ikisi İstanbul'dan, biri İzmir'den ve biri de Bursa'dan olmak üzere dört adet yapının sıva üstü kalem işlerine yönelik koruma onarım çalışmaları, söz konusu yapılarda gerçekleştirilen incelemeler ve restorasyon çalışmalarını gerçekleştiren kişilerden alınan bilgiler doğrultusunda verilmeye çalışılmıştır.⁶⁵ Bu yapıların sıva üstü kalem işi restorasyonlarının farklı tarihlerde yapılmış olması günümüze gelinceye kadar sıva üstü kalem işi restorasyonlarında nelerin değiştiğinin anlaşılması açısından da önem arz etmektedir.

Söz konusu yapıların sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları hakkında bilgi verilirken karşılaşılan sorunlar anlatılıp, yapıların tarihi, mimari özellikleri ve uygulamaya ilişkin detaylı bilgiye girilmeyecektir.

2.1.1. Sokollu Mehmed Paşa Camii, Kadırga-İstanbul

İstanbul'da Kadırga semtinde yer alan cami, Sokollu Mehmed Paşa ile II. Selim'in kızı ve Sokollu'nun karısı İsmihan Sultan tarafından 1571 yılında Mimar Sinan'a Kadırga Limanı yakınlarına yaptırılmıştır. Cami, dik eğimli bir arazi parçası üzerinde, Kadırga Hamamı'ndan ve Küçük Ayasofya'dan yüksekte, ahşap evlerin

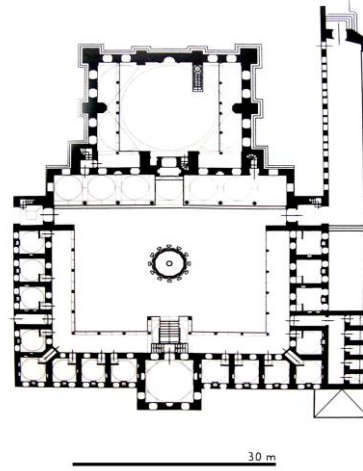
---

⁶⁵ Bu çalışma gerçekleştirilirken İstanbul Valide Sultan Camii'nin sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları devam etmekte idi. Bu yapıların bazılarının sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında tarafımızdan görev alınmış, bazılarının çalışmalarını ise restorasyon sürecinde yerinde inceleme fırsatı bulunmuştur.

arasında bir setin üzerinde inşa edilmiştir. Arazinin alt seviyesindeki meydana bakan bu setin altında dükkân dizileri ve üzerinde kütüphane odasının bulunduğu bir ana giriş kapısı yer alır. Bu kapıdan geçilip mihrap yönünde dik merdivenlerden çıkılarak medrese avlusuna ulaşılır. Caminin girişindeki son cemaat yerini uzun sütunlar ve sivri kemerler üzerine yapılmış yedi adet kubbe örtmektedir. Cami, merkezi kubbeli bir yapıdır. Merkezi Kubbe camiyi oluşturan ve enlemesine genişleyen dikdörtgen kaidenin dört köşesine yerleştirilen dört yarım kubbe ile oluşturulmuş altıgen kaide üzerinde yer alır. Caminin ana mekânının sağ ve sol tarafında mimariden bağımsız gibi gözükten kadınlar mahfili ve girişte sağda müezzin mahfili bulunmaktadır (Fotoğraf;12, Şekil;1).

Fotoğraf-12: Sokollu Mehmed Paşa Camii.

Şekil-1: Sokollu Mehmed Paşa Camii Planı (Cansever, 2005, 353.s.).

16. yy. çini örneklerinin bulunduğu yapının, kubbelerinde, kubbe kasnağı⁶⁶ kaidesinde, giriş kapısı üzerindeki balkonun taşıyıcı konsollarında⁶⁷ ve konsollar arasında, cami giriş kapısının açıldığı boşluğun tavanında, müezzin mahfili tavanında

⁶⁶ Kubbe kasnağı; bir kubbeyi taşıyan daire, kare ya da çokgen planlı kaide. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 103.s.)

⁶⁷ Konsol; Bir çıkmayı alttan destekleyen “S” şeklinde iki ters kıvrımlı taş destek. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 118.s.)

taş, mermer, ahşap ve sıva üstü kalem işleri bulunmaktadır. Kaynaklarda yapının 16. yy.'a ait özgün kalem işlerine sahip olduğu belirtilmektedir.⁶⁸

Sokollu Mehmed Paşa Camii'nin son cemaat revakı⁶⁹ kubbelerinde yer alan sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları 10.08.1999–02.10.1999 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün bilgisi dahilinde caminin restorasyon giderleri (maddi giderleri) Eminönü Belediyesi tarafından karşılanmış ve restorasyonu yaptırılmıştır. Yalnızca sıva üstü kalem işi restorasyonu değil, caminin son cemaat yerinin, medrese revaklarının avluya bakan cephelerinin, avluya girilen ana giriş kapısının ve merdiven boşluğu duvarlarının taş temizliği, onarımı, minarenin ve şerefe korkuluklarının tamiri ve mermer kabartma yazılarının altın varak uygulamaları da yapılmıştır. Bu uygulamalar günümüzde olduğu gibi tek bir yüklenici firma veya taşeron firmalar (alt yüklenici firmalar) tarafından ihale usulü ile alınarak gerçekleştirilmemiştir. Minare ve taş onarım işleri, belediye tarafından bir eski taş ustası çağrılarak bu ustaya yaptırılmıştır. Son cemaat yeri kubbelerinin sıva üstü kalem işlerinin restorasyonu ve taş temizliği çalışmaları ise yine belediye tarafından bir kalem işi ustasına verilerek yaptırılmıştır.

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışması Meslek Yüksek Okulu Restorasyon programı mezunu bir kalem işi ustası, iki GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü öğrencisi ve bir Meslek Yüksek Okulu Restorasyon Programı mezunu olmak üzere dört kişilik bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir.

Restorasyon müdahalelerine başlanmadan önce yapı ve sıva üstü kalem işleri hakkında herhangi bir ön etüd (ön araştırma çalışması) yapılmamıştır. Vakıflar Bölge Müdürlüğü ya da belediye tarafından restorasyon projesi talep edilmediği için bir

---

⁶⁸ Turgut Cansever, **Mimar Sinan**, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2005, 351-360.s.; Oktay Aslanapa, **Mimar Sinan'ın Hayatı ve Eserleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 80, Ankara 1988, 120-125.s.; Oktay Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, 2. Baskı, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul 2004, 307-312.s.; Doğan Kuban, **Sinan'ın Sanatı ve Selimiye**, İkinci Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, 106-108.s.; Reha Günay, **Mimar Sinan**, Yapı- Endüstri Merkezi yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006, 88.s.

⁶⁹ Revak; üstü örtülü, önü açık galeri. Son cemaat revakı; camilerin giriş kapısı önündeki revaklı bölüm. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 171-188.s.)

restorasyon dosyası oluşturulmamış dolayısıyla sıva üstü kalem işlerinin rölöve, restitüsyon ve restorasyonuna yönelik çizim ve belgeleri içeren proje dosyaları hazırlanmamıştır. Sıva üstü kalem işlerinin mevcut durumlarını belgeler nitelikteki tek çalışma çok profesyonel olmayan fotoğraf çekimleridir (Fotoğraf; 13-14).

Fotoğraf-13: İstanbul-Kadınca, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı kubbe eteği sıva üstü kalem işleri (restorasyon öncesi).

Fotoğraf-14: İstanbul-Kadınca, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı kubbe göbeği sıva üstü kalem işleri (restorasyon öncesi).

Restorasyon dosyası oluşturulmadığı için, sıva üstü kalem işlerindeki bozulmalara ilişkin çizim ya da herhangi bir yazılı belge, bozulmalara, boya ve sıva örneklerine yönelik analiz çalışmaları gibi kayıtlar mevcut değildir. Basit fotoğraf çekimleri ile yapılan belgelemenin yanı sıra, sıva üstü kalem işlerinin hasarlı olmayan kısımlarından 1/1 ölçekte desen örnekleri alınmıştır. Fakat kalem işlerinin bozulmamış yerlerinden alınan sınırlı sayıdaki desen rölöve örnekleri, belgeleme amacı ile değil, desenlerin yeniden yapılması aşamasında kullanılmak maksadı ile alınmıştır. Dolayısı ile bütün sıva üstü kalem işlerinin rölövelerinin çıkarılması gibi bir çalışma söz konusu değildir. 1/1 ölçekte alınan desen örnekleri, üzerleri boyanarak tamamen kapatılan kalem işlerinin yeniden yapılması aşamasında kullanılmış, söz konusu çizimler, çalışma tamamlandıktan sonra dosyalanıp herhangi bir kuruma veya arşive teslim edilmemiştir.

Müdahalelere başlandığı zaman, günümüzde olduğu gibi, koruma kurullarının bilgisi dâhilinde belirli alanlarda raspa⁷⁰ çalışması yapılarak sıva ya da boya altındaki özgün örneklerle ulaşıp, bunlardan korunmasına karar verilen dönem örneğinin gün ışığına çıkarılması gibi bir yol izlenmemiş, en üst katmandaki mevcut kalem işi örneklerinin üzerleri boyanıp yeniden yapılmıştır. Bu sebeple sıva ya da boyanın alt katmanlarında farklı dönemlere ait kalem işi uygulamalarının olup olmadığı bilinmemektedir. Aynı şekilde üzerleri boya ile kapatılan mevcut kalem işlerinin de yapının özgün kalem işleri olup olmadığı bilgisi mevcut değildir.

Sıva üstü kalem işlerinin sağlam olan kısımlarından desen örnekleri alındıktan sonra sıvadaki bozulmalar alçı ile tamir edilmiştir. Bu tamirin ardından kalem işlerinin dışındaki boş alanlar zemin rengi olan krem rengindeki su bazlı (su ile inceltilebilir) plastik boya ile boyanmıştır. Sıva üstü kalem işlerinin bulunduğu alanlar ise, su bazlı beyaz plastik boya ile kalem işlerinin üzerleri tamamen kapatılacak şekilde boyanmıştır. Kalem işlerinin sağlam kısımlarından 1/1 ölçekte alınan desen örnekleri ve bu örneklerdeki motiflerin anatomileri düzeltilerek birkaç kopya oluşturulmuştur. Çizilen bu düzeltilmiş desenler iğnelenerek kubbeye aktarılmaya hazır hale getirilmiştir. Kubbede bir noktadan başlanarak iğnelenmiş desenler kömür tozu yardımı ile kubbe zeminine aktarılmış ve yeniden renklendirilmeye başlanmıştır (Fotoğraf-15). Motiflerin boyanmasında su bazlı plastik boya kullanılmıştır.

Bu işlemler caminin ana giriş kapısı üzerindeki kubbe haricinde diğer altı kubbede uygulanmıştır. Caminin son cemaat revakı kubbelerinin birinde kalem işleri onarılırken pandantifte⁷¹ ve kubbe eteğinde yer alan kalem işlerinden bir bölüm orijinal hali ile bırakılmış ve müdahale edilmemiştir (Fotoğraf-16).

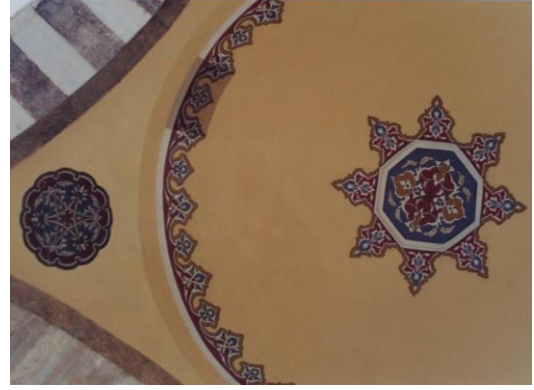
⁷⁰ Raspa; daha alt katmanlardaki sıva, boya, süsleme gibi örneklerle ulaşmak için ya da yüzeydeki zararlı malzemeyi temizlemek maksadı ile yapılan açma işlemi. (Metin Sözen – Uğur Tanyeli, **a.g.e.**, 199.s.)

⁷¹ Pandantif; bir kubbeyi taşıyan kemerler ile kubbe kaidesinin arasını kapatan ve kare bir plandan kubbenin dairesel kaidesine geçmeyi sağlayan küresel üçgen, küresel üçgen bingi. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 155.s.)

Fotoğraf-15: İstanbul-Kadırğa, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı pandantiflerindeki sıva üstü kalem işleri (müdahale aşaması).

Fotoğraf-16: İstanbul-Kadırğa, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı sıva üstü kalem işleri (müdahale aşaması tamamlanmış ve orijinal bırakılmış alanlar).

Caminin ana giriş kapısı üzerine gelen kubbedeki sıva üstü kalem işleri diğer kubbelerden farklıdır. Bu kubbede desenlerin üzerlerinin badana yapılarak kapatılması yoluna gidilmemiş, çalışma sadece desenlerin eksik kısımlarının tamamlanması ve zemin renginin yenilenmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple bu alandaki sıva üstü kalem işleri çok fazla müdahaleye uğramadan özgün halleri korunarak onarılmıştır (Fotoğraf; 17-18).

Fotoğraf-17: İstanbul-Kadırğa, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı orta kubbesindeki sıva üstü kalem işleri (restorasyon sonrası).

Fotoğraf-18: İstanbul-Kadırğa, Sokollu Mehmed Paşa Camii, son cemaat revakı orta kubbesindeki sıva üstü kalem işleri (restorasyon sonrası detay).

Çalışmalar yürütülürken gerçekleştirilen basit fotoğraf çekimlerinin dışında, müdahale aşamalarını ve kalem işlerinin çalışmalar tamamlandıktan sonraki

durumunu kayıt altına alan çizim ya da yazılı belgeler mevcut değildir. Bu çalışmalar yürütülürken vakıfların ya da herhangi bir kurumun kontrol görevlileri çalışmaları denetlemek maksadı ile yapıyı ziyaret etmemiştir. Yalnızca müdahaleler tamamlandıktan sonra Vakıflar Bölge Müdürlüğü kontrol görevlisi gelip yapılan işlemleri kontrol etmiş çalışmaların tamamlanıp tamamlanmadığını denetlemiştir. Görevliler tarafından herhangi bir belge, doküman, fotoğraf, rapor ya da bunları içeren restorasyon projesi talep edilmemiştir.

Kalem işlerinin hangi aşamalardan sonra restore edilmesine karar alındığı ve bu sürecin nasıl işlediği konusunda belge ya da bilgiye ulaşılamamıştır. Türkiye'deki birçok sıva üstü kalem işi örneği, örnek olarak ele alınan ve müdahale aşamaları anlatılan bu çalışmada olduğu gibi onarılmaya çalışılmıştır ve günümüzde de bu tip uygulamalarla karşılaşılabilir.

Restorasyondan 10 yıl sonra restorasyonu yapılan sıva üstü kalem işlerinin durumu incelendiğinde yeni bozulmaların olduğu, boya tabakasında yer yer atmaların, dökülmelerin olduğu gözlenmiştir. Gerek bakımsızlık (kubbe kurşunlarının zamanında tamir ve bakımının yapılmaması gibi) ve nemin etkisi ile, gerekse yanlış malzeme kullanımından dolayı yapılan çalışmanın uzun ömürlü olmadığı görülmüştür (Fotoğraf; 19-20).

Fotoğraf-19: Sıva üstü kalem işleri restore edildikten 10 yıl sonra görülen bozulmalar (İstanbul-Kadırga Sokollu Mehmed Paşa Camii son cemaat revakı kubbe göbeği).

Fotoğraf-20: Sıva üstü kalem işleri restore edildikten 10 yıl sonra görülen bozulmalar (İstanbul-Kadırga Sokollu Mehmed Paşa Camii son cemaat revakı kubbe eteği).

2.1.2. İkiçeşmelik Camii, İzmir

İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün eski eser kayıt fişlerinde caminin adı “Kurt Mehmet Paşa (İkiçeşmelik) Camii” olarak geçmekte ve Tuzcu mahallesi, İkiçeşmelik Caddesi no:1'de bulunduğu belirtilmektedir. Münir Aktepe, İzmir Yazıları, Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller isimli eserinde caminin ilk yapıldığı tarihin kesin olarak bilinmediğini belirtmesine karşın Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün eski eser kayıt fişlerinde yapıldığı tarih H.1313 (1895) olarak geçmektedir.⁷²

Münir Aktepe, “İzmir Yazıları, Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller” isimli kitabında, yapının 18. yy. başlarında yapılmış olabileceğini ve yaptıranın da Kurd Mehmed Paşa olduğunu belirtmektedir. Camiyi tamir ettiren ve bazı yeni bölümler ekleten kişi ise, Hacı Hafız Süleyman Efendi'dir. Minareyi ise Süleyman Efendi'nin oğlu Fehmi Paşa yaptırmıştır.⁷³ Vakıfların eski eser kayıt fişlerinde, 1950 yılında mahalli dernek tarafından caminin dış cephelerindeki mozaiklerin yaptırıldığı kaydı yer almaktadır.⁷⁴

Cami, altında bulunan odaların üst katında yer almaktadır (Fotoğraf; 21). Altındaki odalar kahve ve 1922-25 yılları arasında okul olarak kullanılmıştır. Cami, ana mekân ve son cemaat yeri olmak üzere iki kısımdan oluşur ve dikdörtgen planlıdır. Son cemaat yerine biri kuzey, diğeri batıdan olmak üzere iki kapıdan girilir ve son cemaat yerine merdivenle çıkılır. Ana mekâna son cemaat yerinden üç kapı ile geçilir. Ana mekânın üzeri bir süs kubbesi ile örtülüdür ve bu kubbenin ortasında sekiz köşeli bir aydınlık feneri bulunmaktadır (Fotoğraf; 27). Mihrap nişinin üzeri alçı kabartma çiçek ve yaprak motifleri ile süslenmiştir (Fotoğraf; 22). Kubbe iki paye⁷⁵ ve dört sütun üzerine oturmaktadır ve sıva üstü kalem işleri ile süslenmiştir.

---

⁷² İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Eski Eser Kayıt Fişleri, Dosya no: 350101/11; Münir Aktepe, **İzmir Yazıları, Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003, 69.s.

⁷³ Münir Aktepe, **a.g.e.**, 69.s.

⁷⁴ İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Eski Eser Kayıt Fişleri, Dosya no: 350101/11

⁷⁵ Paye; ayak. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 159.s.)

Son cemaat yerinden kadınlar mahfiline çıkılan caminin doğu tarafında küçük bir avlusu vardır.⁷⁶

Fotoğraf-21: İzmir İkiçeşmelik Camii.

Fotoğraf-22: İzmir İkiçeşmelik Camii mihrap nişi⁷⁷ süslemeleri.

İkiçeşmelik Camii kubbesinde yer alan sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışması 6-7. 2007 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında, Edirne Meslek Yüksek Okulu Duvar Süsleme Sanatları Programı'ndan mezun bir kalem işi ustası ve daha önce kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında görev almış iki işçi olmak üzere üç kişilik ekip çalışmıştır. İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından “Umut Yapı Tur. Paz. San.Tic. Ltd. Şti.” ne yaptırılan restorasyon çalışmaları tamamlanmış olmasına rağmen, yapının restorasyonu ile ilgili bir belgeye, ya da restorasyon projesine ulaşamamıştır. İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne konu ile ilgili yapılan başvuruya “kendilerinde söz konusu yapı ile ilgili eski eser kayıt fişleri haricinde belge bulunmadığı” şeklinde yanıt alınmıştır.

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon öncesi durumlarının ve müdahale aşamalarının fotoğraflarla belgelendiği çalışmayı gerçekleştiren kalem işi ustası ile yapılan görüşmede öğrenilmiştir (Fotoğraf; 23-24). Belgeleme aşamasında çizimlerin nasıl yapıldığı, bozulmaların belgelenip belgelenmediği, ya da restorasyon sonrası belgeleme çalışmasının yapılıp yapılmadığı bilgisine ulaşamamıştır. Sıva üstü

⁷⁶ Münir Aktepe, a.g.e., 69-72.s. ; İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Eski Eser Kayıt Fişleri, Dosya no: 350101/11

⁷⁷ Niş; çoğunun üstü kemerli duvar hücresi. (Doğan Hasol, a.g.e., 146.s.)

kalem işlerinin restorasyonunu gerçekleştiren kalem işi ustasından alınan bilgilere göre, mevcut durumlar fotoğrafla belgelendikten sonra raspa çalışması yapılmıştır. Raspa çalışması sonucu elde edilen verilerin koruma bölge kuruluna sunulup bu kurulun görüşü doğrultusunda çalışmaların yürütülmesi yoluna gidilmemiş, müdahaleler vakıflar kontrolörünün isteği doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Fotoğraf-23: İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi sıva üstü kalem işleri restorasyon öncesi durumu.

Fotoğraf-24: İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi sıva üstü kalem işleri restorasyon öncesi durumu (Detay).

Raspa çalışması sonucunda iki farklı dönem örneğine rastlanmıştır. Bu örneklerde desen aynıdır fakat renkler farklı kullanılmıştır (Fotoğraf; 25-26) . Kalem işlerinin mevcut görünümündeki pembe renge boyalı alanların zemininde raspa çalışması sonucunda kırmızı renge boyalı bir uygulama ve onun altında da mavi renge boyalı bir başka uygulamaya rastlanmıştır. Mavi renge boyalı olan ve en alt katmanda belirlenen kalem işleri en eski uygulama örneği olarak belirlenmiştir.

Raspa çalışmasının ardından desen örnekleri alınmıştır. Sıvadaki çatlak ve bozulmaların onarılmasının ardından desenler zemine aktarılarak renklendirme çalışmasına başlanmıştır. Vakıflar kontrolörünün, raspa sonucu ulaşılan renklerden kırmızının kullanılmasını istemesi üzerine, restorasyon öncesinde pembe renge boyalı olarak görülen alanlar kırmızıya boyanmıştır (Fotoğraf; 27-28).

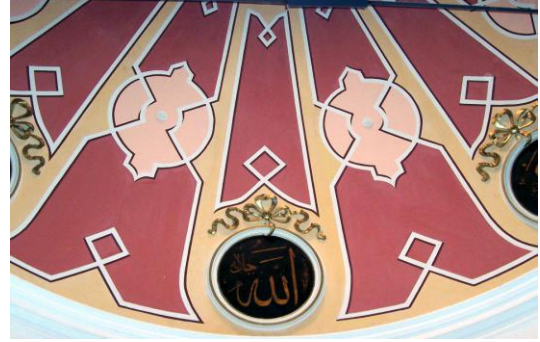
Fotoğraf-25: İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi sıva üstü kalem işleri raspa çalışması.

Fotoğraf-26: İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi sıva üstü kalem işleri raspa çalışması (detay).

Fotoğraf-27: Sıva üstü kalem işleri restorasyon sonrası genel görünüm (İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi).

Fotoğraf-28: Sıva üstü kalem işleri restorasyon sonrası görünümünden detay (İzmir İkiçeşmelik Camii kubbesi).

Raspa sonucu ulaşılan katmanların sağlam olarak gün ışığına çıkarılamaması sonucu bu kalem işlerinin korunması yerine, yeniden yapılması yoluna gidilmiştir. Bu şekilde kubbedeki bütün kalem işleri yenilenmiştir.⁷⁸ Yenilemenin orijinal sıva üstü kalem işlerini korumak anlamına gelmediği düşünülürse bu tür uygulamaların kalem işlerinin özgünlüğünü yok ettiği söylenebilir. Bu çalışmadaki yanlış uygulamalardan en önemlisi ve sonraki yanlışlıkların yapılmasına zemin hazırlayan yaklaşım, basit gibi görülen, fakat koruma kurulunun bilgisi dâhilinde yapılması gereken uygulamaların belgelenip, koruma kurulunun görüşü alınmadan, vakıflar kontrol görevlisinin istekleri doğrultusunda yapılmasıdır.

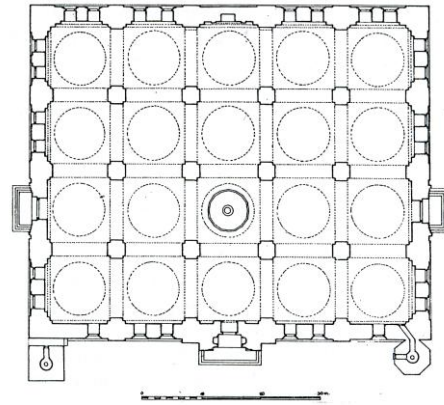
⁷⁸ Ercan Yılmaz, 29.07.2009 tarihli görüşme

2.1.3. Ulu Camii, Bursa

Şehir merkezinde, Atatürk Caddesi üzerinde yer alan caminin inşasına, kaynaklarda 1396 (H. 798 veya 799) sonlarında ya da 1397 yılında başladığı, minber kapısı üzerindeki kitabeye göre 1399, kaynaklardaki bilgilere göre 1399 veya 1400 (H. 802) yılında bitirildiği belirtilmektedir.⁷⁹ Erken Osmanlı mimarisinde çok destekli, çok kubbeli “Ulu Camii” tasarımının ilk örneği olan Bursa Ulu Camii, günümüze gelinceye kadar birçok onarımdan geçmiştir.⁸⁰ Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılan cami, kalın duvarlarla on iki ağır, dört köşeli nişli paye üzerine, pandantiflerle 20 kubbeli olarak yaptırılmış ve kaynaklarda belirtildiğine göre çok kubbeli camilerin en klasik ve abidevi eseri ortaya konmuştur (Fotoğraf; 29, Şekil; 2). Caminin son cemaat yeri yoktur. Orta eksenin ikinci kubbesinin üstü camekân olarak açık bırakılmış, bunun altına büyük bir şadırvan yerleştirilmiştir.⁸¹

Fotoğraf-29: Bursa Ulu Camii.
(Kaynak: İhtiyar, 2006, 8.s.).

Şekil-2: Bursa Ulu Camii Planı.
(Kaynak: Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, 1983, 194.s.).

⁷⁹ Yıldırım Özbek, **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002, 204.s.; **Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler**, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, 1983, 186-194.s.; Kazım Baykal, **Bursa’da Ulu Cami**, Bursa Liselerinden Yetişenler Cemiyeti Neşriyatından No:1, İstanbul, 1950, 19.s.; Raif Kaplanoğlu, **Bursa Anıtlar Ansiklopedisi**, Yenigün Yayınları, Bursa, 1994, 118-119.s.; Zafer İhtiyar, **Bir Hüsn-i Hat Sergisi Bursa Ulu Cami**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, 10.s.

⁸⁰ Yıldırım Özbek, **a.g.e.**, 204.s.; Kazım Baykal, **a.g.e.**, 21-29.s.

⁸¹ Oktay Aslanapa, **a.g.e.**, İstanbul, 2004, 25-26.s

Camide yer alan sıva üstü kalem işi süslemeler, duvara yazılmış 87 adet hat levha yazısı ve bu yazıların üstünde taç formundaki süsleme alanlarında, kubbelerde, kubbe kasnaklarında, pencere alnlarında ve tavanlarında, kemerlerde, kapı alnlarında ve taşıyıcı sütunların cepheleri gibi alanlarda yer almaktadır. Yapının süslemeleri 1857 yılında Sultan Abdülmecit tarafından yaptırılan tamiratta o devrin üslubunu yansıtan rokoko tarzında yapılmış ve günümüze kadar gelmiştir (Fotoğraf; 30-31).⁸²

Fotoğraf-30: Bursa Ulu Camii kubbe ve kemerlerdeki sıva üstü kalem işleri.

Fotoğraf-31: Bursa Ulu Camii sıva üstü kalem işleri.

Ulu Camii'nin son restorasyonu 2006-2009 yılları arasında Nakkaş Mimar M. Semih İrteş ve Restoratör İsmail Önel yönetimindeki ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. Restorasyon çalışmalarının uygulandığı alanlar, hat ve süslemelerden oluşan sıva üstü kalem işleri, künde-kârî tekniğindeki ahşap minber, müezzin mahfilindeki özgün ahşap ve deri üstü kalem işleri, hünkâr mahfili ve taşınabilir levhalardır.⁸³

Bursa Ticaret ve Sanayi Odası sponsorluğunda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore ettirilen caminin restorasyon çalışmaları, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün bilgi ve denetimleri ile İstanbul Restorasyon-Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü'nün ve İstanbul

⁸² Semih İrteş, "Ulucami'nin Son Onarımı 2006-2009", **Bursa'nın Kalbi Ulucami**, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2009, 145-147.s.

⁸³ Semih İrteş, **a.g.e.**, İstanbul, 2009, 145.s.

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Koruma ve Onarım Bölümü'nün verdikleri analiz ve raporlar doğrultusunda devam etmiştir.⁸⁴

Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün denetiminde olan Ulu Camii'nin restorasyon çalışmalarının yüklenicisi Semih İrteş'tir. Sıva üstü kalem işlerinin restorasyonunu gerçekleştiren Semih İrteş, işi doğrudan Vakıflar'dan almıştır. Dolayısı ile arada başka bir müteahhit firma yoktur. Semih İrteş, bu yapının restorasyon çalışmalarındaki başarının en büyük payının arada başka bir yüklenici firma olmamasından, işin asıl yüklenicisinin ve uygulamacısının kendileri olmasından kaynaklandığını belirtmektedir.⁸⁵

2006 yılının mayıs ayında restorasyon çalışmalarına başlandığında ilk işlem olarak yapıda bir ön etüd çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu ön etüd esnasında yapının daha önce geçirdiği onarımlar ve restorasyonlara ilişkin bilgiler toparlanmıştır. Bunun yanı sıra yapıda yer alan kalem işlerinin incelemeleri yapılmış, analiz çalışmaları yürütülmüş, restorasyon çalışmalarında kullanılacak malzemelerin hazırlıkları ve denemeleri yapılmıştır. Örneğin kalem işlerinin temizliğinde kullanılacak kimyasal malzemelerin hangi alana, hangi oranda ve ne şekilde uygulanacağı gibi konularda denemeler yapılmış, kullanılacak malzemelerin belirlenmesine çalışılmıştır. Kalem işlerinin durumu incelenmiş, sıvaların arkasında boşluk olup olmadığı, önceki onarımlarda geri dönüşümsüz çimento katkılı harçla müdahale yapıp yapılmadığı gibi konular araştırılmıştır.⁸⁶

Detaylı bir ön etüd çalışmasının yanı sıra restorasyonu yapılan bütün alanlarda olduğu gibi sıva üstü kalem işlerinde de ayrıntılı bir belgeleme çalışması yürütülmüştür. Sıva üstü kalem işlerinin bulunduğu alanların mevcut durumları, görsel belgeleme teknikleri (dijital fotoğraf makineleri) ile ayrıntılı olarak kayıt altına alınmış ve sayısal ortamda (bilgisayar ortamında) çizimleri yapılmış ayrıca 1/1 oranında rölöveleri çıkarılmıştır. Yalnız, Semih İrteş, kubbelerde yer alan, son

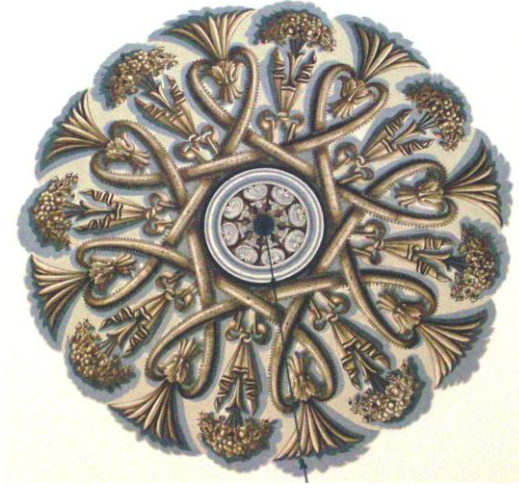
---

⁸⁴ Semih İrteş, **y.a.g.e.**, 145.s.

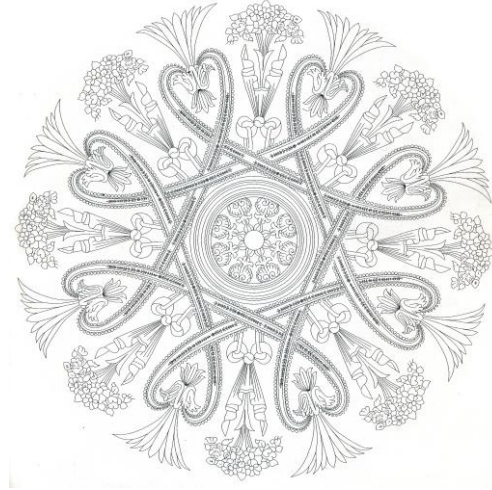
⁸⁵ Semih İrteş, **14.12.2009 tarihli görüşme**

⁸⁶ İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme**

döneme ait sıva üstü kalem işlerinin çok fazla deformasyona uğramadan günümüze geldiğini ve sağlam olan alanlarda 1/1 oranındaki rölöve çizimlerine gerek duyulmadığını, bu sebeple bütün kubbelerdeki kalem işlerinin 1/1 oranındaki rölövelerinin çıkarılmadığını belirtmiştir. Fakat, gerek kubbelerde yer alan sıva üstü kalem işlerinin gerekse sıva üstü hat yazılarının 90 derecelik açılarla detaylı ve yüksek çözünürlükte profesyonel fotoğraflarının çekildiğini, bu fotoğraflar sayesinde çeşitli programlar kullanılarak sayısal ortamda 1/1 ölçeğinde çizimlerin elde edilebileceğini ve sıva üstü kalem işlerinin rölöve çizimlerinin bu şekilde yapıldığını belirtmiştir (Fotoğraf; 32, Şekil; 3).⁸⁷

Fotoğraf-32: Bursa Ulu Camii kubbe göbeği sıva üstü kalem işleri.

Şekil-3: Bursa Ulu Camii kubbe göbeği sıva üstü kalem işlerinin sayısal ortamda hazırlanmış desen rölöve örneği. (Kaynak: İsmail Önel).

Sıva üstü kalem işlerinin çekilen fotoğrafları, çizimler ve ön araştırmalardan oluşan rölöve dosyası oluşturulmuştur ve gerek yapının mimari rölöveleri gerekse restorasyonu yapılan alanların süsleme rölöveleri (kalem işlerinin çizimleri) yaklaşık altı aylık bir zaman diliminde gerçekleştirilmiştir. Yapılan rölöve ve restitüsyon çizimleri, analizler sonucunda nasıl bir restorasyon çalışmasının yapılacağı, hangi malzemelerin kullanılacağı, hangi alanlara ne tür müdahalelerin yapılacağı

⁸⁷ Semih İrteş, 14.12.2009 tarihli görüşme

belirlenmiş ve Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun onayı doğrultusunda restorasyon müdahalelerine başlanmıştır.⁸⁸

Müdahalelere başlandığında ilk işlem olarak, kaynaklarda 1854 depreminde yıkılmadan günümüze geldiği belirtilen, mihrabın üstündeki ve cümle kapısından girildiğinde sağ tarafta minareye bitişik olan kubbede, sıva altında özgün kalem işleri olabileceği düşüncesi ile araştırma raspaları yapılmıştır. Kaynaklarda, 1854 depreminde caminin yıkılan kubbelerinin enkazı kaldırılırken kubbe sıvalarının altında altın yaldızlı motifler görüldüğü belirtilmektedir.⁸⁹ Bu bilgiden hareketle yıkılmayan kubbelerde özgün kalem işlerinin olabileceği düşünülmüş ve raspa çalışması gerçekleştirilmiştir. Fakat bu araştırma raspaları sonucunda görülmüştür ki sıvalar 1855 yılından sonra yapılmıştır ve yıkılmadan kalan kubbelerdeki kalem işlerine depremin veremediği hasarı sıvacılar vermiş, kubbelerin sıvaları kazınmış ve yeni sıvalar yapılmıştır. Bu sebeple özgün kalem işi (daha eski devirlere ait kalem işi) örneklerine rastlanmamıştır (Fotoğraf; 33). Elde edilen bu sonuçla Bursa Anıtlar Kurulu mevcut kalem işlerinin korunmasına karar vermiştir (Fotoğraf; 34). Bu karar doğrultusunda caminin mevcut sıva üstü kalem işlerinin özgünlüklerine zarar verilmeden temizliklerinin yapılarak korunması çalışmalarına başlanmıştır.

Fotoğraf-33: Bursa Ulu Camii kubbe kalem işlerinde gerçekleştirilen araştırma raspası örneği. (Fotoğraf: M. Semih İrteş).

Fotoğraf-34: Bursa Ulu Camii sıva üstü kalem işleri restorasyon öncesi görünümü. (Fotoğraf: M. Semih İrteş).

⁸⁸ Semih İrteş, 14.12.2009 tarihli görüşme

⁸⁹ Kazım Baykal, a.g.e., 31.s.; Semih İrteş, a.g.e., İstanbul, 2009, 145.s.

Sıva üstü kalem işlerinin temizlik çalışmaları kimyasal ve mekanik temizleme teknikleri kullanılarak yapılmıştır (Fotoğraf; 35-36). Sıva üstü kalem işlerinin dışındaki bütün alanlara ve bazı sıva üstü süslemeler ve hat yazı alanlarının zeminlerine 1983 yıllarında yapılan yanlış tamiratlarda çekilen plastik badana temizlenmiş ve böylece yapının nefes alması sağlanmıştır.⁹⁰ Zeminlere sürülmüş olan bu plastik badananın temizlenmesi ile nemlenmenin önüne geçilmiş ve yapı içindeki fazla nemin kalem işlerine zarar vermeden dışarı atılmasını sağlamak amacı ile camekân kubbenin revzenlerinde⁹¹ hava tahliye delikleri (boşlukları, pencereleri) yapılmıştır. Daha önceki dönemlerde geri dönüşümsüz çimento katkılı harç kullanılarak tadilatı yapılan alanların çimento katkılı sıvaları temizlenmiş, bu alanların geri dönüşümlü harçlarla onarımları yapılmıştır. Kubbelerde yer alan sıva üstü kalem işlerine, eksik olan hasarlı kısımların onarılması haricinde renkle müdahale yapılmamış, sağlam olan kalem işleri temizlenerek koruma altına alınmıştır. Kubbelerdeki nemden dolayı dökülen sıvalı kısımlara denk gelen desenler aslına uygun olarak ve yalnızca hasarlı kısımlara müdahale edilerek onarılmıştır. Temizlenip onarılan desenlerin üzerine koruma amacı ile terebentin yağı çekilmiştir.⁹²

Çalışmalar esnasında anlaşılan bir husus, sıva üstüne uygulanmış olan, gerek süslemelerin gerekse hat yazılarının, nasıl uzun süre bozulmadan kalabildiğinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. İncelemeler sonucunda yazı ve süslemelerin doğrudan sıva üzerine uygulandığı, arada başka bir boya veya badana olmadığı için süslemelerin ve yazıların uygulama esnasında boyalarının sıvaya daha fazla nüfuz ettiği, dolayısı ile fresk tekniğine benzer bir teknikte yapıldıkları anlaşılmıştır. Dolayısı ile doğrudan sıvaya uygulanan boyalar zemine daha iyi tutunmuş ve bu durum bozulmadan uzun yıllar kalabilmelerini sağlamıştır.⁹³

---

⁹⁰ Semih İrteş, **a.g.e.**, İstanbul, 2009, 145-146.s.

⁹¹ Revzen; pencere, alçı pencere. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 171.s.)

⁹² Semih İrteş, **y.a.g.e.**, 148.s.; İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme**

⁹³ Semih İrteş, **a.g.e.**, İstanbul, 2009, 147.s.; Semih İrteş, **14.12.2009 tarihli görüşme**; İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme**

Fotoğraf-35: Sıva üstü hat yazıları kimyasal temizlik (Ulu Camii, Bursa). (Fotoğraf: M.Semih İrteş).

Fotoğraf-36: Sıva üstü hat yazıları mekanik temizlik (Ulu Camii, Bursa). (Fotoğraf: M.Semih İrteş).

Sıva üstüne yapılmış olan hat yazılarının hepsinin zeminlerinde oluşan kir tabakaları dikkatlice, kimyasal ve mekanik temizleme teknikleri kullanılarak temizlenmiş ve yazıların bazı alanlarına çok az müdahale edilmiştir (Fotoğraf; 35-36). Filpayelerde⁹⁴ ve duvarlarda yer alan yazıların alt kısımlarındaki yağlı boyalar temizlenmiş bu boyalı alanların altından çıkarılan desenler aslına uygun olarak onarılmıştır. Mihrabın sol yanındaki paye üzerine yazılmış olan hat yazılarının zeminlerinden ve üzerlerinden 1980’li yıllardaki tamiratlarda yağlı boya ile geçilmiş, yazılar deforme edilmiştir. Bu yağlı boyalar temizlenmiş ve yazılar özgün görünümlerine kavuşturulmuştur. Mihrap cephesi batısındaki vav harfinin temizliği esnasında temizlikten önce siyah olan yazının asıl renginin yeşil olduğu anlaşılmış ve yazı özgün görünümüne kavuşturulmuştur. Özgün görünümüne kavuşturulan bu vav harfinin duvarın alt seviyesinde, insan elinin kolaylıkla temas edebileceği bir yüzeyde olması yazıyı risk altına sokmaktadır. Nitekim restorasyon çalışmaları devam ederken camiye ibadet için veya ziyaret maksadı ile gelen kişilerin bu yazıya elleri ile temas etmeye başladıkları görülmüş, bu tür müdahalelerden dolayı oluşabilecek hasarlardan yazıyı korumak için sıvanın nefes alabileceği şekilde 5-10 cm ilerden yazı ve süslemelerin olduğu bu alan cam ile kapatılarak koruma altına alınmıştır (Fotoğraf; 40).⁹⁵ Cam ile kapatılarak insan eli ile verilecek hasarların

⁹⁴ Filpaye (filayağı); eski taş yapılarda görülen çok yüksek ve kalın duvar gibi örülerek yapılmış kâgir ayak. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 71.s.)

⁹⁵ Semih İrteş, **14.12.2009 tarihli görüşme**; İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme**

önüne geçmeyi amaçlayan bu uygulama zorunlu görülen alt bölümlerdeki diğer alanlarda da uygulanmıştır. Temizlikleri ve onarımları yapılan yazıların üzerine koruyucu ve boyaları canlandırıcı terebentin yağı sürülerek yazılar güçlendirilmiş ve koruma altına alınmıştır (Fotoğraf; 37-38).

Fotoğraf-37: Restorasyon öncesi siva üstü kalem işleri (Ulu Camii, Bursa). (Fotoğraf: M.Semih İrteş).

Fotoğraf-38: Restorasyon sonrası siva üstü kalem işleri (Ulu Camii, Bursa). (Fotoğraf: M.Semih İrteş).

Camide siva üzerine yazılmış olan hatların bazıları erken Osmanlı döneminin özelliklerini yansıtmaktadır. 1857 onarımında padişah tarafından görevlendirilen iki hat üstadı Hattat Şefik Efendi (1820-1880) ve Abdülfettah Efendi (1815-1896) yazıları onarıırken, onarımı yaptıkları devrin sanat anlayışına göre bir onarım yoluna gitmemiş, mevcut yazıları ilk yazıldıkları dönemin özelliklerine göre onarmışlardır. Böylelikle harf anatomilerinde bir değişiklik söz konusu olmamış ve onarılan yazılar Osmanlı erken dönem özellikleri ile günümüze kadar gelebilmiştir (Fotoğraf;39-40).⁹⁶

Çalışmalara başlamadan yapılan detaylı belgelemenin yanı sıra çalışma devam ederken, müdahale aşamalarını kayıt altına alan ve çalışmalar tamamlandıktan sonra kalem işlerinin son hallerini gösteren belgeler oluşturulmuştur. Detaylı fotoğraf çekimleri ile çalışmanın her aşaması belgelenmiş, çalışmalar tamamlandıktan sonra

⁹⁶ Semih İrteş, **a.g.e.**, İstanbul, 2009, 149.s.

oluşturulan ve yapının restorasyon sürecini anlatan dosya vakıflara teslim edilmiştir.⁹⁷ Ayrıca yapının restorasyonu tamamlandıktan sonra yapılan çalışmalar yayımlanarak bilim dünyasının hizmetine sunulmuştur.

Fotoğraf-39: Restorasyon sonrası görünüm (Ulu Camii, Bursa).

Fotoğraf-40: Restorasyon sonrası görünüm (Ulu Camii, Bursa).

2.1.4. Pertevniyal Valide Sultan Camii, Aksaray-İstanbul

İstanbul Aksaray'da yer alan Pertevniyal Valide Sultan Camii, 1871'de Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Sultan Abdülaziz zamanında bütün Avrupa'yı saran, Gotik üsluptan Hint mimarisine kadar birçok etkinin bir arada görüldüğü melez bir üslûbun örneği olan ve tek başına hiçbir üslûba mal edilemeyen cami avlu içindedir ve doğu, batı, güney yönlerinden olmak üzere üç girişe sahiptir. Cami kare planlıdır ve tek pandantif kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf; 41, Şekil; 4). Caminin bütün dış cephelerinde görülen yoğun taş süslemeler, içerideki kalem işlerinde de aynı yoğunlukta devam etmektedir. Klasik, barok gibi süsleme çeşitlerinin bir arada görüldüğü sıva üstü kalem işlerinin, yüksek kasnaklı kubbeden caminin göz mesafesindeki alt seviyelerine kadar hemen hemen her alanına uygulandığı görülür. Mimar Semih İrteş ile yapılan görüşmede Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin süslemelerinin büyük bir kısmının neo-klâsik üslupta olduğunu belirtmiştir.⁹⁸ Caminin iç ve dışındaki bu yoğun süse rağmen mukarnas dolgulu mermer mihrap ve mermer minber oldukça sadedir.⁹⁹

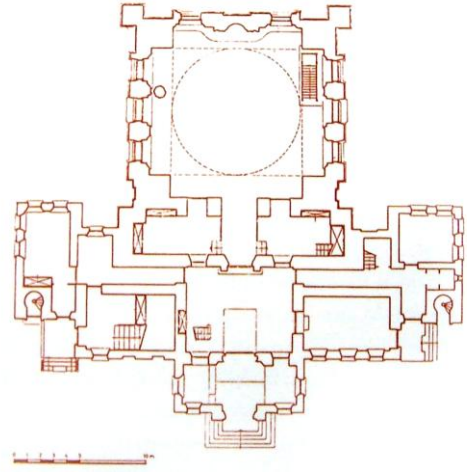
⁹⁷ Semih İrteş, 14.12.2009 tarihli görüşme

⁹⁸ Semih İrteş, 14.12.2009 tarihli görüşme

Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin bütün restorasyon uygulamaları yüklenici (müteahhit) firma (Bil-Sa İnşaat Turizm Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi) tarafından gerçekleştirilmiştir. Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları bu yüklenici firma tarafından alt yükleniciye (sıva üstü kalem işlerinin korunması ve onarımı konularında çalışma yapan Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şti.) yaptırılmıştır.¹⁰⁰

Fotoğraf-41: Pertevniyal Valide Sultan Camii.
(Kaynak: www.camilerimiz.wordpress.com)

Şekil-4: Pertevniyal Valide Sultan Camii planı.
(Kaynak: Aslanapa, 2004,538.s).

⁹⁹ Oktay Aslanapa, **a.g.e.**, İstanbul 2004, 537-538.s.

¹⁰⁰ Tez çalışması gerçekleştirilirken Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları devam etmekte idi. Çalışmaları gerçekleştiren şirket yetkilileri ile değişik tarihlerde gerçekleştirilen görüşmelerin yapıldığı süre zarfında restorasyon çalışmalarını inceleme ve takip etme imkanı bulunmuştur. Bu durum uygulamalar hakkında detaylı bilgi edinilmesini sağlamıştır.

Fotoğraf-42: İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camii restorasyon aşaması.

Fotoğraf-43: İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camii kuzeybatı beden duvarı, sıva üstü kalem işleri, restorasyon öncesi. (Fotoğraf; Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şti.).

Yüklenici firma ve alt yüklenici firma yetkilileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre yapının restorasyon projesi uygulama çalışmalarından ayrı olarak ihale edilmiş ve kurum (İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü) tarafından restorasyon projesi hazırlanmıştır. Yapıya iskele kurulmadan hazırlanan bu proje birtakım eksiklikleri ile birlikte Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun onayına sunulmuştur. Kurul yaptığı incelemeler sonucunda, projenin mevcut durumunun, restorasyon çalışmasının yapılabilmesi için yeterli olmadığı kararına varmıştır. Kurul, yapıya iskele kurulmadan daha yeterli bir projenin hazırlanamayacağını da dikkate alarak, bazı şartların yerine getirilmesi durumunda söz konusu projenin altlık olarak (bir çeşit ön proje olarak) kullanılabileceği, yapıya iskele kurulduktan sonra bu ilk projenin revize edilmesi, eksikliklerinin giderilerek yeni bir proje oluşturulması şeklinde karar almıştır. Kurulun projeyi kabul ederken öne sürdüğü şartlardan birisi de yapının çalışmalarını denetleyecek, hem Vakıflar'a hem de yüklenici firmaya danışmanlık yapıp yol gösterecek akademisyenlerden oluşan bir uzmanlar kurulunun (bilim heyeti ya da bilim kurulunun) oluşturulmasıdır. Koruma Kurulu'nun Vakıflar'dan oluşturmasını istediği bu uzmanlar kurulu hazırlandıktan ve söz konusu kurul çalışmaya başladıktan sonra yapının restorasyonuna başlanmıştır. Uzmanlar kurulu yüksek mimar, restoratör mimar, sanat tarihi uzmanı, konservasyon uzmanları, taş konservatörü, inşaat mühendisleri,

süslemeler konusunda uzman kişilerden oluşmaktadır.¹⁰¹ Bir heykeltıraşın da bu uzmanlar kurulunda yer alması istenmiş fakat daha sonra bu mümkün olmamıştır. Uzmanlar kurulunun şantiyede gerçekleştirdiği toplantılara vakıfların kontrolörleri de katılmakta ve görüş bildirebilmektedir.

Uzmanlar Kurulu'nun denetiminde ve önderliğinde restorasyon çalışmalarına başlanmış ve ilk aşama olarak projelerdeki hataların ve eksikliklerin giderilmesi maksadı ile yeni bir proje oluşturulmuştur. Bu yeni proje koruma bölge kurulunun onayına sunulup onay alındıktan sonra müdahale aşamalarına başlanmıştır. Müdahale aşamalarında da ulaşılan veriler sürekli projeye dâhil edilmekte yani her buluntu ile proje revize edilmekte ve koruma bölge kurulunun onayları doğrultusunda çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Projelerin hazırlanmasında ve gerekli değişikliklerin yapılmasında bilim kurulu etkili rol oynadığı için ve tartışmalar sonucunda neyin yapılacağına o konunun uzmanının görüşleri doğrultusunda karar verildiği için koruma bölge kurulu projelerdeki bu değişiklikleri daha kısa sürede onaylayabilmekte ve bir bakıma da zamandan tasarruf edilmektedir.

Caminin sıva üstü kalem işlerinin üzeri, 90'lı yıllarda yapılan restorasyon çalışmasında plastik boyalarla kapatılıp, daha canlı renkler kullanılarak yeniden yapılmıştır (Fotoğraf: 43). Özgün kalem işlerine zarar veren bu plastik boyalar Bilim Kurulu'nun denetiminde raspa (açma) çalışmaları yürütülerek temizlenmiştir (Fotoğraf: 44). Sıvanın nem dengesini bozan plastik boyaların temizlenmesi ile alt katmanlardaki özgün kalem işi örnekleri gün ışığına çıkarılmıştır (Fotoğraf: 45).¹⁰²

---

¹⁰¹ Söz konusu bilim kurulunun oluşturulduktan sonra restorasyon çalışmalarının yapılabileceği şartı bu tez çalışması yapılırken restorasyon çalışmaları devam etmekte olan İstanbul Süleymaniye Camii restorasyon çalışmaları içinde şart koşulmuştur. Pertevniyal Valide Sultan Camii restorasyonunda görev alan bilim kurulu aynı zamanda Süleymaniye Camii restorasyonunda da görev almaktadır. Süleymaniye Camii'nin restorasyon projesi de yapıya iskele kurulmadan hazırlanmıştır. Bu sebeple özellikle kalem işleri olmak üzere birçok konuda eksiklikleri olan bir proje hazırlanabilmiştir. Koruma Kurulu Pertevniyal Valide Sultan Camii restorasyonu için öne sürdüğü şartları Süleymaniye Camii içinde istemiştir ve Vakıfların oluşturduğu bilim kurulu bu şartlar doğrultusunda oluşturulmuştur. (kaya Üçer, **31.07.2009 tarihli görüşme**; Celaleddin Küçük, **28.07.2009 ve 01.08.2009 tarihli görüşmeler**; Hülya Aktaş, **05.08.2009 tarihli görüşme**; Sadi Şibil, **04.08.2009 tarihli görüşme**)

¹⁰² Mine Yar, **01.08.2009 ve 12.01.2010 tarihli görüşmeler**

Fotoğraf-44: İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camii kuzeybatı beden duvarı, sıva üstü kalem işleri, restorasyon aşaması. (Fotoğraf; Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şti.).

Fotoğraf-45: İstanbul Pertevniyal Valide Sultan Camii kuzeybatı beden duvarı, sıva üstü kalem işleri bazı ufak müdahaleler ve koruyucu uygulanması dışında restorasyonu büyük ölçüde tamamlanmış görünümü. (Fotoğraf; Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şti.).

Gerekli belgelemeler yapıp kurul kararları alındıktan sonra korunmasına karar verilen katmanın tamamının gün ışığına çıkarılarak sağlamlaştırma ve onarım çalışmalarına geçilmiştir. Yapılan incelemeler ve analizler sonucunda hasarlı olan sıvalar ve sıva üstü kalem işleri, koruma kurulunun onayladığı malzemeler ile çeşitli tekniklerde onararak koruma altına alınmıştır. Korunmasına karar verilerek gün ışığına çıkarılan sıva üstü kalem işleri özgün halleri ile koruma altına alınmış, motiflerde ve desende çok büyük bozulmalar (kompozisyonun ve motiflerin anlaşılmasını engelleyecek boyuttaki bozulmalar) olmadığı müddetçe müdahale edilmemiştir.¹⁰³ Caminin kalem işi restorasyonu çalışmalarını gerçekleştiren şirket yetkilileriyle, müdahalelerde kullandıkları malzemeler hakkında yapılan görüşmelerde, kurumların (Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün) birim fiyat pozlarında¹⁰⁴ belirtilen çoğu malzemenin artık günümüzde tarihi esere zarar verdiğinin kanıtlandığı ve kullanımının yasaklandığı, dolayısı ile bu malzemeleri kullanmadıklarını, daha çağdaş, geri dönüşümlü, tarihi esere zarar vermeyen malzemeler kullandıklarını,

¹⁰³ Söz konusu yapının sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmalarını incelediğimiz ve yetkililer ile görüşmeler gerçekleştirdiğimiz tarihlerde Camii'nin ana kubbesinde yer alan sıva üstü kalem işlerinin restorasyonu tamamlanmış ve çalışmalar daha alt bölümlerde devam etmekteydi.

¹⁰⁴ Birim fiyat pozu; eski eser restorasyonlarında kullanılacak malzemelerin ve bu malzemelerin birim fiyatlarının yazılı olduğu, kurumlar tarafından hazırlanan listelerdeki her malzemenin bedeli "birim fiyat pozu" şeklinde nitelendirilir.

fakat bu yeni malzemelerin kurumların birim fiyat pozlarında yer almadığını, belirtmişlerdir.¹⁰⁵

Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin, sıva üstü kalem işlerinin koruma onarım çalışmalarında görev alan ekip, meslek yüksek okulu restorasyon bölümü mezunları, stajyerler, mimar gibi uzmanlık alanlarına mensup kişilerin yanı sıra, kalem işi, çini, fresk, mozaik, çini mozaik konularında uzman restoratör, tablo ve taşınabilir eser konularında uzman restoratörden oluşmaktadır. Bu kişilerin yanı sıra sıva üstü kalem işlerinin restorasyonunu gerçekleştiren şirkette uzun yıllar çalışmış, uzman restoratörler tarafından yetiştirilmiş işçiler yer almaktadır. Ekipte görev alan herkes haftada bir kez gerçekleştirilen ekip toplantısına katılmak zorundadır. Bu toplantıda, gerçekleştirilen çalışmalar tartışılmakta ve sırası ile ekipte yer alan kişiler yaptığı çalışmalar hakkında görsel malzeme eşliğinde diğer ekip arkadaşlarına sunum yapmaktadır. Gerçekleştirilen bu toplantılar ile hem ekibe yeni katılanların eğitimi sağlanmakta, hem de ekipte yer alan diğer kişiler, çalışmanın bütün aşamaları hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Ekip, fotoğraf çekiminden belgelemenin bütün aşamalarına, malzeme, malzeme kullanımı, restorasyon mantığı ve çalışma alanındaki tutum, davranış, iletişim gibi konulara varıncaya kadar hemen hemen her konuda sürekli eğitilmektedir.

İlk belgelemeden, müdahale aşamalarında gerçekleştirilen belgeleme çalışmaları ve restorasyon müdahaleleri tamamlandıktan sonraki belgelemeye varıncaya kadar bütün süreçteki işlemler sistemli ve titiz bir şekilde belgelenmektedir. Çalışmalar tamamlandıktan sonra oluşturulan bu belgeleri içeren dosyaların kopyaları, Vakıflar arşivine, gerekli kurumlara teslim edilmekte ve restorasyonu gerçekleştiren şirketin arşivine konulmaktadır.¹⁰⁶ Restorasyon sürecinde elde edilen bilgiler ve restorasyon çalışması makale, bildiri, kitap olarak basılmakta ve bu şekilde çalışmaların sonuçları, süreci, bu alanda çalışanların faydalanacağı veriler, bilim dünyası ile paylaşılmış olmaktadır.

---

¹⁰⁵ Sadi Şibil, **04-08-2009 tarihli görüşme**; Celaleddin Küçük, **28-07-2009 tarihli görüşme**; Hülya Aktaş, **05-08-2009 tarihli görüşme**.

¹⁰⁶ Celaleddin Küçük, **28.07.2009 ve 01.08.2009 tarihli görüşmeler**; Hülya Aktaş, **05.08.2009 tarihli görüşme**; Sadi Şibil, **04.08.2009 tarihli görüşme**; Mine Yar, **01.08.2009 tarihli görüşme**.

2.2. Türkiye’de Tarihi Yapılardaki Sıva Üstü Kalem İşlerinin Korunmasına Yönelik Yapılan İşlemler

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmaları ile teze konu olan dört adet yapının, Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bağlı yapılar olması, sıva üstü kalem işi örneklerinin yoğunlukla Vakıflar’a bağlı cami, mescit, çeşme gibi yapılarda yer alması sebebi ile bu bölümde ağırlıklı olarak, Vakıf eserlerini ilgilendiren ve doğrudan Vakıf eserlerine ait olan, restorasyona ilişkin yasa ve yönetmelikler dikkate alınmıştır.

Restorasyona yönelik yasa ve yönetmelikler incelendiğinde gerek bütün tarihi eserleri kapsayan yasa ve yönetmelikler olsun, gerekse vakıf eserlerini kapsayan yasa ve yönetmelikler olsun, doğrudan sıva üstü kalem işlerinin ya da diğer süslemelerin restorasyon çalışmaları ile ilgili detaylı bilgiye rastlanamamıştır. Yasa ve yönetmeliklerde restorasyon çalışmalarında uygulanacak yöntem ve teknikler yapı ölçeğinde verilmiştir. Örneğin bir yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanmasında takip edilecek yol yasalarla karara bağlanırken, mimarının projelendirilmesi üzerinden gidilmiş, kalem işlerinin nasıl projelendirileceği hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Fakat mimarının projelendirilmesinde uyulacak esasları karara bağlayan yasa ve yönetmelikler, sıva üstü kalem işlerinin projelendirilmesi için de geçerlidir. Her ne kadar bu yasa ve yönetmeliklerde proje hazırlanması ve diğer hususlar anlatılırken, sıva üstü kalem işlerinin projelerinin hazırlanmasına ve diğer işlemlerine ilişkin düzenlemeye yer verilmemiş olsa da -kalem işleri mimariden ayrı düşünülmemeyeceği için- yapının genelini ilgilendiren yasa ve yönetmelikler kalem işlerini de ilgilendirir. Bu mantıkla yasa ve yönetmelikler incelenerek, kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında nasıl bir yol izleneceği sırası ile verilmeye çalışılmıştır.

Uzun yıllar yürürlükte kalan, -eski yapılara ve tarihsel anıtlara ilişkin ilk yasal düzenleme olan- 1869 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi (Eski Yapılar Yönetmeliği), 1973 yılında çıkarılan 1710 sayılı Eski Eserler Yasası ile yürürlükten kaldırılmıştır. 10 yıl sonra 1710 sayılı yasada önemli değişiklikler yapılmış ve bu

yasa tümüyle iptal edilerek 1983 yılında 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası çıkarılmıştır.¹⁰⁷ Bu yasa 1983 yılından günümüze kadar yapılan çeşitli değişiklikler, eklemeler, yönetmelikler, ilke kararları ile günümüzdeki halini almış ve bu düzenlemeler ile koruma konusunda yetkili olan kurumlar belirlenmiştir. Bunlar; Başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi bünyesindeki Milli Saraylar Daire Başkanlığı'dır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ve Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na ait yapılar dışındaki kamuya ait tüm diğer tescilli yapılar, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın denetimindedir.¹⁰⁸ Milli sarayların korunması, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'nca yerine getirilir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresinde veya denetiminde bulunan kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi, koruma kurulları kararı alındıktan sonra, Vakıflar Genel Müdürlüğünce yürütülür. Kendi sorumlulukları altındaki yapıların koruma çalışmaları bu üç kurum tarafından gerçekleştirilir ve kontrol edilir. Taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına yönelik yetki ve yöntem Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nda şu şekilde belirlenmiştir;

“Her kimin mülkiyetinde veya idaresinde olursa olsun, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak, aldirmek ve bunların her türlü denetimini yapmak veya kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve valiliklere yaptırmak, Kültür ve Turizm Bakanlığına aittir... .. Milli Savunma Bakanlığının idare ve denetiminde veya sınır boyu ve yasak bölgede bulunan kültür ve tabiat varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi, Milli Savunma Bakanlığınca yerine getirilir. Bu korunmanın sağlanması, Milli Savunma Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı arasında düzenlenecek protokol esaslarına göre yürütülür.”¹⁰⁹

Kültür Bakanlığı'nın kontrolündeki mimari eserlerin koruma çalışmalarının yanı sıra, yerel yönetimlerin (belediyeler ve valilikler) sorumluluğundaki yapıların koruma-onarım çalışmaları, yine bu kurumların bünyesinde kurulan Koruma Uygulama Denetim Büroları, İl Özel İdaresi ve İl Özel İdaresi bünyesinde kurulan kültür varlıklarının korunmasına yönelik rölöve, restitüsyon, restorasyon projelerini

---

¹⁰⁷ Emre Madran, **a.g.e.**, İstanbul, Kasım 2005, 245.s.

¹⁰⁸ Serap Savaş Işıkkhan, **Türkiye’de Tarihi Yapılardaki Çinilerin Korunmasına İlişkin Yapılan Çalışmalar ve İzmir Milli Kütüphane-Opera Binası Çinilerinin Koruma Projesi**, yayınlanmamış sanatta yeterlik tezi, İzmir 2008, 47. s.

¹⁰⁹ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu Madde 10, **Resmi Gazete**,18113; 23.7.1983.

hazırlayacak ve uygulayacak proje büroları¹¹⁰ tarafından, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları'nın onayı ile gerçekleştirilir.¹¹¹

Tarihi yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinin ve diğer süslemelerin korunmasına yönelik çalışmalar, o yapının tespit ve tescilinin yapılması ile başlar. Tespit ve tescil işlemleri, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik hükümleri doğrultusunda yapılır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresinde veya denetiminde bulunan, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının tespiti ve envanterlerinin çıkartılması ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce yapılır. Bu tespitler ve envanter (döküm) çalışmaları, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı ile tescil olunur. Tespit ve tescil çalışmalarının ardından, yapıların özelliklerine göre gruplandırmaları yapılır.¹¹² Tespit ve tescil işlemleri tamamlandıktan sonra restorasyon kararları alınabilir. Bu işlemlerin ardından, yapının ve yapıda yer alan süslemelerin restorasyonuna karar alınması, restorasyon projelerinin hazırlanması, kurul onaylarının alınması, fiyat belirlenmesi, ihale edilmesi, müdahale aşamaları (restorasyonun gerçekleştirilmesi) ve restorasyon sonrası işlemler ile devam eden çalışmalar sırası ile gerçekleştirilir.

Vakıflara bağlı yapıların dışında kalan mimari eserlerin, il özel idaresi ve belediye tarafından hazırlanan veya hazırlatılan yenileme projeleri¹¹³ ve

---

¹¹⁰ Bkz, Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları, Proje Büroları İle Eğitim Birimlerinin Kuruluş, İzin, Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, **Resmi Gazete**, 25842; 11.6.2005.

¹¹¹ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, **Resmi Gazete**, 18113; 23.7.1983.

¹¹² Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (2863 S.K.), **Resmi Gazete**, 18113; 23.7.1983; Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik, **Resmi Gazete**, 19660; 10.12.1987; Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları, 5.11.1999 tarih ve 660 nolu İlke Kararı; www.kultur.gov.tr.

¹¹³ Yenileme Projeleri; Uygulama alanı içerisinde bulunan taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının rölöve, restitüsyon, restorasyon ve benzeri projelerden oluşur. Bkz; Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 25866; 16.6.2005.

uygulamaları ilgili il özel idareleri ve belediyeler eliyle yapılır. İl özel idareleri veya belediyeler bunu kendileri yapabileceği gibi gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerine de yaptırabilirler.¹¹⁴ Vakıflar'ın kontrolündeki yapıların restorasyon projeleri ise ihale yoluyla hazırlatılır. Ancak bu projelerin hazırlanmasında restoratör mimar veya mimarlar görev alabilir. Konuya ilişkin Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 18. maddesinde, tescilli taşınmaz kültür varlıklarının rölöve, restorasyon ve restitüsyon projeleri ve bunların uygulanmasında restoratör mimar veya mimarın bulunmasının zorunlu olduğu, uygulama çalışmalarının ise yapının özelliğine göre kalem işleri, ahşap, demir, taş işleri ve restorasyon konularında uzmanlaşmış kişilerce yapılması gerektiği belirtilmektedir.¹¹⁵ Koruma kurullarına sunulacak projelerin hazırlanmasında uyulması gereken hususlar, Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu tarafından hazırlanan 19.4.1996 tarih ve 434 nolu ilke kararında ve ilgili yönetmelikte belirtilmiştir.¹¹⁶

2.2.1. Restorasyona Karar Alma Aşamaları, İhale ve Projelendirme Süreci

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyonuna karar alma aşamaları, yapıların bağlı olduğu kurumun görevlileri tarafından, restorasyona ihtiyacı olan yapıların ve sıva üstü kalem işlerinin tespit edilmesi ile başlar. Kurum kontrolörleri tarafından belirlenen yapılar, kalem işlerinin durumu, mimari özellikleri, sanat değeri, konumu, işlevi, kullanımda olup olmadığı, restorasyon ihtiyacının derecesi göz önünde bulundurularak, kurum yetkilileri tarafından sıralamaya tabi tutulur. Gerekli

---

¹¹⁴ Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, **Resmi Gazete**, 25866; 16.6.2005.

¹¹⁵ Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (2863 S.K.) Madde 18, **Resmi Gazete**, 18113; 23.7.1983.

¹¹⁶ Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, 19.4.1996 tarih ve 434 nolu, Koruma Kurullarına Sunulacak Projelerin Hazırlanmasında Uyulması Gereken Hususlar Konulu ilke kararı; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu Kapsamında Kültür Varlıkları Rölöve, Restorasyon Restitüsyon Projeleri, Sokak Sağlıklaştırma, Çevre Düzenleme Projeleri ve Bunların Uygulama ile Değerlendirme, Muhafaza, Nakil İşleri ve Kazı Çalışmalarına İlişkin Mal ve Hizmet Alımına Dair Yönetmelik, **Resmi Gazete**, 25849; 18.06.2005; www.kultur.gov.tr.

yazışmalar yapıldıktan sonra, ödenek miktarına göre hangi yapıların restore edileceğine karar verilir.¹¹⁷

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyonuna karar alınan yapıda ilk önce, “ön etüd” (ön araştırma) çalışması gerçekleştirilir. Bu inceleme, sıva üstü kalem işlerinin ayrıntılı belgeleme çalışmalarına başlanmadan önce yapılması gereken, tüm proje aşamalarında gerçekleştirilecek işlemlerin anlatıldığı bir çalışmadır. Örneğin, söz konusu yapıdaki sıva üstü kalem işlerinin tanımlanması, çözümlenmesi ve gerçekleştirilecek restorasyona yönelik müdahale biçimlerinin anlatılması için yapılacak çizimlerin ölçeği, konumu ve sayısı belirlenir. Bunun yanı sıra, sıva üstü kalem işlerine özgü gerçekleştirilecek araştırmalar ve projelerinin hazırlanmasından, bütün çalışmaların tamamlandığı ana kadar yapılacak işlemlerin belirlendiği Özel Teknik Şartname¹¹⁸ hazırlanır. Teknik şartname hazırlanırken, sıva üstü kalem işlerinin koruma-onarım çalışmalarının yaklaşık maliyetleri, mevcut birim fiyatları, belirlenir. Böylece, sıva üstü kalem işlerinin restorasyon projelerinin ve uygulamalarının ihalesinden önce, ihalelerde ve daha sonraki süreçlerde kullanılacak belgeler oluşturulmuş olur.¹¹⁹

Yapı ve yapıdaki süslemelere ilişkin birçok işlemi, (özel teknik şartnameden, restorasyon projelerine ve uygulamalara kadar) yapının bağlı olduğu kurum kendi yapabileceği gibi, ihale yolu ile de yaptırabilir.¹²⁰ İhale yolu ile yaptırılan işlemlerde, farklı üç çeşit ihale tekniği kullanılır. Bunlar; açık ihale, belli istekliler arasında ihale, pazarlık usulü ihaledir. Bu üç ihale usulünün haricinde kurum “doğrudan temin” yoluyla da hizmet alımına gidebilir. Sıva üstü kalem işlerinin restorasyonuna yönelik her türlü projenin hazırlanması ve restorasyon uygulamaları, ayrı ayrı veya birlikte yapılabilir. Projelerin hazırlanması ve restorasyon uygulamalarının birlikte

---

¹¹⁷ Muzaffer Ataseven, **20 Ekim 2009 tarihli görüşme.**

¹¹⁸ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü İle İlgili Mevzuat, İlgili Diğer Mevzuat, Tek Yapı Ölçeğinde Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Teknik Şartnamesi, www.kultur.gov.tr,

¹¹⁹ Bkz., Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği Dördüncü Bölüm, **Resmi Gazete**, 26993; 10 Eylül 2008.; www.vgm.gov.tr.

¹²⁰ Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun (5366 S.K.), **Resmi Gazete**, 25866; 05.07.2005.

gerçekleştirilmesi gibi durumlarda nasıl bir yol izleneceği, Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği'nde şöyle belirtilmiştir;

*“...Yüklenici, idarece tespit edilen müdahale tekniklerini de içeren restorasyon ön raporu, mesleki deneyimleri ve mevzuat ilkeleri doğrultusunda restorasyon projelerini hazırlar. Yüklenici, yurt içindeki eserlerin projelerini Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarının onayına sunar, gerekli onay alındıktan sonra restorasyon işlerine başlar”.*¹²¹

İhale usulü belirlendikten sonra ihaleye katılacak yüklenici firmalar, kendilerinden istenen belgelerle birlikte oluşturdukları dosyaları ihale kuruluna sunarlar. Kurul dosyalardaki belgeleri, bu belgelerin doğruluğunu, yüklenicinin önerdiği fiyatı, bu fiyatın tutarlılığını inceler. Bu inceleme sonucunda gerek teknik personel, gerek iş deneyimi, gerek maddi gücü gibi konularda söz konusu restorasyon çalışmasını yapmaya yeterli olduğuna karar verilen firmalardan, en uygun fiyatı veren yüklenici firma işi alır. İhaleyi kazanan firma ile kurum arasında sözleşme yapılır. Sözleşme, “anahtar teslimi götürü bedel sözleşme” ve “birim fiyat sözleşme”¹²² olmak üzere iki farklı şekilde yapılabilir.¹²³ İhaleler tamamlandıktan sonra, kurumla arasında sözleşme imzalayan yüklenici firma, restorasyona başlar.

Restorasyon projelerini, görsel belgeleme teknikleri ile yapılan belgeleme çalışması ve rölöve projeleri, restitüsyon projeleri, müdahale çalışmalarına yönelik restorasyon projeleri olmak üzere üç aşamada inceleyebiliriz.

İlk aşama, yapının ve süslemelerin mevcut durumlarını belgeleyen rölöve çizimlerini, yazılı belgeleri ve görsel belgeleme teknikleri ile gerçekleştirilen (fotoğraf, kamera kaydı gibi) çalışmaları içeren rölöve projesinin hazırlandığı aşamadır. Görsel belgeleme çalışmaları yürütülürken çekilen fotoğraflar

---

¹²¹ Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği, 2. Bölüm, Madde-5 (1) ç, **Resmi Gazete**, 26993;10 Eylül 2008.

¹²² Bkz., Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği Onbeşinci Bölüm, **Resmi Gazete**, 26993; 10 Eylül 2008.; Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği İkincil Mevzuatı, Uygulama İşleri, Genel Şartname, www.vgm.gov.tr.

¹²³ Bkz., Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği 6. - 16. Bölümler, **Resmi Gazete**, 26993; 10 Eylül 2008; www.vgm.gov.tr.

numaralandırılır ve bu numaralarla yapının ilintisi kurulup, fotoğraf çekim yönleri rölöve çizimleri üzerinde belirtilir. Bu şekilde çizimler üzerinden bakıldığında fotoğrafların hangi cepheden ve hangi açıyla çekilmiş olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Bu belgelemelerin dışında idare yükleniciden “ileri belgeleme teknikleri” denilen üç boyutlu belgeleme teknikleri (kamera kaydı gibi) ile de belgeleme yapılmasını talep edebilir.

Hazırlanacak rölöve projesinde yapılması gerekenler ilgili Teknik Şartname’de belirtilmiştir. Bu şartnamede “*rölöve çizimleri, yapıyı tam olarak anlatacak ve daha sonraki aşamalarda kullanılacak nitelik ve ölçekteki plan, kesit ve görünüşleri kapsmalıdır*”¹²⁴ denilmektedir. Bu şartname ve restore edilen yapıdaki sıva üstü kalem işleri için hazırlanan Özel Teknik Şartname’de belirtilenlere göre rölöve çizimleri yapılır. Sıva üstü kalem işlerinin rölöve projesi oluşturulurken dört farklı çalışma yürütülür. Bunlardan birincisi; Mimari rölöveler üzerinde, sıva üstü kalem işlerinin belirtilmesinin yanı sıra, mimari çizimlerden bağımsız olarak, sıva üstü kalem işlerinin farklı ölçek ve kesitlerde rölövelerinin çıkarılmasıdır.

İkincisi; sıva üstü kalem işlerinde kullanılan teknikler, malzemeler, bozulmalar, sıvadaki bozulmalar ve sıva çeşitlerinin, rölöveler üzerinde değişik simgesel lejant¹²⁵ anlatımları ile gösterildiği “rölöve analiz çizimleri”dir. Bu çizimlerde sıva üstü kalem işlerindeki her farklı bozulma, malzeme ve teknik birbirinden farklı simgelerle belirtilir ve genellikle çizimin sağ alt köşesinde lejant kutucukları açılarak hangi simgenin ne anlama geldiği karşısına yazılır.

---

¹²⁴ Tek Yapı Ölçeğinde Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Teknik Şartnamesi, www.kultur.gov.tr,

¹²⁵ Lejant; Bir çizim paftasında yer alan genel açıklama notları. Proje çizimlerinde yer alan, yapının farklı taşıyıcı malzemeleri, boya çeşitleri, sıva çeşitleri, birbirinden farklı bozulma çeşitleri değişik simgelerle ifade edilir. Bu simgelerin hangisinin ne anlama geldiğinin belirlenmesi açısından, çizimin sağ alt köşesine veya uygun bir alana küçük kareler oluşturulur ve projede kullanılan simgesel işaretler bu karelerin içerisinde ayrı ayrı belirtilir. Her karenin karşısına o kare içindeki simgenin ne anlama geldiği ya da projede neyi simgelediği yazılır. Bu söz konusu küçük karelere “lejant kutucukları”, simgelerle ifade etme işlemine ise “lejant anlatımı” denir. (bkz. Şekil; 18). (Doğan Hasol, a.g.e., 130.s.)

Üçüncüsü; Rölöve analiz çizimleri yapılarak daha anlaşılır hale getirilen bozulmaların kökenleri ayrı başlıklar halinde incelenir. İncelenen bozulma rölöve çizimlerinde hangi alanda ise o alanlar referans verilerek bir çizelge oluşturulur. Böylelikle rölöve analiz çizimlerinde değişik lejant anlatımları ile kayıt altına alınan bozulmaların sebepleri (nemden dolayı oluşan bozulma, taşıyıcı sistemden kaynaklanan bozulma, eskilikten kaynaklanan bozulma gibi) belirlenmiş olur.

Dördüncüsü ise; Sıva üstü kalem işlerinin tanımını ve mevcut durumunu anlatan, çizimlerin daha kolay anlaşılmasını ve çizimle anlatılamayan hususların açıklanabilmesini sağlayan yazılı belgeleme yani rölöve raporudur.

Rölöve çalışmalarının ardından restitüsyon projelerinin hazırlığına başlanır. Restitüsyon projesi, restitüsyon öncesi etüd çalışması, karşılaştırmalı çalışma, dönem farklarının belirlendiği çalışma ve restitüsyon raporundan oluşan dört farklı çalışmadan meydana gelir.¹²⁶

Restitüsyon öncesi etüd çalışmasında, rölöve çizimleri öncesindeki verilerle birlikte, sıva üstü kalem işleri ile ilgili her türlü doküman toparlanır. Restitüsyon çizimleri hazırlanırken bu belgelerden faydalanılır.

Karşılaştırmalı çalışmada, sıva üstü kalem işlerinin çeşitli sebeplerden dolayı yok olmuş ve çözümlenemeyen bölümlerinin benzer dönem ve süslemelere sahip diğer yapılardaki sıva üstü kalem işleri ile karşılaştırılarak çözümlenmesine çalışılır.

Restitüsyon projesi hazırlanırken gerçekleştirilen bir diğer çalışma da eğer yapıda farklı dönemlere ait birden fazla sıva üstü kalem işi örneği varsa, bu dönem örneklerinin her birinin çizimlerle gösterildiği çalışmalardır. Örneğin, 15.yy da yapılmış bir yapı günümüze gelinceye kadar üst üste yapılmış üç dönem özelliği gösteren süslemelere sahip olabilir. Raspa çalışmaları sonucu ulaşılan bu üç farklı dönem süslemelerinin ayrı ayrı çizimleri yapılarak kayıt altına alınır. Ayrıca

---

¹²⁶ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü İle İlgili Mevzuat, İlgili Diğer Mevzuat, Tek Yapı Ölçeğinde Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Teknik Şartnamesi, www.kultur.gov.tr,

hazırlanacak çizimlerin ölçeği sayı ve anlatım biçimi, restitüsyon sorununun çözümlenmesini en yeterli düzeyde anlatacak şekilde belirlenir.

Yapılan bu restitüsyon çizimlerinin yanı sıra restitüsyon önerilerinin açıklamalarını içeren restitüsyon raporu hazırlanır. Gerçekleştirilen araştırma, çizim ve raporlardan oluşan bu belgeler restitüsyon projesini oluşturur.

Hazırlanan rölöveler, restitüsyon çizimleri ve raporlar sonucunda elde edilen veriler doğrultusunda “müdahale çalışmalarına yönelik restorasyon projeleri” hazırlanır. Restorasyon projelerinin hazırlanmasında göz önünde tutulacak asgari ilkeler ilgili şartnamede belirlenmiştir.¹²⁷ Restorasyon projesinde sıva üstü kalem işlerinin aynen korunacak alanlarının yanı sıra gerçekleştirilecek müdahalelerin uygulanacağı alanlar belirlenir. Yapılması öngörülen bu çalışmalar ve çalışmaların gerçekleştirileceği alanlar rölöve çizimleri üzerinde değişik lejantlarla ayrıntılı olarak gösterilir. Müdahale tanımı lejantla anlatılamıyor ise proje üzerinde yazılı olarak belirtilebilir. Gerçekleştirilen çizimlerin yanı sıra hazırlanan bu çizimlerle gerekli referans ilişkisi kurularak restorasyon raporu oluşturulur. Restorasyon raporu; sıva üstü kalem işlerine gerçekleştirilecek müdahaleler, hangi alana ne tür müdahalenin yapılacağı, bu müdahalelerde izlenecek yol, malzeme analizleri sonucu elde edilen veriler ışığında kullanılacak malzeme ve restorasyon sonrası kalem işlerinin korunmasına yönelik alınması gereken önlemleri içerir.

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyona yönelik projeleri şu üç kelime ile özetlenebilir; tanımlama, çözümlenme, müdahale. Sıva üstü kalem işlerinin mevcut durumlarının ve bozulmalarının belgelendiği rölöveler bir tanımlama çalışması, dönem farklarının ve yok olmuş kısımlarının tespit edilmeye çalışıldığı restitüsyon çizimleri çözümlenme çalışması, elde edilen veriler ve analizler sonucunda koruma ve onarıma yönelik restorasyon projesi de müdahalelerin belirlendiği çalışmadır.

---

¹²⁷ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü İle İlgili Mevzuat, İlgili Diğer Mevzuat, Tek Yapı Ölçeğinde Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Teknik Şartnamesi, www.kultur.gov.tr,

Hazırlanan bütün bu çalışmaları içeren restorasyon projesi dosyalar halinde ilgili kuruma teslim edilir. Baskı sayısı ve kayıtlı CD sayısı idarece belirlenir. Projeyi hazırlayan ya da hazırlatan kurum proje dosyalarını Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna gönderir. Koruma Kurulunca uygun bulunan ve onaylanan proje, restorasyonu yaptıracak kuruma iade edilir.¹²⁸ Restorasyon müdahalelerini gerçekleştirmek üzere ihaleyi kazanıp kurumla aralarında sözleşme yapan yüklenici firma onay almış proje ile restorasyon çalışmalarına başlar. Restorasyon çalışmasının yapıldığı süreçte yüklenici firma, yasalarla belirlenen ve sözleşmenin iptalini gerektirecek durumlardan birini veya birkaçını yapması durumunda sözleşme feshedilir ve gerekli cezai işlemler yapılır.¹²⁹

2.2.2. Restorasyon Aşamaları

Müdahale aşamalarını iki aşamada incelemek mümkündür. Birinci aşama yapıdaki özgün sıva üstü kalem işlerinin raspa çalışmaları ile gün ışığına çıkarıldığı ve belgelendiği çalışmalardan oluşur. İkinci aşama ise, gün ışığına çıkarıldıktan sonra korunmasına karar verilen kalem işlerinin sağlamlaştırma ve eksik kısımlarının tamamlama çalışmalarını içeren müdahalelerdir.

Restorasyon projesinin verileri ışığında, kubbeli yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinde ana kubbeden başlanarak, kubbeli olmayan yapılarda ise en üst kısımlardan başlanarak önce genel bir temizlik (yüzeydeki tozların ve varsa örümcek ağları gibi unsurların alındığı yüzeysel temizlik) yapılır. Yapılan inceleme ve analizler sonucunda mevcut kalem işlerinin orijinal olduğuna karar verilirse, bu kalem işlerinin kimyasal ya da projede belirtilerek onayı alınan temizlik teknikleri kullanılarak, temizlikleri ve sağlamlaştırma çalışmaları yapılır. Bu şekilde mevcut kalem işleri temizlenip zararlı unsurlardan arındırılarak koruma altına alınır. Eğer

---

¹²⁸ Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü İle İlgili Mevzuat, İlgili Diğer Mevzuat, Tek Yapı Ölçeğinde Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Teknik Şartnamesi, www.kultur.gov.tr,

¹²⁹ Bkz., Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği 6. - 16. Bölümler., **Resmi Gazete**, 26993; 10 Eylül 2008; www.vgm.gov.tr.

yapıya iskele kurulmadan kalem işlerinin restorasyon projesi yapılmışsa ve restorasyon projesinde kalem işlerinin altında farklı dönemlere ait uygulamaların olabileceği düşünülüyor ve boya raspa, sıva raspa gibi çalışmalar öngörülüyorsa belirlenen alanlarda raspa çalışması yapılır. Bu raspa özgün kalem işlerinin gün ışığına çıkarılması maksadı ile ilk aşamada bütün kubbeye uygulanmaz, yalnızca belirlenen alanlarda (1/4, 1/8, 1/16 gibi oranlarda yapılmış desenlerin bir paftasında¹³⁰) yapılır ve bu çalışma “araştırma raspa” olarak adlandırılır. Ulaşılan alt katmanlardaki kalem işi örnekleri, eğer üç farklı dönem kalem işi örneğine rastlanmış ise bu üç örnekte çizim, fotoğraf ve kalem işlerini detaylı anlatan yazılı raporlarla belgelenir. Açığa çıkarılan sıva üstü kalem işlerinin boya ve sıva örnekleri alınarak malzeme analizleri yapılır. Ulaşılan farklı dönem örnekleri rölöveler üzerine işlenir ve elde edilen bu veriler Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarının bilgisine ve onayına sunulur. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulları yaptığı incelemeler sonucunda hangi dönem örneğinin korunacağına ve gün ışığına çıkarılacağına karar verir. Kurulun bu kararı doğrultusunda raspa çalışması tüm kalem işi alanlarına uygulanır. Gün ışığına çıkarılan desenlerin eksik kısımları varsa bu kısımlarında bir tamamlama yapılıp yapılmayacağı ya da nasıl bir uygulama yapılacağı kurul kararı ile netlik kazanır. Bu noktaya kadar yapılan çalışmalar birinci aşamayı oluşturur. Kurul kararları doğrultusunda yapılacak, bu noktadan sonraki müdahaleler ise ikinci aşamayı oluşturan sağlamlaştırma ve onarım maksatlı müdahalelerdir. Eğer kurul eksik kısımların tamamlanması hakkında karar vermiş ise, kurula sunulan dosyadaki çizimler kullanılarak eksik kısımların tamamlanmasına başlanır. Eğer kurula sunulan dosyadaki çizimler eksik kısımların tamamlanması çalışmasında yeterli gelmiyorsa, kalem işi süslemelerin eksik olmayan aynı ölçü ve özellikteki diğer paftalarından eskiz kağıdına 1/1 ölçekte desen rölövesi çıkarılır. Alınan bu desen düzeltilerek birkaç kopyası çizilir. Çizilen bu desenler iğnelenip (motifler üzerinde iğne ile küçük delikler açılıp) tamamlama yapılacak yüzeye aktarılarak, analizler sonucunda projede kullanılması öngörülen boya renklerle renklendirilir. Eğer sıvada bir onarım söz konusu ise, evvela orijinal sıva analizleri sonucunda elde edilen veriler ışığında, kullanılması uygun bulunan malzemeler ile sıva onarımı yapılır ve daha sonra desen tamamlama işlemi gerçekleştirilir. Bu

¹³⁰ Pafta; ayrı bölüm ya da parça. (Doğan Hasol, a.g.e., 154.s.)

çalışmalar projede belirlenen bütün yüzeylere uygulanır. Renklendirme çalışmaları tamamlandıktan sonra uygulama yapılan yüzeylere koruyucu sürülür. Yapılan her çalışma, ulaşılan her veri, gün ışığına çıkarılan her süsleme ve süsleme detayı, ayrıntılı olarak rölöve çizimlerine işlenir. 1/1 oranında desen rölöveleri çıkarılır, çizimsel belgelemenin yanı sıra yazılı ve görsel belgeleme ile de yapılan çalışmalar aşama aşama belgelenir ve kayıt altına alınır. Hazırlanan bu dokümanlar bilgisayar ortamında da çalışılarak CD veya benzeri veri depolama ortamlarında birkaç kopyası oluşturulur. Dokümanların çıktıları alınarak dosya halinde, kopyalarının kayıtlı olduğu CD ler ile birlikte gerekli kurumlara verilmek üzere hazır hale getirilir.

2.2.3. Restorasyon Sonrası Aşamalar

Mimari yapıda yer alan kalem işlerinin restorasyon çalışmalarını tamamlayan yüklenici firma yapıyı, ilgili kuruma teslim eder. Kalem işlerinin bulunduğu yapının bağlı olduğu kurum kontrolörleri tarafından, çalışmaların projelere uygun şekilde yapılıp yapılmadığı, herhangi bir eksiklik ya da hata olup olmadığı kontrol edilir. Bu incelemeler sonucunda herhangi bir olumsuzluğa rastlanmazsa yapının çevresinde restorasyon sürecinde şantiye ve benzeri işlerde kullanılmak üzere yapılmış olan geçici yapılar ve mühimmat temizlenerek yapı kuruma teslim edilir.

Restorasyon sürecinde elde edilen veriler, oluşturulan belgeler, raporlar, restorasyon projeleri, restorasyon tamamlandıktan sonra yapının son halini gösterir çizimler, fotoğraflar ve raporlar CD ve benzeri veri depolama ortamlarında kopyaları oluşturularak bir dosya halinde vakıflara teslim edilir ve vakıfların arşivine konur.

2.3. Sorunlar - Çözüm Önerileri

Sıva üstü kalem işi, mimari süsleme türleri arasında dış etkenlere karşı en hassas ve en kolay zarar görebilecek durumda olanıdır diyebiliriz. Bu, sıva üstü kalem işi tekniğinin özelliklerinin getirdiği çeşitli problemlere bağlı bir durumdur.

Kalem işinin ömrü, üzerine işlendiği yüzeyin ömrüne bağlıdır. Bu durum, sıva üstü kalem işlerini içinde bulunduğu yapının genel durumuna bağlı kılar. Ülkemizin deprem kuşağında bulunduğu göz önüne alınırsa, deprem, yangın, savaşlar, doğa koşulları gibi etkenlerden dolayı mimari yapılar ve bu yapılarda yer alan süslemeler sık sık zarar görmüştür.¹³¹ Ayrıca bazı durumlarda, zarar gören yapının süslemeleri onarılırken, hatalı müdahaleler sonucu kalem işleri tamamen yok edilmiş, onarım yapıldığı dönemin zevkini ve sanat akımını yansıtan yeni süslemelerin yapılması yoluna gidilmiştir. Bu durum yapı ile süsleme arasında dönem farkları gibi sorunların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zamanın getirdiği eskilikten, yapının konumundan, taşıyıcı sistemindeki bozulmalardan, bulunduğu çevre koşullarından dolayı yapıdaki sıva üstü kalem işlerinde oluşan bozulmalar doğal karşılanabilir. Bu tür bozulmaların elbette ki bütün tarihi eserlerde ve sıva üstü kalem işlerinde olması kaçınılmazdır. Çünkü bütün tarihi eserler yok olma süreci içerisinde. Yapılan koruma ve onarıma yönelik müdahaleler, her ne kadar gelişmiş teknoloji kullanılırsa kullanılsın, o tarihi eserin bozulma sürecini durdurmaz ya da tamamen ortadan kaldıramaz, sadece bozulma sürecini yavaşlatır.

Tarihi yapılardaki sıva üstü kalem işlerinde insan müdahalesinden dolayı oluşan hasarlar, eskilikten dolayı meydana gelen bozulmalara göre çok daha büyük ölçüde olabilmekte ve sıva üstü kalem işlerine doğal bozulmalardan daha fazla zarar verebilmektedir. Yanlış uygulama ve aksaklıklar çoğu zaman sıva üstü kalem işlerinde geri dönüşü mümkün olmayan hasarlara ve hatta sıva üstü kalem işlerinin tamamen yok olmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple insan eli ile verilen hasarların önüne geçebilmek için sorunların irdelenip çözüm yollarının aranması gerekmektedir. Bu mantıktan hareketle tez çalışmasında sorunlar irdelenip çözüm yolları belirlenmeye çalışılırken, sıva üstü kalem işlerine ve bütün tarihi eserlere en çok hasarı veren insan faktörü yani insanların koyduğu yasalar, ürettiği projeler ve gerçekleştirdiği koruma-onarım uygulamaları irdelenmektedir.

Sıva üstü kalem işlerinin koruma ve onarım çalışmalarında karşılaşılan sorunlar, eğitim ve yetişmiş eleman sorunu ile restorasyon sürecinde karşılaşılan

---

¹³¹ Yıldız Demiriz, a.g.e., 297 s.

sorunlar olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır. Restorasyon sürecinde karşılaşılan sorunlar ise ihale sürecinde karşılaşılan sorunlar, projelendirilmeden kaynaklanan sorunlar, uygulamaya ilişkin sorunlar ve denetleme sorunu alt başlıklarında irdelenmeye çalışılmıştır.

2.3.1. Eğitim ve Yetiştirilmiş Eleman Sorunu

Tarihi eserlerin ve sıva üstü kalem işlerinin günümüze gelinceye kadar çeşitli tahribatlara uğramalarında, bilinçli ya da bilinçsiz zarar verici müdahalelere maruz bırakılmalarında en önemli etken eğitim yetersizliğidir. Bu sorun, koruma kültürünün eğitim sistemine zamanında ve yeteri kadar dâhil edilememesinden kaynaklanmaktadır.

Koruma kültürüne ilişkin eğitim sorununa genel çerçeveden baktığımız zaman, yalnızca restorasyon çalışmalarında görev alan kişilerin değil, toplumun her kesiminin, koruma konusunda bilinçlendirilmesinin gerektiği anlaşılır. Koruma ve onarım çalışmalarını gerçekleştirecek uzmanların yetiştirilmesi için 1960'lı yıllara gelinceye kadar "eski eser" ve "koruma kültürü" konusunda çeşitli girişimler yapılmış, (örneğin; 1882 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurulması, bu okulun koruma ve onarım konularına da eğileceğine yönetmeliğinde yer vermesi gibi) fakat sürekliliği olan çağdaş bir eğitim programı oluşturulamamıştır.¹³² 1960'lı yıllardan sonra konu değişik boyutları ile ele alınmış ve "*koruma eğitimi ilk kez 1966 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi bünyesinde başlatılmıştır.*"¹³³ Daha sonra da, çeşitli üniversitelerin mimarlık fakülteleri bünyesinde koruma konusunda yüksek lisans eğitimi veren bölümler açılmıştır.

---

¹³² Nimet Özgönül, "Koruma Kültürü ve Koruma Eğitimi Üzerine Notlar", **VI. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan2002) Bildirileri**, Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri 2002, 601-605 s.; Emre Madran, **a.g.e.**, Ankara 2005, 60. s.

¹³³ Emre Madran, **a.g.e.**, Ankara 2005, 60. s.; Emre Madran ve Nimet Özgönül, **a.g.e.**, 5-6.s.

Günümüze gelinceye kadar son 20 yıllık süreci ele alırsak, restorasyon alanında Türkiye’de büyük gelişmelerin olduğu görülür. Tarihi yapılar ve bu yapılarda yer alan sıva üstü kalem işleri gibi farklı uzmanlık alanlarını ilgilendiren koruma-onarım çalışmalarını gerçekleştirecek uzman ihtiyacını karşılamak için ilk önce bu alanda çalışan ustalardan faydalanma yoluna gidilmiştir. Fakat gelişen teknoloji ve değişen koruma-onarım anlayışları neticesinde geleneksel yöntemlerle yetişmiş yapı ustaları uygulama alanındaki ihtiyacı karşılayamaz duruma gelmiştir. Bu sebeple, uygulamaya yönelik eleman yetiştirilmesinden yola çıkılarak 90’lı yıllara doğru üniversitelere bağlı koruma ve onarım üzerine eğitim veren meslek yüksek okullarının açılması ile bu alanda “konservasyon ve restorasyon teknikerleri” yetiştirilmesi hedeflenmiştir.¹³⁴ Günümüzde eğitim öğretime devam eden meslek yüksek okulları, taşınabilir küçük objelerin konservasyonu ve mimari yapılardaki kalem işi, çini, fresk gibi süslemelerin konservasyonu konularında eğitim vermektedir. Bu bölümlerin yanı sıra Güzel Sanatlar Fakültelerinin Geleneksel Türk Sanatları Bölümlerinde koruma-onarım konulu dersler yer almaktadır.¹³⁵ Duvar resmi ya da sıva üstü kalem işlerinin korunmasına yönelik dersler ise Meslek Yüksek Okulları ve Güzel Sanatlar Fakültelerinin yanı sıra, 1993 yılında kurulan, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü’nün ders programında yer almaktadır.¹³⁶

Mimari yapılarda yer alan kalem işlerinin koruma çalışmalarında görev alan kişiler, genellikle iki yıllık meslek yüksek okullarının restorasyon bölümlerinden ya da mimari dekoratif sanatlar (Duvar Süsleme Sanatları) bölümü mezunlarından seçilmektedir. İki yıllık meslek yüksek okullarının ilgili bölüm mezunlarının yanı sıra, Güzel Sanatlar Fakültelerinin Geleneksel Türk Sanatları Bölümü mezunları,

---

¹³⁴ Emre Madran, **y.a.g.e.**, 60. s.; Hande Kökten, “Türkiye’de Taşınabilir Kültür Varlıklarının Konservasyonu Üzerine Eğitim Veren Kurum Mezunlarının Eğitim ve Uygulama Sürecindeki Yeri”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, 1. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu**,3-5 Ekim 1996 Safranbolu, 36. s.

¹³⁵ DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü’nde koruma-onarım konulu dersler ağırlıklı olarak yer almaktadır. Ders programları için bakınız, www.deu.edu.tr;

¹³⁶ Bkz., http://www.istanbul.edu.tr/edebiyat/bolum_sayfasi/tasinabilir_kulturvarliklari_bolumu.htm

Arkeoloji Bölümü mezunları, Sanat Tarihi Bölümü mezunları da kalem işlerinin koruma ve onarım çalışmalarında görev almaktadır.

Türkiye’de kalem işi restorasyonu çalışmaları yürüten ve bu alanda hizmet veren özel şirket yetkilileriyle ve devlet kurumunda çalışan yetkililerle yapılan görüşmelerde meslek yüksek okullarından mezun olan öğrencilerin restorasyon çalışmalarında görev almaları için yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadıkları belirtilmiştir. Geleneksel Türk Sanatları Bölümlerinde geleneksel Türk motifleri, desenleri, kompozisyon kuralları gibi konularda eğitim alan öğrenciler kalem işi koruma ve onarım çalışmalarında desenlerin analizleri konularında başarılı çalışmalar yapabilmektedirler. Bunun yanı sıra görüşmelerde GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümlerinden mezun olan öğrencilerin aldıkları koruma onarım konulu dersler ile koruma konusunda bilgi sahibi oldukları fakat bunun yeterli olmadığı, teorik ve uygulamada eksikliklerinin olduğu belirtilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmelerde yetişmiş eleman sorununun bu alandaki en önemli sorunlardan biri olduğu anlaşılmıştır.¹³⁷ Eleman sorunu yalnızca restorasyon çalışmalarının yürütülmesinde değil, devlet kurumlarında da karşılaşılan bir sorundur. Örneğin Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii restorasyonunu gerçekleştiren yüklenici firma yetkilileri ile yapılan görüşmede şu bilgilere ulaşılmıştır; Camii’deki sıva üstü kalem işlerinin ve çinilerin mimari restorasyon projesinde yer almadığı, bu sebeple çinilerin ve sıva üstü kalem işlerinin projeye dahil edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Vakıflar bölge müdürlüğüne gerekli yazışmalar yapılarak başvurulmuş ve bu konuda uzman biri varsa bu kişi tarafından, müdahalenin gerekip gerekmediği ya da nasıl bir müdahale gerektiği konularında karar verilmesini, projedeki eksikliklerin giderilmesini talep etmişlerdir. Üç ay süren yazışmalarla birlikte toplam beş aylık sürenin ardından “bizde uzman yoktur” yanıtının alındığı belirtilmiştir.¹³⁸

---

¹³⁷ Celalettin Küçük, 28.07.2009 tarihli görüşme; Güvenç Güven, 29.07.2009 tarihli görüşme; Hatice Aksu, 01.08.2009 tarihli görüşme; Hüseyin Kaya, 06.08.2009 tarihli görüşme; Kaya Üçer, 31.07.2009 tarihli görüşme; Semih İrteş, 01.08.2009 ve 05.08.2009 tarihli görüşmeler; Zülfikar Halifeoğlu, 17.02.2009 tarihli görüşme.; İsmail Önel, 15.12.2009 tarihli görüşme.

¹³⁸ Zülfikar Halifeoğlu, 17.02.2009 tarihli görüşme.

Semih İrteş, Kaya Üçer, Celalettin Küçük, Hatice Aksu gibi sıva üstü kalem işi restorasyonu konularında çalışma yapan kişiler, kalem işi restorasyonlarında çalıştıracakları elemanları bir deneme sürecinden geçirdikten sonra kendileri eğitim vererek, verdikleri eğitimde başarılı olanlardan oluşturdukları ekiple çalışmalarını yürüttüklerini, bu durumda zahmetli ve uzun bir süreci kapsadığını belirtmişlerdir. Tarihi eserin ve sıva üstü kalem işlerinin önemini, neyi yapıp neyi yapmaması gerektiğini bilen, restorasyon mantığını ve kurallarını iyi kavramış kişilerin yetişmesinin ancak eğitimle mümkün olabileceği, fakat mevcut eğitim sistemi ve kurumları ile bu işin nerede ise imkansız olduğu görüşmeler sonucunda ortaya çıkan ortak kanıdır.

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında görev alan kişilerin eğitimlerine ya da uzmanı oldukları konulara göre, söz konusu çalışmalarda görev almaları noktasında da bazı sorunlarla karşılaşılabilir. Kaya Üçer, kendilerine kalem işi restorasyonlarında görev almak için başvuran meslek yüksek okulu mezunlarının uygulama konusunda hiçbir deneyimlerinin olmadığını belirtmektedir. Kaya Üçer ayrıca, sadece teorik altyapıya sahip birinin sıva üstü kalem işi restorasyonlarında uygulayıcı olarak görev almasının doğru olmayacağını, çünkü uygulamayı bilmediği için sıva üstü kalem işlerine zarar verebileceğini ifade etmiştir.¹³⁹ Aynı şekilde çok iyi bir kalemkâr bu özelliğinden dolayı çok iyi bir kalem işi restoratörü olamayabilir.¹⁴⁰ Çünkü restorasyon ilkelerini bilmeyen kalemkâr sadece el becerisini kullanarak yaptığı müdahalelerde motiflere veya kompozisyona kendi yorumunu katabilir. Yapılan görüşmelerde koruma ve onarım konularında yalnızca teorik bilgiye sahip, uygulama deneyimi olmayan kişilerin de müdahale aşamasında çalıştırılabildiği anlaşılmıştır.¹⁴¹ Bu aşamada karşılaşılan sorun, bazı restorasyon çalışmalarında görev alan kişilerin uzmanlık alanlarına ya da hangi konuda yeterli olduğuna bakılmaksızın farklı işlerde çalıştırılabilmesinden kaynaklanmaktadır.

---

¹³⁹ Kaya Üçer, **31.07.2009 tarihli görüşme**

¹⁴⁰ Semih İrteş, **05.08.2009 tarihli görüşme**

¹⁴¹ Kaya Üçer, **31.07.2009 tarihli görüşme**; Semih İrteş, **05.08.2009 tarihli görüşme**.

Yapılan görüşmelerde belirtilen bir başka önemli sorun ise, öğrencilerin meslek yüksek okulundan mezun olduktan sonra, bir iki yıl bazen de birkaç ay gibi kısa bir süre, kalem işi ustalarının yanında çalışıp, yeterli bilgi ve beceriye sahip olamadan yüklenici (müteahhit) firmalarda işe girip kalem işi restorasyonlarını yürütmelerinden kaynaklanmaktadır. Müteahhit firmalar sıva üstü kalem işi restorasyonlarını alt yüklenicilere vermek yerine, kendi elemanı olarak daha düşük fiyatlarla çalıştırdığı bu kişilere yaptırmayı tercih etmektedir. Gerek denetim yetersizliği, gerek bilgi eksikliği, gerekse yasaların tam olarak uygulanamaması sebebi ile bu tür uygulamalar sık olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.2. Restorasyon Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar

Mimari yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinin koruma ve onarım sürecinde, ihale çeşitleri ve hatalı ihaleler, kurumların hazırladığı ve restorasyon çalışmalarında kullanılacak malzemelerin birim fiyatlarının yazılı olduğu listelerdeki eksiklikler, kurullardan geçen eksik ve hatalı projeler, yasaların tam olarak uygulanamaması, restorasyon uygulamalarına (müdahale aşamalarına) ilişkin sorunlar, denetlemeye ilişkin sorunlar gibi farklı sorunlarla karşılaşılabilir. Mimari yapıların gerek kalem işlerinin, gerekse yapının bütününe koruma onarım çalışmalarında geciken restorasyona karar alma süreçleri ise karşılaşılan bir diğer sorundur.

Restore edilecek yapıların belirlenmesi konusunda İzmir Vakıflar Genel Müdürlüğü yetkilileri ile yapılan görüşmede vakıfların kontrol görevlileri tarafından yapılan denetlemeler sonucunda hangi yapıların ve bu yapılarda yer alan süslemelerin restorasyona ihtiyacı olduğunun belirlendiği belirtilmiştir.¹⁴² Fakat İstanbul gibi tarihi eser bakımından zengin olan bölgeler dikkate alınırsa vakıfların sınırlı sayıdaki görevlilerinin bütün yapıların durumunu düzenli olarak kontrol etmeleri neredeyse imkânsızdır.¹⁴³

---

¹⁴² Muzaffer Ataseven, **20.10.2009 tarihli görüşme**

¹⁴³ Semih İrteş, **05.08.2009 tarihli görüşme**

Gerek teknik personel, gerek ödenek yetersizliği gibi sebeplerden dolayı, gerekse sıva üstü kalem işlerinin değerinin tam olarak anlaşılammış, mimariden daha az öneme sahipmiş gibi yanlış bir inanışın bazı yönetim çevreleri tarafından henüz aşılammış olması sıva üstü kalem işlerinin zamanında koruma kapsamına alınıp restore edilmesini geciktirmektedir. Geciken restorasyona karar alma süreci sonucunda hasarlar her geçen gün daha fazla artmakta ve sıva üstü kalem işleri yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bazı yüklenici firma yetkilileri tarafından kalem işlerinin değerinin anlaşılammış olması da restorasyon esnasında zarar verici müdahalelere maruz kalmalarına sebep olmaktadır.

2.3.2.1. İhale Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar

Restorasyonuna karar alınan sıva üstü kalem işlerinin restorasyona yönelik projelerinin ihalesi ve uygulamaların ihalesi aşamalarında karşılaşılan sorunlar, bu sorunların doğurduğu olumsuz sonuçlar bütün çalışmayı etkileyeceği için ihale aşamasındaki sorunların çözümü büyük önem arz etmektedir.

İhale aşamasında karşılaşılan sorunların ilki, ihale dosyaları hazırlanırken restorasyon maliyetinin hazırlanması aşamasında karşılaşılan sorundur. Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon maliyetini hazırlayan kurum, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün restorasyonda kullanılmasını öngördüğü malzemelerin ve yapılacak uygulamaların birim fiyat listelerini (pozlarını) dikkate alarak bir fiyat oluşturur. Her ne kadar bu birim fiyat listelerindeki maliyetler her yıl yenilense de, birim fiyatların karşılığı olan malzemelerde herhangi bir değişiklik ve düzenleme yapılmamaktadır. Bu sebeple maliyet hazırlanırken bazı sıkıntılar yaşanmakta birim fiyat listelerinde yer almayan malzemelerin restorasyon giderlerine dahil edilmesi noktasında sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Vakıflar Bölge Müdürlükleri'nin ihaleleri incelendiğinde, tezde "Restorasyona Karar Alma Aşamaları, İhale ve Projelendirme Süreci" başlığı altında

da ayrıntılı olarak verildiği üzere, genellikle yapıların restorasyon uygulamalarının bir bütün olarak ihaleye çıkarıldığı, taşıyıcı sisteminden, varsa sıva üstü kalem işlerine varıncaya kadar her müdahalenin bütün olarak bir yükleniciye ihale yolu ile verildiği görülür.¹⁴⁴ Aynı şekilde yapının restorasyona yönelik projeleri de ihale yolu ile yüklenicilere hazırlanabilmektedir. Bazı durumlarda bünyesinde kalem işleri ile ilgili uzman çalıştırmayan firmalar proje ihalelerini kazanabilmektedirler. Yapı ve sıva üstü kalem işlerinin uygulama çalışmalarının ihalesine hangi yükümlülükleri yerine getiren firmaların başvurabileceği yasalarla belirlenmiş olmasına rağmen yapılan görüşmelerde, yeterli kriterlere sahip olmayan kişi ve firmaların da bu ihalelere başvurabildiği, kimi zaman ihaleyi almaya hak kazandığı belirtilmiştir.¹⁴⁵

Nakkaş Mimar M. Semih İrteş üç farklı şekilde uygulanabilen mevcut ihale usullerinin hiçbirinin, sıva üstü kalem işlerinin korunması ve onarımı için uygun olmadığını savunmaktadır.¹⁴⁶ Çünkü ihaleyi alan firmalar, sıva üstü kalem işi gibi uzmanlık gerektiren işleri taşeron firmalara yaptırmaktadırlar. Mevcut ihale sistemi ile çok fazla fiyat kırımları (indirimleri) yapılarak alınan restorasyon çalışmaları, yine düşük fiyatlarla bu konuda uzman olmayan kişilere ya da taşeron firmalara yaptırılırken birçok sorunun ortaya çıkması kaçınılmazdır. Yeterli kazancı sağlayamayan bu taşeron firmalar ucuz ve yetersiz malzeme, uzman olmayan işçi kullanımı yoluna gidebilmekte, bunun sonucu olarak da kötü işçilik, eksik müdahaleler ve geri dönüşü mümkün olmayan hatalı restorasyonlar yapılabilmektedir.¹⁴⁷

İhalelerde karşılaşılan yanlış uygulamalardan biri de, düşük fiyatı verene işin yaptırılmasıdır. Yasalarda her ne kadar işi yapma yeterliliğine sahip firmalar arasından, en uygun tutarlı fiyatı verene işin yaptırılması konularına değinilmiş olsa da, bu kurala pek riayet edilmemekte ve en düşük fiyatı veren firma ihaleyi

---

¹⁴⁴ Bkz. www.vgm.gov.tr.

¹⁴⁵ Semih İrteş, **05.08.2009 tarihli görüşme**; Kaya Üçer, **31.07.2009 tarihli görüşme**; Celalettin Küçük, **28.07.2009 tarihli görüşme**; İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme**.

¹⁴⁶ Semih İrteş, **05.08.2009 tarihli görüşme**.

¹⁴⁷ İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme**.

kazanabilmektedir. Bu konuda görüşme gerçekleştirdiğimiz, İstanbul Rölöve Anıtlar Bölge Müdürü Hüseyin Kaya, ihaleyi gerçekleştiren kurum görevlilerinin, ilerde müfettişlerin yapacakları incelemelerde “neden ihaleyi en düşük fiyatı veren yükleniciye vermediniz” şeklindeki sorulara veya soruşturmalara muhatap olmamak için, en düşük fiyatı verene işin yaptırılmasının tercih edildiğini belirtmiştir. Fakat yasalarda belirtildiğine göre, eğer yüklenici önerdiği düşük fiyata işi yapabileceğini belgelerle ispatlayabilirse, ancak o zaman ihaleyi alabilir.¹⁴⁸ Yüklenici firmanın deneyimleri ve işi yapabilme yeterliliği gibi konular tam araştırılıp incelenmeden, teklif ettiği fiyatın tutarlılığı belgelenmeden, işin bu yükleniciye yaptırılması, çok riskli sonuçlar doğurabilir.

Tarihi yapıların ve sıva üstü kalem işlerinin restorasyon ihalelerinde, henüz çalışmaya başlanmadan ve müdahale esnasında çıkabilecek olumsuzluklar dikkate alınmadan restorasyon çalışmalarının yapılıp tamamlanacağı sürenin belirlenmesi, müdahale aşamalarında meydana gelebilecek hatalı uygulamalara zemin hazırlamaktadır. Çalışmaların tamamlanacağı tarih yaklaşık olarak öngörülebilir. Fakat en sağlıklı sürecin belirlenmesi çalışmalara başladıktan sonra mümkün olabilir. Müdahale aşamalarına başladıktan sonra çalışmanın gidişatı, yapının durumu, kullanılan malzemelerin içeriği ve yapının müdahalelere verdiği tepki dikkate alınmadan işin bitirme süresinin belirlendiği durumlarda, çalışmanın bu sürede bitirilememesi ya da söz konusu sürede bitirmek için birçok önemli noktanın göz ardı edilmesi gibi sorunlar ortaya çıkabilir.

2.3.2.2. Projelendirilmeden Kaynaklanan Sorunlar

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon projeleri, müdahale aşamalarında nasıl bir yol izleneceğinin belirlendiği, her türlü önerinin bilimsel verilere dayandırılarak

---

¹⁴⁸ Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, 19.4.1996 tarih ve 434 nolu, Koruma Kurullarına Sunulacak Projelerin Hazırlanmasında Uyulması Gereken Hususlar Konulu ilke kararı; Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu Kapsamında Kültür Varlıkları Rölöve, Restorasyon Restitüsyon Projeleri, Sokak Sağlıklaştırma, Çevre Düzenleme Projeleri ve Bunların Uygulama ile Değerlendirme, Muhafaza, Nakil İşleri ve Kazı Çalışmalarına İlişkin Mal ve Hizmet Alımına Dair Yönetmelik, **Resmi Gazete**, 25849; 18.06.2005; www.kultur.gov.tr.; Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği, **Resmi Gazete**, 26993;10 Eylül 2008

hazırlandığı, rehber niteliğindeki çalışmalardır. Restorasyon projesi ne kadar dikkatli ve özenli hazırlırsa, gerçekleştirilecek çalışma da o denli başarılı olur. Bu sebeple proje hazırlama aşaması, restorasyon çalışmasının en önemli aşamalarından biridir.

Ülkemizde, restorasyona yönelik proje hazırlayan şirketlerin büyük bir çoğunluğunda projeler, mimarlık fakültesi mezunu mimarlar, nadiren de restoratör mimarlar tarafından hazırlanmaktadır. Sıva üstü kalem işlerinin projelendirilmesi aşamasında, çizimlerin yalnızca mimarlar tarafından yapılması, desen kompozisyonlarının ve motiflerin yanlış çizilmesi gibi sorunlara sebep olabilmektedir.¹⁴⁹

Tarihi yapılardaki sıva üstü kalem işlerinin restorasyona yönelik projelerinin hazırlanması aşamasında karşılaşılan bir diğer önemli sorun ise yapıya iskele kurulmadan projelerin hazırlanmasıdır. Restorasyon projesinin ayrı ihale edildiği durumlarda, yapıya iskele kurulmadan, detaylı fotoğrafları çekilmeden ve belgelenmeden, aşağıdan çekilen fotoğraflarla ve ölçümlerle kalem işlerinin restorasyona yönelik projeleri hazırlanabilmektedir.¹⁵⁰ Bu gibi durumlarda projeler her ne kadar uzman kişilerce hazırlanmış olsa da, bu projeler çoğu zaman uygulanabilirlik açısından yeterli olmamaktadır. Çünkü bu projelerde yer alan kalem işleri söz konusu yapının o anki mevcut süslemelerinden hareketle yapılmıştır. Henüz yapıya iskele kurulmadan oluşturulan projelerde, sıva üstü kalem işleri ve kalem işlerindeki bozulmalar detaylı olarak analiz edilemeden, araştırma rasparları yapılamadan proje oluşturulur.¹⁵¹ Bu durum birçok önemli ayrıntının projede belirtilememesine neden olabilir. Bazı durumlarda ise, yapıya iskele kurulmadan

---

¹⁴⁹ İsmail Öztürk - Ayşe Çetin - Filiz Adıgüzel, "Restoration of Traditional Arts in Architecture", **International Gazimağusa Symposium 2004**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını, Gazimağusa, 2004, 33-34.s.

¹⁵⁰ Hülya Aktaş, **05-08-2009 tarihli görüşme**; İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme**.

¹⁵¹ İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme**.

hazırlanan restorasyon projelerinde, sıva üstü kalem işleri mimariden ayrı düşünölmekte ve mimari çizimlerde yer almamaktadır.¹⁵²

Hazırlanan projelerin Koruma Kurulları tarafından incelenmesi ve onaylanması aşamalarında da bazı sorunlarla karşılaşılabilir. Eksik ve hatalı olarak hazırlanan proje, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun onayına sunulduğunda, Kurul üyeleri, projeyi detaylı inceleseler bile, projelerini inceledikleri yapıları teker teker gezme ve inceleme yapma olanakları pek olmadığından, küçük fakat çok önemli olabilecek, eksik ya da yanlış detayları fark etmeden projeyi onaylayabilmektedir. Hatalı hazırlanan proje, Koruma Kurulu'nun dikkatinden kaçan hatalarla birlikte onaylandığı durumlarda, uygulama aşamasında oluşabilecek yanlış müdahalelere zemin hazırlanmış olur.

Çalışmalar devam ederken hesapta olmayan ve öngörölemeyen bir durum söz konusu olduğunda yeni verilerin projelere dâhil edilmemesi bir diğer sorunu teşkil etmektedir. Müdahale esnasında ortaya çıkan yeni veriler projelere dâhil edilmeyip, koruma kurullarının bilgisine sunulmadığı durumlarda, çok önemli olabilecek bu veriler kayıt altına alınmamış, uzmanların görüşüne başvurulmamış, dolayısı ile eksik ve hatalı müdahaleler yapılmış olur.

Restorasyona yönelik projeler hazırlanırken yapılan çizim ve analizler doğrultusunda kullanılacak malzemenin belirlenmesi konusunda da bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Çünkü tezde "İhale Sürecinde Karşılaşılan Sorunlar" başlığı altında da belirtildiği üzere eski eser restorasyonlarında kullanılan malzemelerin birim fiyat listelerinde günümüzde kullanılan malzemelerin birçoğu henüz yer almamaktadır. Bu durum ihale aşamasında maliyet hesapları yapılırken sorun oluşturduğu gibi proje hazırlama aşamasında da kullanılacak malzemelerin belirlenmesi noktasında sorun teşkil etmektedir.

---

¹⁵² İstanbul-Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin Koruma Kurulu'ndan onay almış ilk restorasyon projelerinde yapıdaki süslemeler mimariden ayrı düşünölmüş ve mimari çizimlerde yer almamıştır. (Kaynak; Mimar Hülya Aktaş, **05-08-2009 tarihli görüşme**).

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyona yönelik projeleri hazırlanırken, hazırlanan projelerin anlaşılabilirliğini olumsuz yönde etkileyen sorun ise alandaki kavram kargaşası sorunudur. Türkiye’de koruma onarım çalışmalarında, söz konusu çalışmaların farklı disiplinleri ilgilendiren çalışma alanlarını bünyesinde barındırması ve her uzmanlık alanının farklı terimler kullanıyor olması, projelerde herkesin anlayabileceği ortak bir dil kullanılamamasına sebep olmaktadır. Ayrıca çoğunluğu yabancı dil kökenli koruma ve onarım alanındaki terimlerin asıl ifade ettiği anlamları dışında kullanılmaları veya bir sözcüğe birden fazla anlam yüklenmiş olması alandaki bu kavram kargaşasını içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Bu sebeple bazı projelerde anlatılmak istenen net olarak anlatılamamakta veya uygulama aşamasında projeler net olarak anlaşılammaktadır.

2.3.2.3. Uygulamaya İlişkin Sorunlar

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon uygulamaları, hazırlanan restorasyona yönelik proje doğrultusunda gerçekleştirildiğinden, eğer proje hatalı hazırlanmışsa uygulamalarda bunun sonucu olarak hatalı olacaktır. Müdahale aşamasında ilk sorun bu aşamada ortaya çıkmaktadır.

Diğer önemli sorun, müdahale çalışmaları devam ederken ortaya çıkan yeni bulguların projeye dâhil edilmeden ve uzmanların görüşü alınmadan çalışmaların devam ettirilmesidir. Yeni bulgular ve müdahale aşamalarında ortaya çıkan yapı ve süslemeler ile ilgili sorunlar projelere dâhil edilmeden çalışmalar devam ettirildiği durumda yapı ve süslemelerinin özgünlüğüne ilişkin değerleri yok olabilir.¹⁵³

Türkiye’deki sıva üstü kalem işlerinin restorasyon uygulamalarında karşılaşılan önemli sorunlardan birisi de, mevcut kalem işlerinin ve bu kalem işlerinin bulunduğu sıvaların restorasyon esnasında kazınarak yok edilmesi ve yeni

---

¹⁵³ Sadi Şibil, **04-08-2009 tarihli görüşme**; Celalettin Küçük, **28-07-2009 tarihli görüşme**.

sıvalar yapılarak, bu sıvalar üzerine ya daha önceki kalem işlerinin aynısının yeniden yapılması ya da farklı süslemelerin uygulanmasıdır.¹⁵⁴

Kalem işleri onarılrken ortaya çıkan önemli bir diğer sorun, sıva üstü kalem işlerinin desenleri ya da sıvası eksik olup, tamamlanan kısımları ile sağlam olarak günümüze gelen kısımlarının, görsel olarak dengelenmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Bazı durumlarda onarılan kısımlar özgün kalem işlerinden daha ön planda olabilmekte ya da daha kötü işçilikle yapılabilmektedir. Yine bu aşamada, müdahalelerle ilgili bir diğer sorun, müdahalelerin seviyelerinin belirlenmesinde ortaya çıkmaktadır. Hangi alanlara ne kadar müdahale edileceği projelerde belirtilmiş olsa bile, bu müdahalelerin seviyesi uygulama aşamasında net olarak belirlenir. Gereğinden fazla müdahale sıva üstü kalem işlerinin özgünlüğüne zarar verebilir. Örneğın sağlam olarak günümüze ulaşmış özgün bir kalem işinde motiflerin tahrir (kontur) çizgileri eksik veya hatalı çekilmişse, onarım esnasında bu alanlara müdahale edip düzeltmek özgün kalem işlerine zarar vermektedir.

Müdahale aşamalarında malzeme seçimi ve kullanımına ilişkin de çeşitli sorunlar yaşanabilmektedir. Bu sorunların ilki, tezde “İhale aşamasında Karşılaşılan Sorunlar” ve “Projelendirmeden Kaynaklanan Sorunlar” ın işlendiği bölümlerde anlatıldığı üzere, “restorasyon çalışmalarında kullanılacak birim fiyat listelerinde yer alan malzemeler” ile ilgilidir. Söz konusu listelerde, restorasyon çalışmalarında kullanımı yasaklanan malzemeler ve birim fiyatları yer almasına karşın, günümüzde kullanılan bazı malzemeler bu birim fiyat listelerinde yer almamaktadır.¹⁵⁵

Bir diğer önemli sorun ise, yanlış malzeme kullanılarak yapılan uygulamalardır. Örneğın günümüze gelinceye kadar birçok yapının sıva üstü kalem işleri restore edilirken, kazınan kalem işleri ile süslü sıvaların yerine, geri

---

¹⁵⁴ İsmail Öztürk - Ayşe Çetin - Filiz Adıgüzel, **a.g.e.**, 33-34.s.; Bu tür uygulamalara birkaç yıl öncesinde de rastlamak mümkündür. Edirne Üç Şerefeli Camii Kalem İşleri, Manisa Muradiye Camii Kalem İşleri'nde olduğu gibi (Kaynak; Semih İrteş, **05.08.2009 tarihli görüşme**).

¹⁵⁵ T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı 2009 Yılı Eski eser Birim Fiyat Eki Listesi; Bkz. www.vgm.gov.tr; Celaleddin Küçük, **28 Temmuz 2009 Tarihli görüşme**.

dönüşümsüz çimento katkı harçlarla yeni sıvalar yapılmıştır. Uygulanan bu çimento katkı sıvalar çok kısa ömürlü olduğu gibi, yapıya da zarar vermiştir. Aynı şekilde kalem işleri onarılrken plastik boyalar veya yağlı boyalar kullanılmış, bu boyalar sebebi ile yapının nefes alması (hava sirkülasyonu¹⁵⁶) engellenmiş, dolayısı ile nemlenmeden dolayı hem kalem işleri, hem de yapının diğer ahşap, metal gibi unsurları zarar görmüştür.

Uzman olmayan kişiler tarafından gerçekleştirilen uygulamalar da, bir diğer sorunu oluşturmaktadır. Kalem işlerinin üzerindeki kir katmanlarını temizlemek maksadı ile kullanılan bir kimyasal malzeme, uzman olmayan kişiler tarafından, analiz sonuçları dikkate alınmadan ve kimyasal malzemenin içeriği bilinmeden, uygulama teknikleri göz ardı edilerek kullanıldığında kalem işlerinde geri dönüşü mümkün olmayan hasarlara sebep olabilmektedir.¹⁵⁷ Bu konuda görüşme gerçekleştirilen bazı kaynak kişiler, Türkiye'deki mimari eserlerin ve kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında, yurt dışından getirilen kimyasal malzemelerin kullanımının, sakıncalı sonuçlar doğurabileceğine değinmiş ve yeterince denenmemiş, Türkiye'deki farklı yapılarda nasıl bir etki bırakacağı araştırılmamış kimyasalların kullanımının doğru olmayacağını savunmuştur.¹⁵⁸ Bazı kaynak kişiler ise, kimyasal malzemelerin kullanımının zorunlu olduğu durumlar olduğunu, gerekli analiz ve araştırmalar yapıldıktan sonra kimyasal malzemelerin kullanılabileceğini belirtmişlerdir.¹⁵⁹

Restorasyon çalışmalarına konulan zaman sınırı ile ilgili de bir başka sorun ortaya çıkmaktadır. Örneğin kış aylarında çalışılmaması gereken bölgelerdeki

---

¹⁵⁶ Hava sirkülasyonu; yapının sıvası, boyası, duvarları gibi öğelerinde oluşan çift yönlü hava akımı (bu hava akımı ya da hava değişimi sayesinde sıva ve duvar gibi alanlarda nem dengesi sağlanmaktadır. (Doğan Hasol, **a.g.e.**, 186.s.).

¹⁵⁷ İsmail Öztürk - Ayşe Çetin - Filiz Adıgüzel, **a.g.e.**, 35.s.

¹⁵⁸ Kaya Üçer, **31-07-2009 tarihli görüşme.**

¹⁵⁹ Celaleddin Küçük, **28-07-2009 tarihli görüşme;** İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme.**

çalışmaların, iş yetiştirmek maksadı ile yapılan uygulamalarda olduğu gibi.¹⁶⁰ Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde, restorasyon çalışmalarının, yeterli araştırmalar yapılmadan, uygulama sürecinde karşılaşılabilecek sorunlar dikkate alınmadan belirli zaman dilimlerine sığdırılmaya çalışılmasının çeşitli olumsuz sonuçlar doğurabildiği belirtilmiştir. Kalem işlerinin diğer uygulamalarla birlikte ihale edildiği durumlarda, en son aşamada kalem işlerinin restorasyon müdahaleleri yapıldığından, yeterli olmayan zaman dilimi kötü işçilik ve eksik uygulamalara sebep olmaktadır.¹⁶¹

2.3.2.4. Denetleme Sorunu

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında karşılaşılan temel sorunlardan birisi de denetim sorunudur. Restorasyonu yaptıran kurum kontrolörlerinin sistemli ve düzenli bir şekilde gerçekleştireceği kontroller hatalı uygulamaların önüne geçilmesinde etkili olabilir. Fakat Türkiye’de özellikle restorasyon çalışmalarının yoğun olarak yapıldığı şehirler göz önüne alındığında kurumların sınırlı sayıdaki kontrolörlerinin bu görevi tam manası ile yerine getirebilmesi çok zordur. Vakıfların ya da restorasyon yaptırmakla yetkili kurumların kontrol görevlilerinin genellikle inşaat mühendisliği ve mimarlık fakültesi mezunları olduğu göz önüne alınırsa, sıva üstü kalem işlerinin restorasyon uygulamalarını kontrol ederken sağlıklı bir denetim gerçekleştirmeleri mümkün olmayabilir. Her gün yeni müdahalelerin yapıldığı uygulama çalışmalarında, kontrolörlerin haftada bir ya da en iyi ihtimalle üç günde bir gerçekleştirecekleri kontrol yeterli olmamaktadır.

Sıva üstü kalem işlerinin uygulama çalışmalarının, o çalışmayı gerçekleştiren kişilerin (bu kişilerin yeterli eğitime ve bilgiye sahip kişiler olmadığı düşünülürse) insafına bırakılması gibi bir durum söz konusu olamayacağından denetim sorununun

---

¹⁶⁰ Raziye Canan Malkoço, **21.10.2009, 12.01.2010 tarihli görüşmeler**; Sadi Şibil, **04-08-2009 tarihli görüşme**.

¹⁶¹ İsmail Önel, **15.12.2009 tarihli görüşme**; Raziye Canan Malkoço, **21.10.2009, 12.01.2010 tarihli görüşmeler**; Sadi Şibil, **04-08-2009 tarihli görüşme**; Celaleddin Küçük, **28-07-2009 tarihli görüşme**; Kaya Üçer, **31-07-2009 tarihli görüşme**.

özölmesi gerekmektedir. Kurum tarafından belirlenen danışmanlar aracılığı ile bu sorun bir nebze giderilmeye çalışılmaktadır. Üniversitelerde görevli, alanındaki uzman hocalardan belirlenen danışmanlar, restorasyon çalışmalarında sorunların çözümüne yönelik danışmanlık görevini yerine getirmektedirler. Fakat danışmanların verdiği hizmet de, müdahalelerin kontrol edilmesi ve denetlenmesi aşamasında yetersiz kalabilir. Ayrıca, restorasyon çalışmalarının çok farklı uzmanlık alanlarını ilgilendiren çalışmalar olduğu unutulmamalıdır. Bu sebeple bir kişinin danışmanlığı yeterli olmayabilir.

Sıva üstü kalem işlerinin koruma onarım çalışmalarının, o çalışmayı gerçekleştiren yüklenici firma görevlilerinin veya uygulamaları yapan kişilerin kontrolüne ya da yalnızca kurumların yetersiz sayıdaki kontrol görevlilerinin denetimine bırakılması olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu sebeple denetim sorunu çözölmesi gereken önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

2.3.3. Çözüm Önerileri

Türkiye’de tarihi yapılardaki sıva üstü kalem işlerinin koruma ve onarım çalışmalarında karşılaşılan sorunlar, eğitim ve yetişmiş eleman sorunu ile restorasyon sürecinde karşılaşılan sorunlar olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Restorasyon sürecinde karşılaşılan sorunlar ise, ihale sürecinde karşılaşılan sorunlar, projelendirmeden kaynaklanan sorunlar, uygulamaya ilişkin sorunlar ve denetleme sorunu olmak üzere dört alt başlıkta ele alınmıştır.

Koruma konusundaki eğitim sorunu, yalnızca koruma ve onarım çalışmalarında görev alacak kişilerin yetiştirilmesi aşamasında karşılaşılan sorun değil, tüm toplumun bu konuda bilinçlendirilmesi aşamasında karşılaşılan genel bir sorundur. Türkiye’de, topluma koruma kültürü henüz yeterli düzeyde aşılabilmiş değildir. Aynı şekilde, koruma ve onarım çalışmalarında görev alacak uzmanların yetiştirilmesi aşamasında da bazı sorunlar yaşanmaktadır.

Sıva üstü kalem işlerinin koruma ve onarım çalışmalarındaki uzman ihtiyacını karşılamak için ilk önce ustalardan faydalanma yoluna gidilmiş, bu ustaların alandaki uzman ihtiyacını karşılayamaması üzerine 90'lı yıllara doğru üniversitelere bağlı meslek yüksek okullarında koruma ve onarım konulu eğitimler vermeye başlanmıştır. Günümüze gelindiğinde, meslek yüksek okullarındaki restorasyon bölümlerinin, gerek öğretim kadrolarındaki eksikliklerden, gerekse ders programlarındaki olumsuzluklardan dolayı alanın uzman ihtiyacını karşılayamaz duruma geldiği görülmektedir. Görüşmelerde, restorasyon eğitimi veren meslek yüksek okullarının eğitiminin üç yıla çıkarılması ve son yılda tamamen uygulama üzerine eğitim verilmesi, farklı uzmanlık alanlarının bilgilerini iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde öğrenciye vermek yerine branşlaşmaya gidilmesi gerektiği konuları dile getirilmiştir.¹⁶²

Sıva üstü kalem işi restorasyonlarında görev alacak elemanların restorasyon eğitiminin yanı sıra sanat eğitimi de almaları gerekmektedir. Taşınabilir eserlerin ve sanat objelerinin korunmasına yönelik restorasyon bölümlerinin Güzel Sanatlar Fakültelerinin bünyelerinde yer alması doğru bir yaklaşım olabilir.¹⁶³ Semih İrteş, kalem işi restorasyonu eğitiminin usta çırak ilişkisi içerisinde, uygulama ağırlıklı olarak, deneyimli kişilerce mimarının içinde verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra kalem işi restorasyonu eğitimi veren okulların olması gerektiğini ve dört yıllık sürenin bile böyle bir eğitim için yeterli olamayacağını savunmuştur.¹⁶⁴ Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında görev alacak kişilerin koruma eğitiminin yanı sıra uygulama eğitimi de alabilecekleri en az dört yıllık çağdaş bir eğitim programında yetiştirilmeleri, restorasyon kurallarına hakim, kalem işlerinin dönem, teknik, renk, kompozisyon, desen özelliklerini bilen, çağdaş ve geleneksel malzemeyi iyi kullanabilen, denetleme, karar verme ve uygulama konularında daha

---

¹⁶² Kaya Üçer, **31.07.2009 tarihli görüşme**; Hatice Aksu, **01.08.2009 tarihli görüşme**.

¹⁶³ “3-5 Ekim 1996 I. Ulusal Restorasyon Eğitim Sempozyumu Sonuçları”, **I. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu 3-5 Ekim 1996 Safranbolu**, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Yayını, Zonguldak Şubat 1999, 171.s.; A. Sultan Karaoğlu, Celal Küçük, Mine Yar, “Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Güzel sanatlar Fakültelerinde Koruma Eğitiminin Gerekliği ve Önemi”, **Korumada 50 Yıl 17-18 Kasım 2005**, MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul Kasım 2005, 189.s.

¹⁶⁴ Semih İrteş, **05.08.2009 tarihli görüşme**.

başarılı uzman kişiler olabilmelerini sağlayabilir. Mevcut yasalar, bu yasalardaki eksiklikler ve yasaların uygulama hataları, ihale, projelendirme, müdahale, denetleme sorunlarının çözümü, çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek altyapıya ve donanımına sahip, iyi programlanmış bir eğitim sisteminden mezun olan kişilerin gerek devlet kurumlarında gerekse restorasyon çalışmalarında görev alması ile mümkün olabilir.¹⁶⁵

Restorasyon aşamalarında karşılaşılan sorunlarla ilk önce ihale aşamasında karşılaşılmaktadır. Restorasyon çalışmalarının bütün aşamalarında olduğu gibi ihale aşamasında da, yasaların tam olarak uygulanmaması en temel sorunu teşkil etmektedir. Yasalarda belirtilen şartlar yerine getirildiği ve yasaların öngördüğü şekilde ihalelerin yapıldığı durumlarda sorunlar en aza indirilebilecektir. Yasalarda belirtildiği gibi, ihalelerin en düşük fiyatı verene değil de, söz konusu çalışmayı en doğru şekilde yapabileceğini belgelerle ispatlayabilen firmaya verilmesi daha doğru yaklaşım olacaktır. Görüşme gerçekleştirilen M. Semih İrteş, yapılardaki süslemelerin restorasyonu için mevcut ihale çeşitlerinin uygun olmadığını savunarak, süslemelerin ihalesinin alt yüklenici yolu ile değil de, doğrudan kalem işi restorasyonu yapan firmaya verilmesinin daha doğru olacağını belirtmiştir.¹⁶⁶ Bunun yanı sıra ihale dosyaları hazırlanırken restorasyon giderlerinin belirlenmesi aşamasında faydalanılan birim fiyat listelerindeki eksikliklerin giderilmesi ve günümüzde kullanılan çağdaş malzemelerin bu listelere dahil edilmesi maliyet belirlerken karşılaşılan bazı sorunları ortadan kaldıracaktır. Yine ihale dosyaları hazırlanırken restorasyon çalışmasına getirilen süre sınırlandırmasının, müdahalelere başladıktan sonra, tarihi eserin bulunduğu bölgenin iklim koşulları dikkate alınarak belirlenmesi daha sağlıklı olabilir.

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyona yönelik projelerinin hazırlanma aşamasında karşılaşılan en önemli sorun ise yapıya iskele kurulmadan ve süslemeler konusunda uzman olmayan kişiler tarafından projelerin hazırlanmasıdır. Bir mimar

---

¹⁶⁵ İsmail Öztürk - Ayşe Çetin - Filiz Adıgüzel, **a.g.e.**, 34-35.s.

¹⁶⁶ Semih İrteş, **1.8.2009-5.8.2009 tarihli görüşmeler.**

tek başına sıva üstü kalem işlerinin restorasyon projesini hazırlarken çoğu ayrıntıyı gözden kaçırabilir.¹⁶⁷ Bu sorunun çözümü için, yapıya iskele kurulduktan ve gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra projelerin restoratör mimar, restoratör, konservatör, sanat tarihi, süslemeler ve malzeme kimyası konularında uzman olan kişilerin koordineli olarak çalışması sonucu hazırlanması gerekmektedir. Sıva üstü kalem işlerinin iyi analiz edilip, süslemelerin fresk tekniğine benzer şekilde doğrudan sıva üzerine mi yoksa badana üzerine mi yapıldığı gibi bilgilere ulaşılması projelerde müdahalelerin belirlenmesi için son derece önemlidir.

Projelendirme safhası yalnızca, müdahalelere başlanmadan yapılan çizim ve belgeleme sürecini değil, çalışmanın tamamlandığı ve restorasyon sonrası durumlarının belgelendiği ana kadar her aşamayı kapsar. Restorasyon çalışmalarının kontrollü olarak yürütülebilmesi ve müdahale aşamalarında çıkabilecek sorunlara en mantıklı çözümlerin üretilebilmesi için müdahale aşamasında elde edilen verilerin ve ortaya çıkan durumların projelere eklenerek projelerin sürekli revize edilmesi gerekmektedir. Çalışmalar tamamlandıktan sonra oluşturulan proje dosyalarının kopyaları yapılarak, kalem işlerini restore ettiren kuruma ve gerekli yerlere bu dosyaların verilmesi, ayrıca yapılan çalışmaların ayrıntılarını ve sonuçlarını içeren bilgilerin yayımlanarak bilim dünyasının görüşüne sunulması son derece önemlidir.

Müdahale aşamalarına gelindiğinde ise, hatalı projelerin sebep olduğu hatalı müdahaleler, yanlış ve geri dönüşümsüz malzeme kullanımı, uzman olmayan personel çalıştırılması, süre yetersizliği sebebi ile eksik ve hatalı müdahaleler, müdahalelerin seviyelerinin belirlenememesi ve kimyasal malzeme kullanımı ile ilgili çeşitli sorunlarla karşılaşmak mümkündür. Müdahale aşamasında ilk yapılması gereken projenin uygulamaya yeterli olup olmadığının araştırılmasıdır. Eğer projede eksiklikler varsa bu eksikliklerin giderilmesi gerekir. Yeni bulguların projeye eklenmesi, sorunun ve çözüm yollarının belgelenecek koruma kurulunun bilgisine sunulması, kurulun kararları doğrultusunda çalışmalara devam edilmesi gerekmektedir. Kaynak kişilerle yapılan görüşmelerde, yeterli uzmanların yer almadığı bazı restorasyon çalışmalarında, bu kurala uyulmadan özellikle ek ödenek

---

¹⁶⁷ Celaleddin Küçük, **28 Temmuz 2009 tarihli görüşme.**

gerektirmeyen müdahalelerin yapılabildiği, eğer sorun ek ödenek gerektirecek kadar büyükse o zaman ödeneği hak etmek için yetkililere haber verildiği belirtilmiştir. Ödenek gerektirmeyen bir uygulamanın yetkililere haber verilmesi durumunda, yapılması zorunlu olan işlemlerden dolayı yüklenici firma para ve zaman kaybedebileceğinden, yetkilileri durumdan haberdar etmeyip, kalem işlerine zarar verme pahasına da olsa müdahalelere devam edebilmektedir.¹⁶⁸ Kalem işlerinin doğru restore edilebilmesi için müdahalelerde elde edilen veriler doğrultusunda projelerin sürekli revize edilmesi ve kontrollerin sıklıkla yapılması gerekmektedir.

Günümüze gelinceye kadar, bazı tarihi yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinin, sıvası ile birlikte kazınarak yok edildiği veya üzerlerinin boya ya da sıva ile kapatılarak yeniden yapıldığı görülmektedir. Sıva üstü kalem işlerinin koruma ve onarım çalışmalarında amaç, kalem işlerini sıvası, boyası ve günümüze ulaştığı özgün hali ile koruma altına almaktır. Hasarlı sıvaların ya da boya katmanlarının sökülüp söz konusu alanlara yenilerinin yapılması yerine, restorasyon ilkeleri doğrultusunda, mevcut olan sıva üstü kalem işlerinin korunması, hasarlı sıva ve boya katmanlarının sağlamlaştırılarak zemine tutunmalarının sağlanması gerekmektedir. Kalem işlerinin eksik kısımlarının gerekli görüldüğü durumlarda, özgün sıva ve boyalarla içerik bakımından aynı malzemeler, ya da uygun malzemeler (geri dönüşümlü malzemeler) kullanılarak, mevcut kalem işlerine zarar verilmeden tamamlanması, müdahalelerin sınırlarının uzman kişilerce belirlenmesi ve gereksiz müdahale yapılmaması uyulması gereken önemli hususlardır.

Müdahalelerin sınırlı zaman dilimlerinde ya da iklim şartlarının uygun olmadığı dönemlerde yapılması durumunda da bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Müdahalelerin uygun iklim şartlarında ve yeterli zaman dilimlerine yayılarak yapılması müdahale aşamasında söz konu sorunların sebep olduğu bazı hatalı uygulamaları ortadan kaldıracaktır.

Müdahale aşamalarında kullanılan malzemeler ile ilgili sorunlar ise, Eski Eser Birim Fiyat Listelerinde yer alan ve söz konusu listelerde belirtilmeyen malzemelerin

---

¹⁶⁸ Sadi Şibil, **04-08-2009 tarihli görüşme**; Celaledin Küçük, **28-07-2009 tarihli görüşme**.

kullanımı ile kimyasal malzeme kullanımı konularında yaşanmaktadır. Eski Eser Birim Fiyat Listelerinde günümüzde kullanımı yasak olan çimento katkılı harç ve birim fiyatlarına yer verilmiş olması yanlış malzeme kullanımına sebep olan sorunlardan biridir.¹⁶⁹ Bu durum art niyetli kişilerin çimento katkılı harcı tarihi yapılarda kullanmalarına fırsat vermektedir. Süleymaniye Camii'nin kalem işi restorasyonunu gerçekleştiren firma yetkilisi ile yapılan görüşme de, caminin kubbelerine sıva üstü kalem işlerinin olduğu alanlarda, daha önceki restorasyonlarda uygulanan çimento katkılı sıvaların yapıya zarar verdiği için geri alındığı, fakat kurumların (V.G.M.) birim fiyat pozlarında yapılacak yeni sıva için kullanılacak malzeme olarak çimento katkılı harç ve bu harcın birim fiyatının yer aldığı belirtilmiştir.¹⁷⁰ Birim fiyat pozlarında yer alan malzemeler konusunda, İzmir Vakıflar Bölge Müdürü ile yapılan görüşmede, sıva üstü kalem işi restorasyonlarında kullanılan malzemelerin belirlenmesi maksadı ile analiz yaptırıldığı ve hangi malzemelerin kullanılacağına analizler sonucunda karar verildiği, listelerde olmayan günümüz malzemelerinin de bu analiz sonuçlarında kullanımının mümkün olduğu, dolayısı ile listelerdeki yanlış malzemelerin kullanılmasının söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Fakat bu uygulama yanlış malzeme kullanımının engellenmesi için yeterli olmayabilir. Dolayısı ile birim fiyat listelerinde yer alan malzemelerin günümüz şartlarına göre yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Kimyasal malzeme kullanımı ile ilgili sorun, söz konusu malzemelerin kontrolsüz olarak kullanımı aşamasında ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kimyasal malzeme kullanımı ile ilgili çeşitli tartışmalar günümüzde devam etmektedir. Müdahale aşamalarında kimyasal malzemeler kullanılmadan önce laboratuvarlarda analiz edilip, kullanıldığı alandaki etkileri tespit edildikten sonra, malzeme kimyası konusunda uzman kişilerin görüşleri doğrultusunda yine kimyasal malzeme kullanımı konusunda uzman kişiler tarafından kullanılması gerekmektedir. Örneğin, kurt yeniklerine maruz kalmış ve mukavemet değerini kaybetmiş bir ahşabın veya

---

¹⁶⁹ **2005 Yılı Eski Eser Birim Fiyatları**, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı Yayını. 36-40 s. ; **2009 Eski Eser Birim Fiyat Eki Listesi**, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı, 38-41 s.; www.vgm.gov.tr.

¹⁷⁰ Kaya Üçer, **31-07-2009 tarihli görüşme**; www.vgm.gov.tr.

üzerinde özgün kalem işleri olan bir sıva tabakasının bu zararlı kemirgenlerden arındırılması ve ilerde oluşabilecek mikroorganizmalara karşı koruma altına alınması kimyasal müdahaleler ile mümkün olabilmektedir.

Sıva üstü kalem işlerinin restorasyon aşamalarında denetim sorunu ile de karşılaşılabilir. Gerek kurumlarda yeterli sayıda eleman olmaması, gerekse kurumların kontrol görevlilerinin kalem işleri ve kalem işlerinin restorasyonu hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması gereken düzeyde denetim yapılamamasına sebep olmaktadır. Kurumların kontrol görevlilerine sıva üstü kalem işlerinin restorasyonu konusunda seminerler verilerek bilgi sahibi olmaları sağlanabilir. Bazı yapıların sıva üstü kalem işi restorasyonlarında devlet tarafından danışmanlar görevlendirilebilmektedir. Fakat bazı durumlarda danışman görevlendirilmesi de denetim sorununun çözümü açısından yeterli olamamaktadır. Bu sebeple yeni kontrol mekanizmalarının oluşturulup devreye sokulması, mekanizmalar oluşturulurken farklı uzmanlık alanlarından kişilerin bu mekanizmada yer alması son derece önemlidir. Yapılan çalışmaları gereken sıklıkla denetleyecek, bir sonraki aşamanın nasıl yapılması gerektiği konusunda fikir beyan edecek, kullanılan malzemelerin doğru ve yeterli uygulanıp uygulanmadığını belirleyecek bir kurulun oluşturulması bu sorunu çözebilir. Böyle bir kurulun oluşturulması durumunda, farklı alanlardan uzman kişilerin (üniversitelerin farklı uzmanlık alanlarından görevlendirilecek öğretim görevlileri, yüksek lisans, doktora veya alanında yurt dışı eğitime sahip uzmanlar) bir araya getirilerek koordineli bir şekilde çalışması sonucu, yapılan müdahaleler bu bilim kurulunun¹⁷¹ bilgi ve denetimleri doğrultusunda gerçekleştirilecek, söz konusu kurulun bilgisi dâhilinde olmayan hiçbir uygulamaya müsaade edilmeyecektir. Oluşturulan bilim kurulu toplantılarını ve çalışmalarını restore edilen sıva üstü kalem işlerinin bulunduğu yapıda gerçekleştirirse hem çalışmaları takip etme fırsatı bulacak, hem de hataları erken fark edip önüne geçebilecektir. Bu bilim kurulu, yalnızca müdahale aşamasında değil, sıva üstü kalem işlerinin ve yapının projelendirilmesi aşamalarında da yol gösterici ve

---

¹⁷¹ Oluşturulacak bu heyete, bilim insanlarından oluştuğu ve verilerin bilimsel temellere dayandırılarak çalışmaların gerçekleştirilmesini sağladığı, bu konularda denetleme ve yol gösterme, danışmanlık yapma görevlerini üstleneceği için “bilim kurulu” olarak isimlendirilmesi uygun bulunmuştur. Fakat bilim heyeti, danışma kurulu, danışma heyeti, gibi isimlerde söz konusu oluşum için uygun olabilir.

çalışmaları denetleyici görev üstlenebilir. Bu şekilde uygulama aşamasında projede belirtilmeyen bir uygulama yapılması gerektiği durumlarda, bu uygulamanın projede olmadığı için eksik bırakılmasının ya da hatalı yapılmasının önüne geçilecek, uygulamanın projeye eklenmesi sağlanacak ve doğru müdahalenin yapılması mümkün olacaktır.

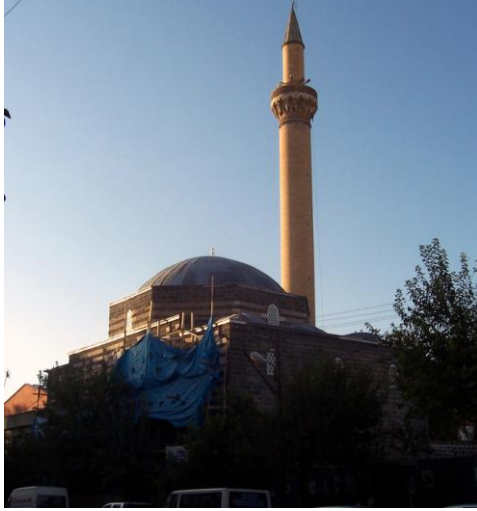
Alandaki kavram kargaşası, gerek proje aşamasında, gerekse çalışmaların diğer aşamalarında bazı sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Oluşturulacak bilim kurulu, bu tez çalışmasında “Projelendirmeden Kaynaklanan Sorunlar” başlığı altında detaylı olarak belirtilen, alandaki ve projelerdeki kavram kargaşası sorununun çözümü konusunda da etkili olabilir. Farklı uzmanlık alanlarına mensup kişilerden oluşturulan bilim kurulu, bir arada koordineli çalışarak, en azından projelerde bir dil birliği oluşmasını sağlayacak ve kavram kargaşasının giderilmesi konusunda da etkili olacaktır.

3. BÖLÜM

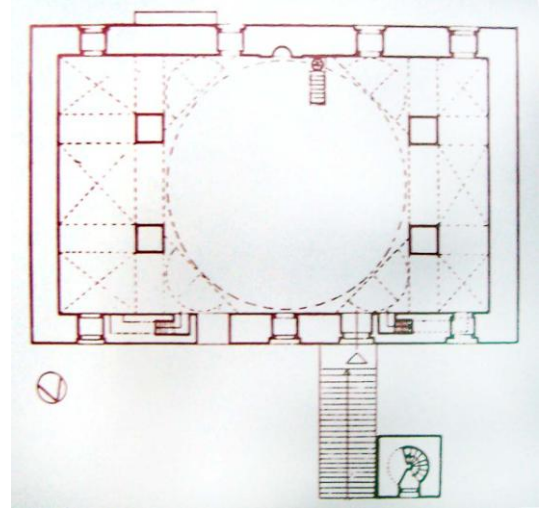
UYGULAMA ÇALIŞMALARI

3.1. Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii İç Mekân Çinilerinin Restorasyonu

Cami,1591 (H.999) yılında, alttaki depo, eski dükkanlar ve avluya çıkış yeri üzerinde, yatık dikdörtgen planlı bir yapı olarak yaptırılmıştır (Fotoğraf:46, Şekil:5). Yapı Diyarbakır’da kendi adı ile anılan mahalle ve cadde üzerinde yer almaktadır. Cami günümüze gelinceye kadar birçok müdahale geçirmiş, bazı bölümleri yıkılmış ve yeni eklemeler yapılmıştır.¹⁷²

Fotoğraf-46: Melik Ahmet Paşa Camii- Diyarbakır.

Şekil-5: Melik Ahmet Paşa Camii planı. (Kaynak: Aslanapa, 2004, 356.s.).

Yapının restorasyon ihalesini yüklenici firma olarak İnşaat Mühendisi-Müteahhit Zülfikar Halifeoğlu almıştır. Yapıda yer alan çinilerin tespiti projelendirilmesi ve uygulama çalışmaları için Başbakanlık Vakıflar Genel

¹⁷² Oktay Aslanapa, a.g.e., İstanbul, 2004, 355-356.s.; Ayşe Çetin, “Diyarbakır Melik Ahmet Paşa camii Çinileri Koruma ve Onarım Projesi”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Tezhip Anasanat Dalı Geleneksel Türk Sanatları Sempozyumu’na Sunulan Bildiri, Erzurum, 04-06 Haziran 2009.

Müdürlüğü'nün kararı uyarınca, uygulama ve proje danışmanı olarak D.E.Ü. G.S.F. Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Öğretim Görevlisi Ayşe Çetin görevlendirilmiştir.¹⁷³ Uygulama çalışmaları, uygulama yürütme ve denetleme sorumlusu Muhammet Bilgen ve D.E.Ü. G.S.F. Geleneksel Türk Sanatları Bölümü öğrencileri tarafından gerçekleştirilmiştir.

16.yy yapısı olan Melik Ahmet Paşa Camii'nin iç mekân çinileri, zemin kodundan itibaren bir metre yükseklikte dört cephe duvarı yüzeyinde, mihrapta, sol mahfil merdiven boşluğu cephe duvarlarında yer almaktadır.¹⁷⁴ Melik Ahmet Paşa Camii Çinilerinin koruma onarım çalışmalarına ilk önce ön araştırma (ön etüd) çalışmaları yapılarak başlanmıştır. Ön araştırma çalışmaları esnasında yapı ile ilgili doküman toplanmıştır. Bunun yanı sıra yapı ve yapıdaki bozulmalar incelenmiş, çinilerle ilgili raporlar tutulmuş, nasıl bir yol izleneceğinin belirlenmesine çalışılmıştır. Ön araştırma çalışması yürütülürken bir yandan da görsel belgeleme teknikleri kullanılarak çinilerin mevcut durumlarının kayıt altına alınması işlemi gerçekleştirilmiştir (Fotoğraf: 47-57).

Fotoğraf-47: Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii, doğu cephesi çinileri, Restorasyon öncesi.

Fotoğraf-48: Doğu Cephesi çinileri, Restorasyon öncesi (detay) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

¹⁷³ Ayşe Çetin, **y.a.g.e.**; Diyarbakır ili, merkez ilçesi, Melik Ahmet caddesi adresinde kayıtlı taşınmaz olarak adlandırılan yapının Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Diyarbakır Bölge Müdürlüğünün kontrolünde, Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 18.06.2005 tarih 25849 sayılı kararı gereğince restorasyonuna karar verilerek çalışmalar başlatılmıştır.

¹⁷⁴ Muhammet Bilgen, “**Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii İç Mekan Çinilerinin Koruma – Onarım Çalışmaları**”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Tezhip Anasanat Dalı Geleneksel Türk Sanatları Sempozyumu'na Sunulan Bildiri, Erzurum, 04-06 Haziran 2009

Fotoğraf-49: Kuzey Cephesi çinileri orta bölüm, Restorasyon öncesi (detay) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-50: Mahfil merdiven eşiği çinileri, Restorasyon öncesi (detay) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-51: Batı Cephesi çinileri, Restorasyon öncesi (detay) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-52: Batı Cephesi çinileri, Restorasyon öncesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-53: Mihrap mukarnas çinileri arasına monte edilmiş zararlı unsurlar (çivi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-54: Çinilerin üzerine monte edilmiş zararlı unsurlar (vida, dübel) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-55: Mihrap bordür çinilerindeki hasarlı kısım (çimento katkılı harç ve yağlı boya kalıntısı) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-56: Mihrap çinileri, restorasyon öncesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-57: Mihrap bordür çinilerindeki hasarlı kısım (çiniye monte edilmiş ahşap parçası, çivi ve yağlı boya kalıntısı) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

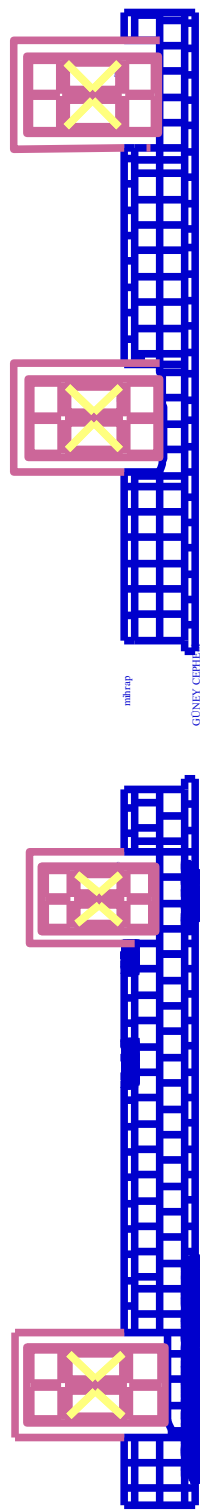
Görsel belgeleme teknikleri ile mevcut durumları belgelenen çinilerin ölçekli rölöve çizimleri yapılarak mevcut durumları kayıt altına alınmış ve çini konum planı oluşturulmuştur.¹⁷⁵ (Şekil:6-7-8-9-10-11). Çinilerin ölçekli rölöveleri çizilmiş, bu çizimler üzerinde mevcut çiniler numaralandırılmıştır. Ayrıca çinilerin üzerindeki bozulmalar ve çini yönlerinin değişik simgesel lejant anlatımları ile gösterildiği rölöve analiz çizimleri yapılmıştır (Şekil:12-13-14-15-16-17-18). Çinilerin mevcut durumlarının, çinilerdeki bozulmaların ve bu bozulmaların sebeplerinin yazılı olarak anlatıldığı rölöve raporları oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra yapıdaki her farklı çininin 1/1 ölçekli desen rölöveleri çıkarılmıştır (Şekil:19-21).

Rölöve dosyasının çizimlerinin tamamlanmasının ardından restitüsyon çalışmalarına başlanmıştır. Restitüsyon çizimlerine başlanmadan önce restitüsyon ön etüd çalışması gerçekleştirilmiş, çalışmalarında kullanılacak her türlü belge ve doküman toparlanmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda çevredeki diğer yapılar ve bu yapıların çinileri incelemeye alınmış, Melik Ahmet Paşa Camii Çinileri ile diğer yapıların çinilerinin benzerlikleri ve ilişkileri araştırılmıştır. Yapıda yer alan her

¹⁷⁵ Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii çinilerinin bu tezde fotoğraflarına yer verilen, şekil;19,20,21 ve 22 deki çizimler dışındaki bütün çizimleri 1/50 oranında hazırlanmıştır. Şekil;19,20,21 ve 22 deki çizimler 1/1 oranındadır.

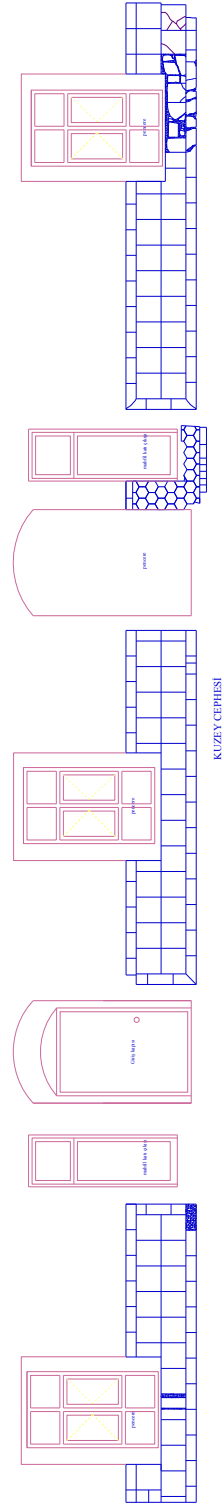
farklı desenin restitüsyon çizimlerini içeren dosyalar oluşturulmuştur (şekil:20-22). Hazırlanan restitüsyon çizimlerinin yanı sıra restitüsyon raporu hazırlanmıştır.

Gerçekleştirilen diğer çalışma ise, rölöve ve restitüsyon çizimleri yapılan çinilerin, müdahale yapılacak alanlarının fotoğraflarla ilişkilendirilerek hem çizimlerin, hem de fotoğrafların yer aldığı, hangi alana ne tür müdahalelerin yapılacağına detaylı olarak anlatıldığı aşamadır (Fotoğraf: 60-Şekil: 23, Fotoğraf: 61-Şekil: 24, Fotoğraf: 62-Şekil: 25). Hazırlanan bu dosya müdahalelere yönelik restorasyon projesini içermektedir. Müdahale tanımları çizimlerin yanı sıra yazılı olarak dosya içerisinde yer almaktadır. Rölöve çizimleri ile hazırlanan bu çizimler arasında gerekli referans ilişkisi kurularak restorasyon raporu oluşturulmuştur. Restorasyon raporu; çinilere gerçekleştirilecek müdahaleler, hangi alana ne tür müdahalenin yapılacağı, bu müdahalelerde izlenecek yol, malzeme analizleri sonucu elde edilen veriler ışığında kullanılacak malzeme ve restorasyon sonrası çinilerin korunmasına yönelik alınması gereken önlemleri içermektedir.

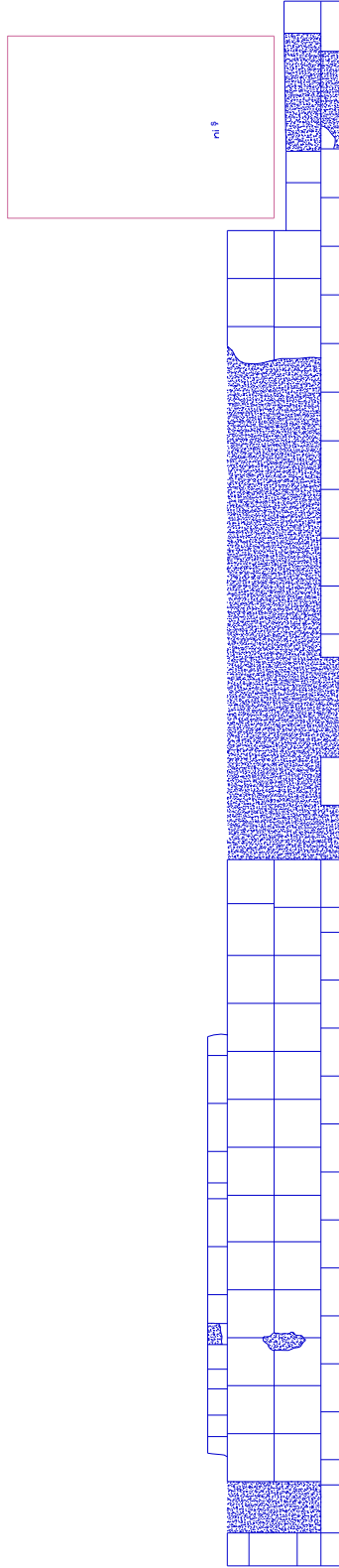

ÖLÇEK: 1/50

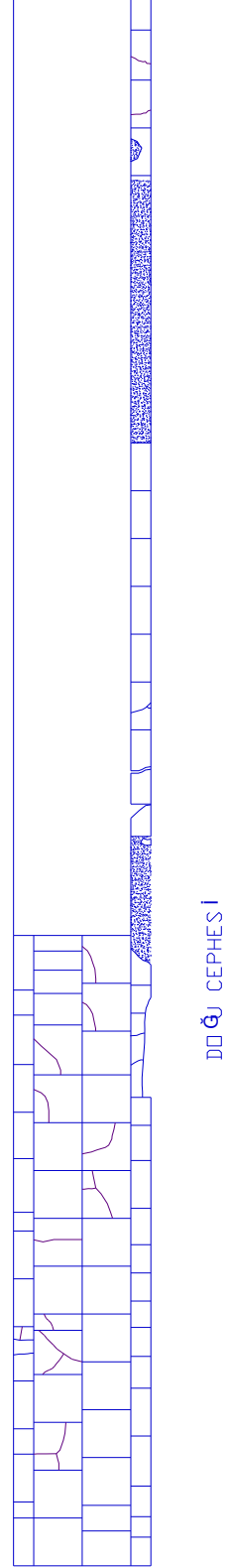
Şekil-6: Güney Cephesi çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır). (Çizim: Öğr. Gör. Ayşe Çetin, Mimar Sariye Levent).

Şekil-7: Kuzey Cephesi çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır). (Çizim: Öğr. Gör. Ayşe Çetin, Mimar Sariye Levent).

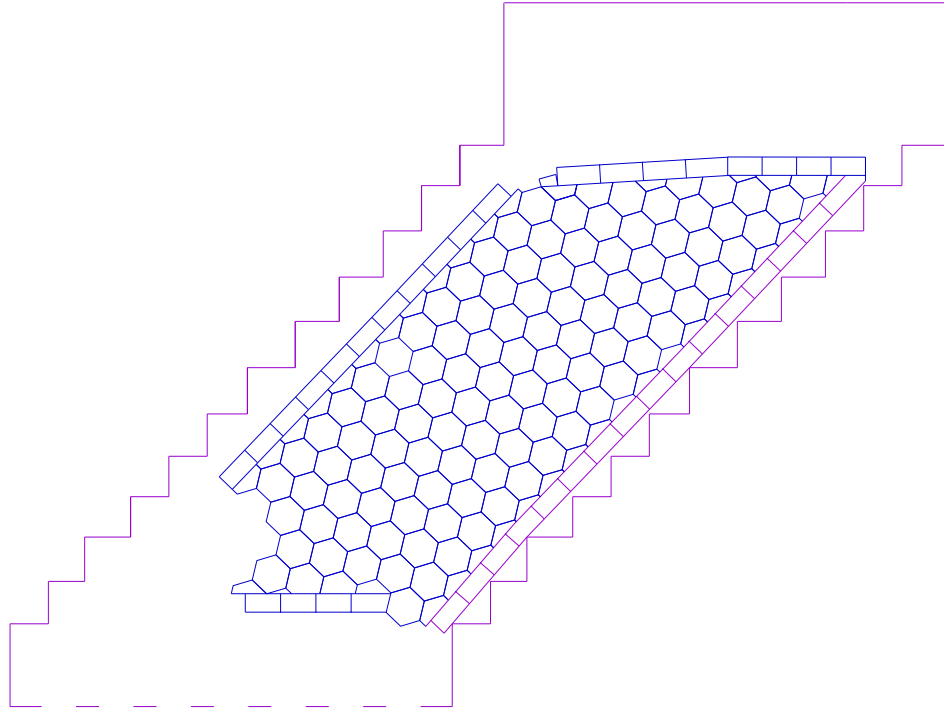
BATI CEPHESİ

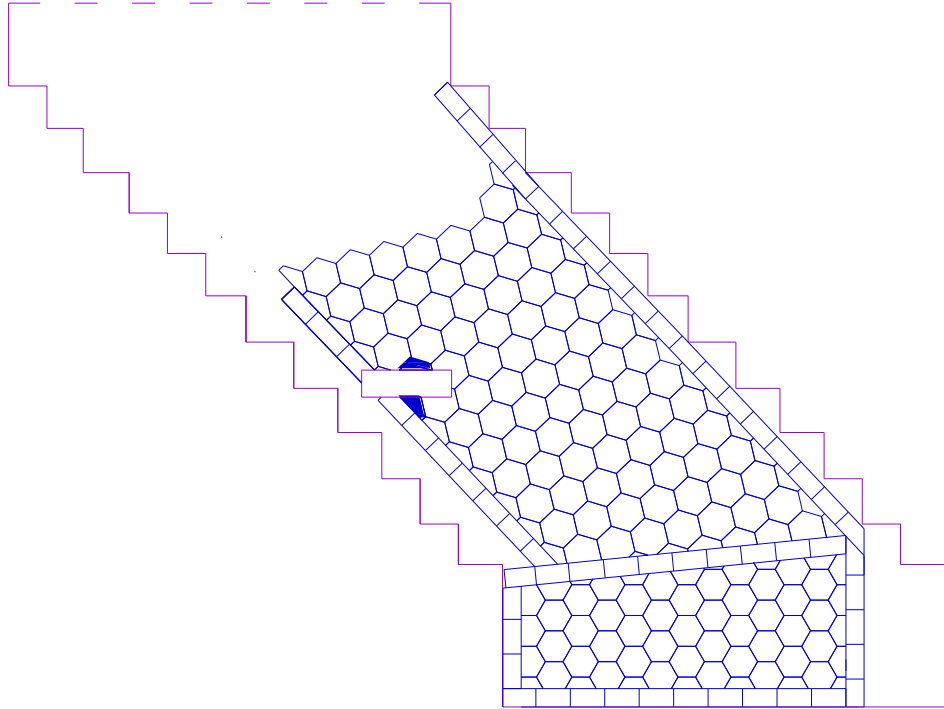
DOĞU CEPHESİ

Şekil-8: Batı Cephesi çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Şekil-9: Doğu Cephesi çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

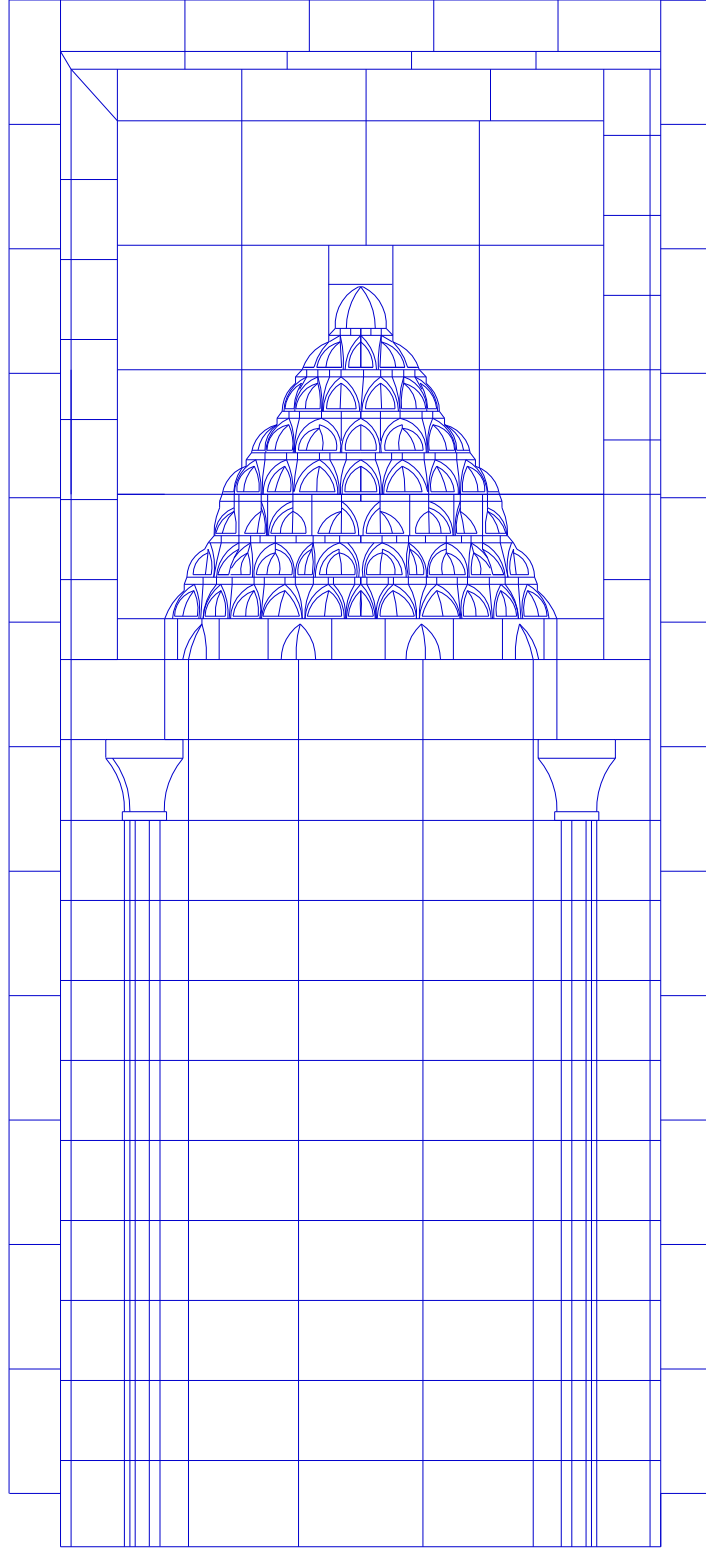

MERĐİVEN BOĞLUĞU SAĞ CEPHE

MERĐİVEN BOĞLUĞU SOL CEPHE

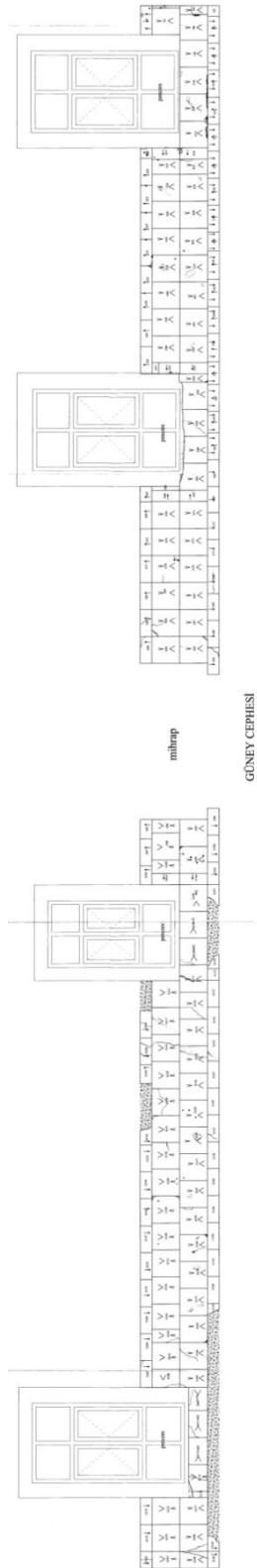
Şekil-10: Mahfil merdiven boşluğu inileri konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır). (izim: Muhammet Bilgen).

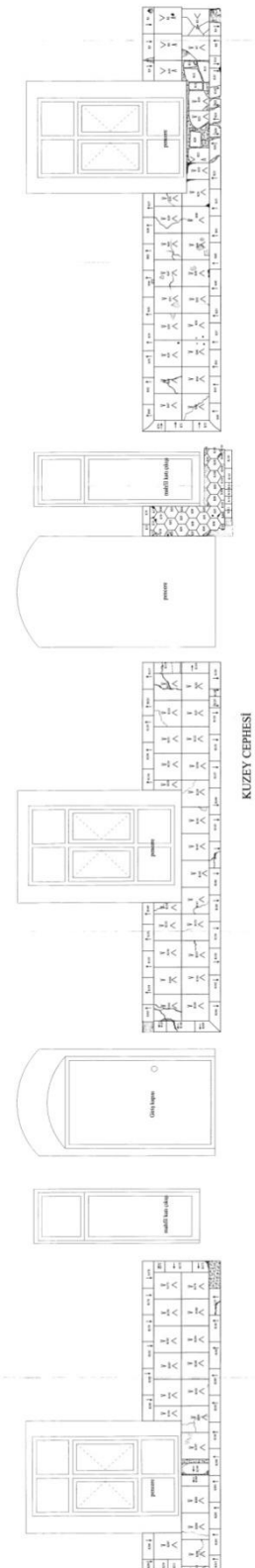
MİHRAP

Şekil-11: Mihrap çini konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

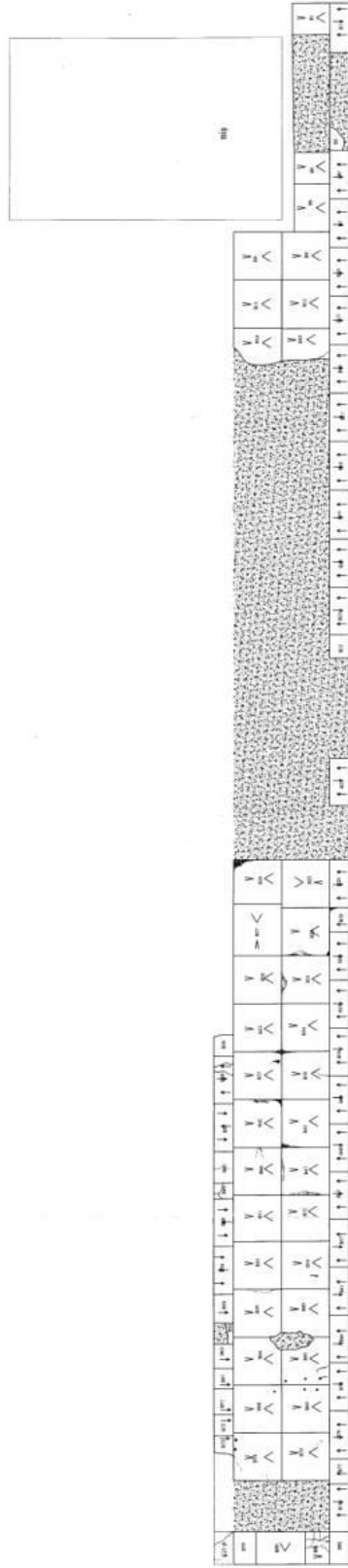

Şekil-12: Güney Cephesi çinileri röleve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).
(Çizim:Muhammet Bilgen, Ezgin Yetiş).

Şekil-13: Kuzey Cephesi çinileri röleve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).
(Çizim:Muhammet Bilgen, Ezgin Yetiş).

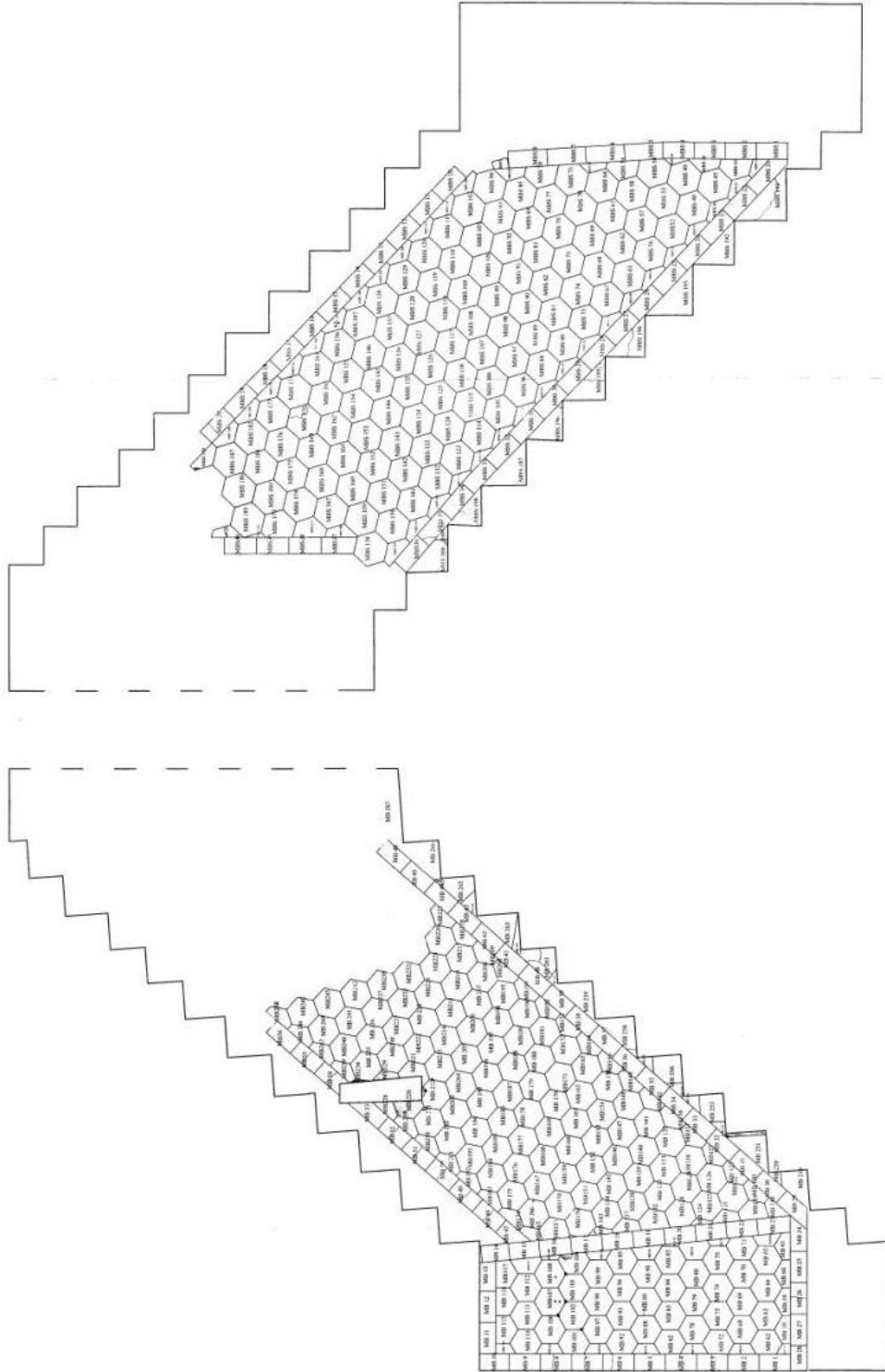
BATI CEPHESİ

DOĞU CEPHESİ

Şekil-14: Batı Cephesi çinileri rölöve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

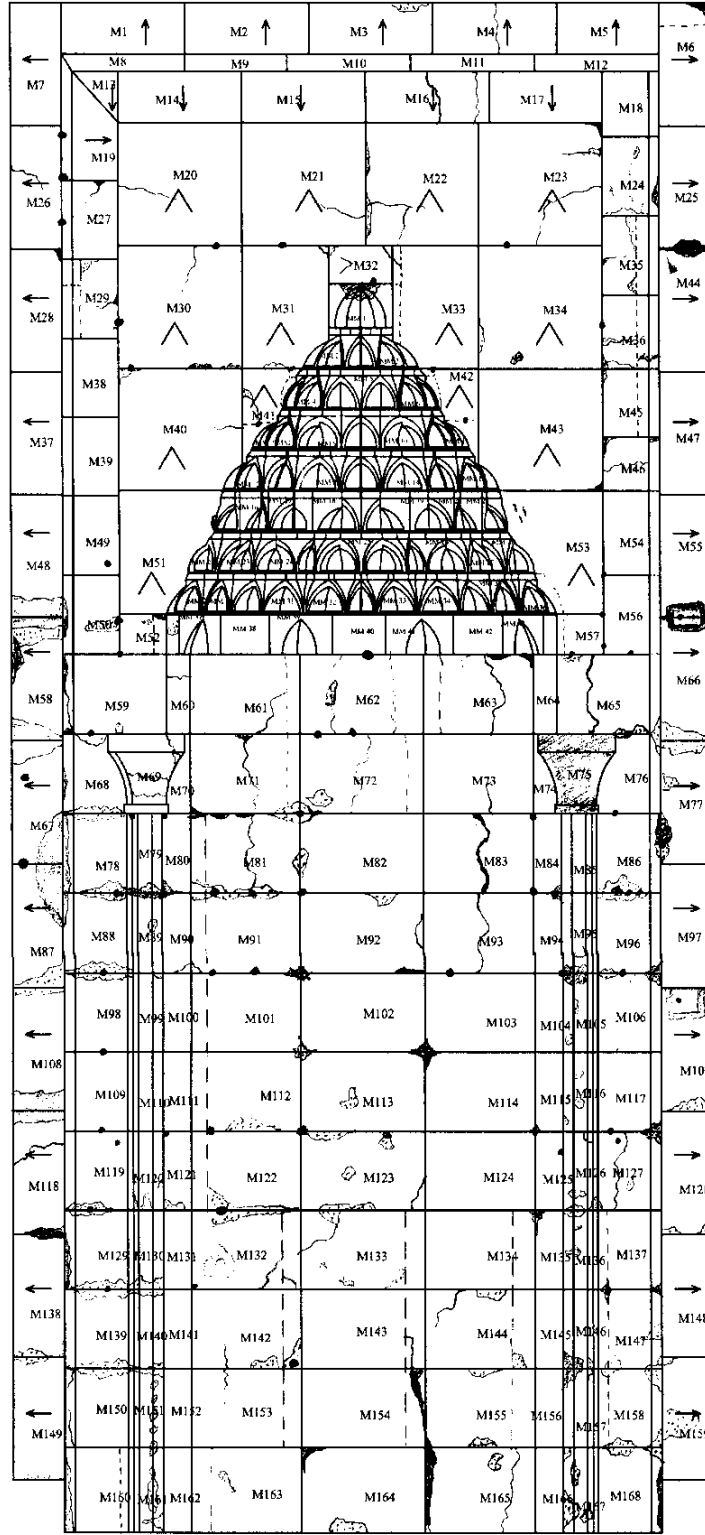
Şekil-15: Doğu Cephesi çinileri rölöve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

MERDİVEN BOŞLUĞU SOL CEPHE

MERDİVEN BOŞLUĞU SAĞ CEPHE

Şekil-16: Merdiven boşluğu çinileri rölöve, bozulma analizleri, çinilerin numaralandırılması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

MİHRAP

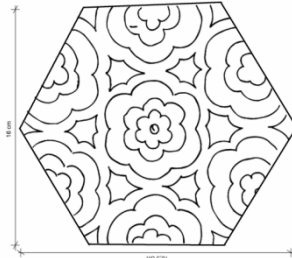
Şekil-17: Mihrap çinileri rölöve ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

	➤ 35x35 cm ölçülerindeki çini karolarda yer alan çift tahrir ve havalı teknikte boyanmış, hatayı motifinin yönünü ve çini karonun yönünü simgeler.
	➤ 35x35 cm ölçülerindeki çini karolarda yer alan hançer yaprağı motifli ve kobalt mavisi ağırlıklı motifin yönünü, dolayısı ile çini karonun yönünü simgeler.
	➤ 35x15 cm ölçülerindeki bordür çini karolarındaki rumi kompozisyonunun yönünü, dolayısı ile çini karonun yönünü simgeler. (aynı yöndeki iki ok rumi, tek ok bulut kompozisyonunun yönünü gösterir)
	➤ Eksik çiniler ve geri dönüşümsüz çimento katkılı harçla yapılan müdahaleler.
	➤ Çinilerin sır tabakalarındaki düşmeler sonucu oluşmuş bozulmalar
	➤ Çinilerdeki büyük çatlak ve kırıklar.
	➤ Çinilerdeki küçük çatlaklar.
	➤ Çinilerdeki çivi, vida vb. izler.
	➤ Derz boşlukları
	➤ Raspa edilen geri dönüşümsüz çimento katkılı harç altından çıkan çini karo izleri
	➤ Raspa sonucu geri dönüşümsüz çimento katkılı harç altından çıkarılan çiniler
	➤ Çinilere monte edilmiş ahşap parçaları
	➤ Güney Cephesi
	➤ Kuzey Cephesi
	➤ Batı cephesi
	➤ Doğu cephesi
	➤ Mihrap
	➤ Merdiven boşluğu
	➤ Merdiven boşluğu sağ cephe
	➤ Mihrap mukarnasları

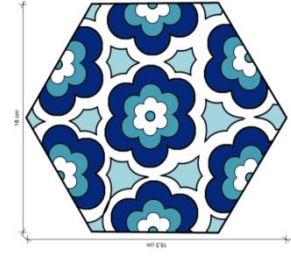
Şekil-18: Çinili alanlardaki bozulma ve simgelerin açıklandığı lejant kutucukları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-58: Merdiven boşluğu çini deseni (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

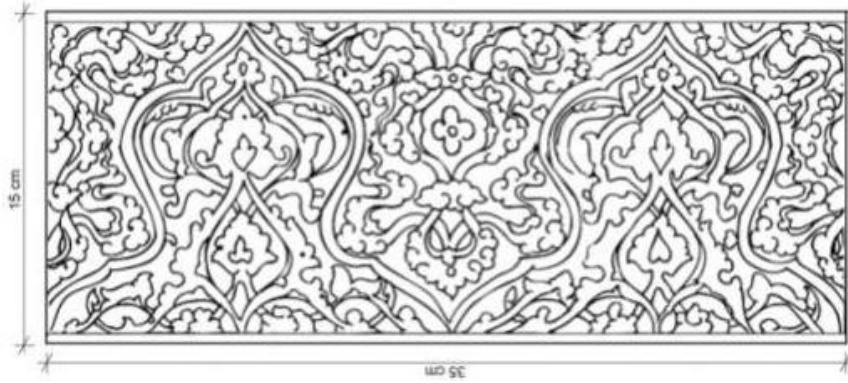
Şekil-19: Merdiven boşluğu çini desen rölövesi. Ölçek: 1/1

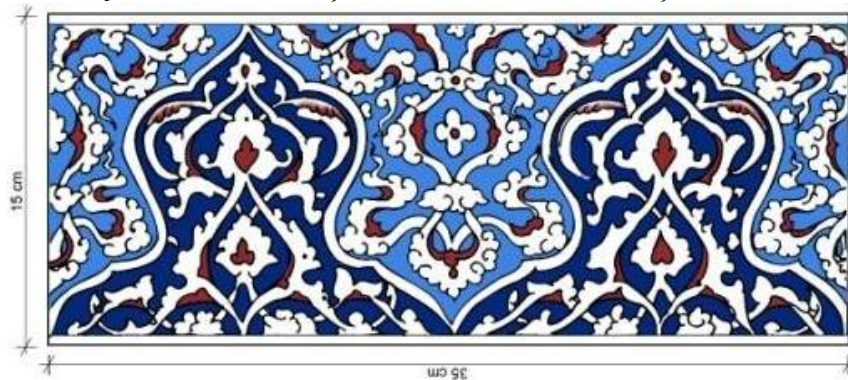
Şekil-20: Merdiven boşluğu çini desen restitüsyonu. Ölçek: 1/1

Fotoğraf-59: Bordür çini deseni (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

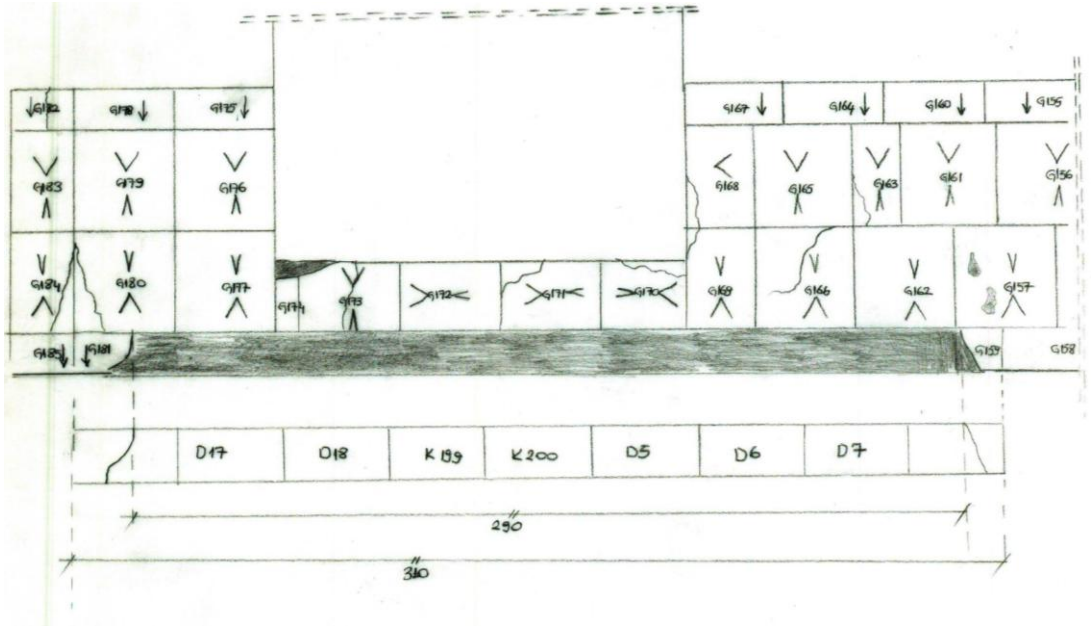
Şekil-21: Bordür çinileri desen rölövesi. Ölçek: 1/1

Şekil-22: Bordür çinileri desen restitüsyonu. Ölçek:1/1

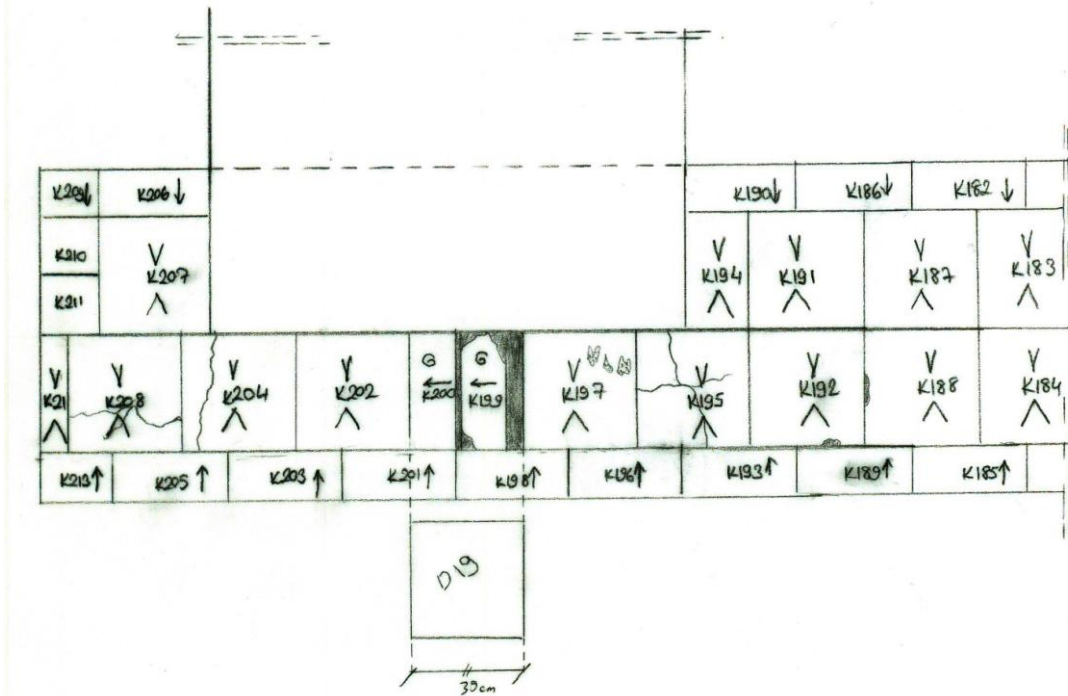
Fotoğraf-60: Güney Cephesi mihrap sağı ikinci pencere bölgesindeki müdahale detay çizimi yapılan çinili alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Şekil-23: Güney Cephesi, mihrap sağı ikinci pencere bölgesi çinileri, müdahale detayı çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

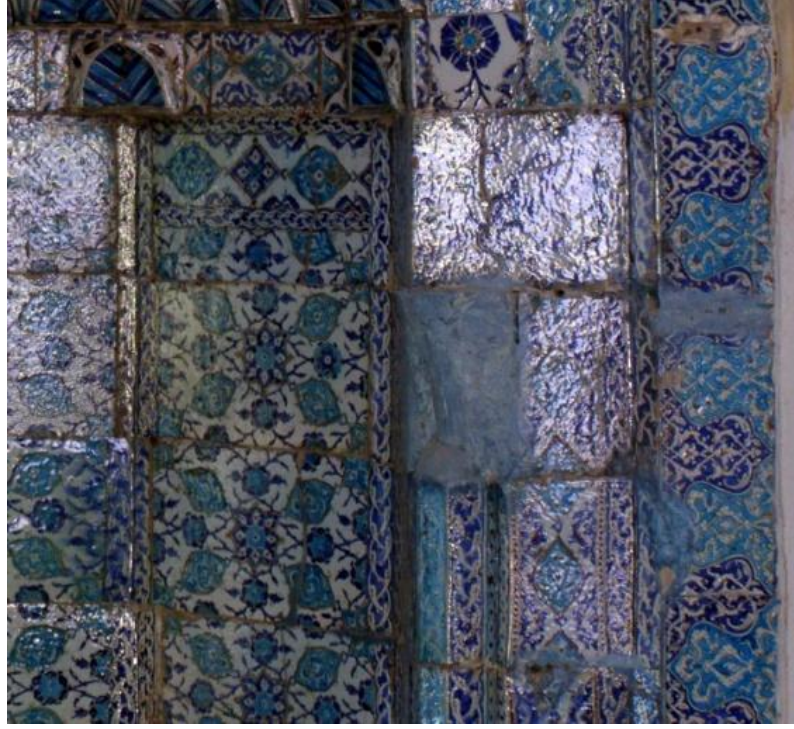

Fotoğraf-61: Kuzey Cephesi sol bölüm pencere altındaki müdahale detay çizimi yapılan çinili alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

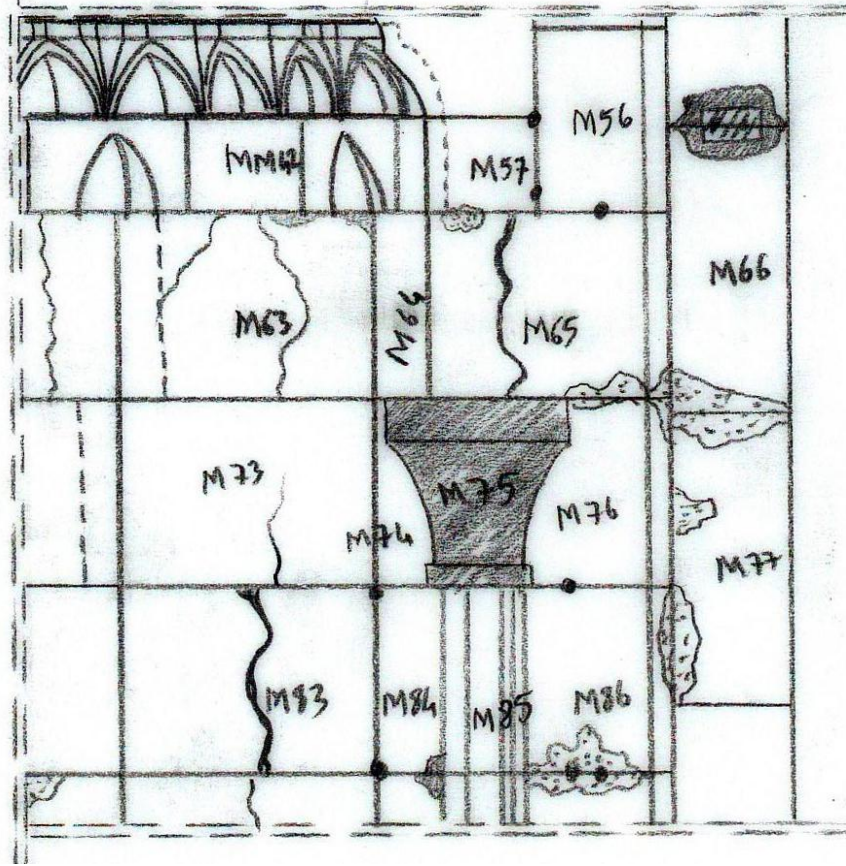

Şekil-24: Kuzey Cephesi, sol bölüm pencere altı çinileri, müdahale detayı çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-62: Mihrap sağ sütun başı, müdahale detay çizimi yapılan çinili alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Şekil-25: Mihrap sağ sütun başı alanı, müdahale detayı çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Proje hazırlığı tamamlandıktan sonra müdahale aşamasına geçilmiştir. İlk aşamayı temizlik çalışmaları oluşturmaktadır. Bütün çini yüzeyler yumuşak kıllı fırçalar ve özel nemli bezlerle silinerek kolay temizlenebilen basit kirlere arındırılmıştır (Fotoğraf: 63-64).

Fotoğraf-63: Çinilerin yüzeyindeki toz katmanlarının alındığı genel temizlik (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-64: Çini yüzeylerin özel nemli bezler ile silindiği genel temizlik (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-65: Mahfil Merdiven eşiği çinileri genel temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-66: Doğu Cephesi çinileri genel temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Daha sonra, çini yüzeylerde bulunan yağlıboya, yapıştırıcı kalıntıları, geri dönüşümsüz çimento karışımı harç kalıntıları, rastgele sürülmüş alçı, kireç kalıntıları, katman haline gelmiş kirlere kimyasal müdahale ile temizlenmeye çalışılmıştır. Kimyasal temizlik çalışması sonucu, çini yüzeylerde kalın katman halinde olan yağlı boya ve çimento karışımı harç kalıntıları dışındaki kirlere tamamen temizlenmiştir (Fotoğraf: 68-70).

Fotoğraf-67: Mahfil merdiven eşiği çinileri kimyasal temizlik aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-68: Mahfil merdiven eşiği çinileri kimyasal temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-69: Kuzey Cephesi çinileri kimyasal temizlik aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-70: Kuzey Cephesi çinileri kimyasal temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Yağlı boya ve çimento karışımı harç kalıntılarının temizliği, mekanik temizleme tekniği ile yapılmıştır. Mekanik temizlik aşamasında ilk önce bütün çinilerin sırlı yüzeylerindeki kalıntılar temizlenmiştir. Daha sonra çinilerdeki sır kayıpları, geniş çatlaklar, bisküvi kayıpları gibi alanlara, daha önceki hatalı onarımlarda, geri dönüşümsüz çimento katkılı harç kullanılarak yapılan, onarım maksatlı uygulamaların temizliğine geçilmiştir. Gerçekleştirilen bu çalışmalarla, bütün çini yüzeylerdeki ve çinilerin hasarlı kısımlarındaki kir katmanları, tamamen temizlenmiştir (Fotoğraf: 71-78).¹⁷⁶

¹⁷⁶ Muhammet Bilgen, a.g.e.

Fotoğraf-71: Mihrap çinilerindeki hasarlı alana uygulanmış çimento katkılı harç ve yağlı boya kalıntısı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-72: Mihrap çinileri mekanik temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-73: Çini yüzeylerdeki yağlıboya kalıntıları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-74: Çini yüzeylerdeki yağlıboya kalıntılarının temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

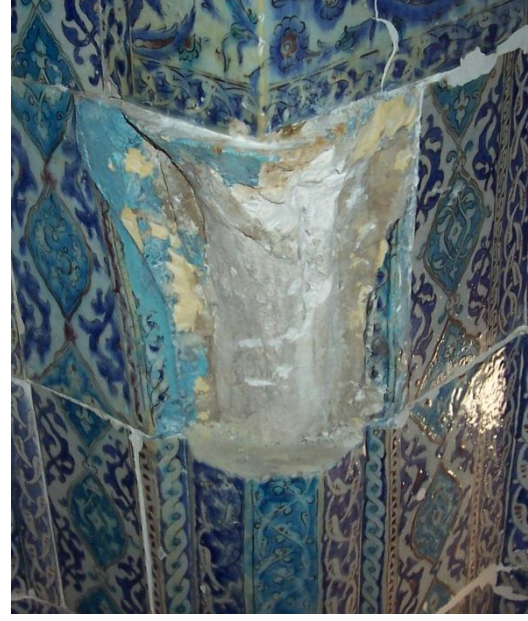
Fotoğraf-75: Batı Cephesi çinilerinin hasarlı alanındaki çimento katkılı harç kalıntısı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-76: Batı Cephesi çinilerinin hasarlı alanındaki çimento katkılı harç kalıntısının mekanik temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-77: Tahrip edilmiş mihrap sütun başlığı alanındaki çimento katkılı harç ve yağlıboya kalıntıları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-78: Tahrip edilmiş mihrap sütun başlığı alanının Mekanik temizlik sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Yüzeylerdeki zararlı katmanların temizliğinin ardından, çinilere ve derz aralıklarına daha önce monte edilmiş çivi, vida, dübel, demir, ahşap gibi çini bünyelerine zarar veren maddelerin temizliği yapılmıştır (Fotoğraf:79-82).

Fotoğraf-79: Çinilere monte edilmiş ahşap ve demir parçaları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-80: Çinilere monte edilmiş ahşap ve demir parçaların temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-81: Çinilere monte edilmiş vida ve dübel gibi zararlı maddeler (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-82: Çinilere monte edilmiş vida ve dübel gibi zararlı maddelerin temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

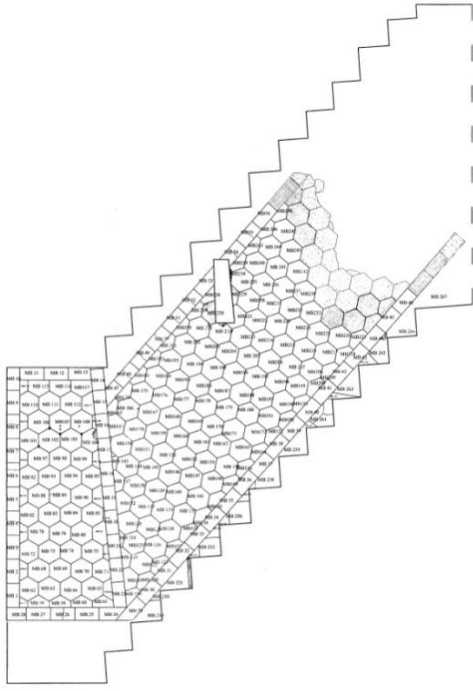
Çinili alanların bütün temizlik işlemleri tamamlandıktan sonra, çinileri mevcut olmayan, geri dönüşümsüz çimento katkılı harçla sıvanmış geniş alanların mekanik temizliği yapılmıştır. Bu işlem kontrollü olarak gerçekleştirilmiş, sıva altında çini parçaları olabilme ihtimaline karşı mekanik temizlik hassas bir biçimde yürütülmüştür. Merdiven boşluğundaki sıvalı alanda yapılan mekanik temizlik sonucu, sıva altında kalmış sağlam çini parçalarına ve yerinde olmayan çinilerin izlerine ulaşılmıştır. Ulaşılan çiniler ve izleri rölöve çizimlerine işlenmiş, çıkan parçalar envanter defterine kaydedilerek temizlikleri yapıp koruma altına alınmıştır (Fotoğraf: 83,84, Şekil: 26).

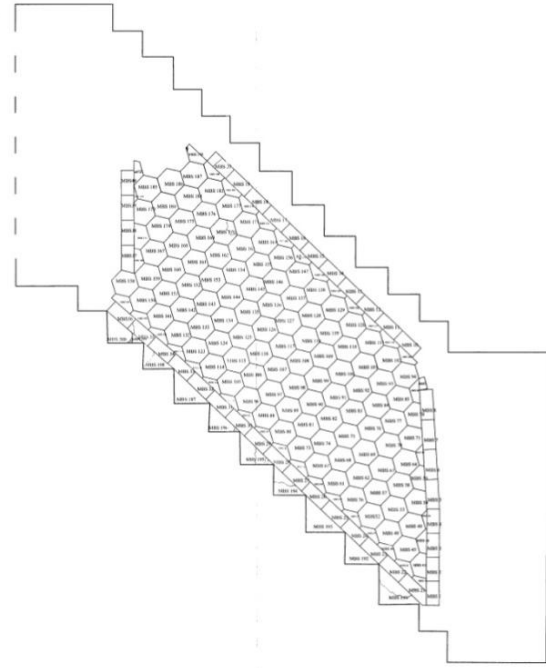
Fotoğraf-83: Mahfil merdiven boşluğu, altında çini olabileceği düşünülen sıvalı alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-84: Mahfil merdiven boşluğu, sıva altından çıkarılan çini ve çini izleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

MERDİVEN BOŞLUĞU SOL CEPHE

MERDİVEN BOŞLUĞU SAĞ CEPHE

Şekil-26: Mahfil merdiven boşluğu, sıva altından çıkarılan çinilerin projeye eklenmiş hali (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-85: Geri dönüşümsüz çimento katkıli harçla sıvanmış alan (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-86: Geri dönüşümsüz çimento katkıli harçla sıvanmış alanların temizliği (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Temizlik işlemleri tamamlanan çinilerin onarım çalışmaları ikinci aşamayı oluşturmaktadır. Projede öngörüldüğü şekilde yerinde sağlamlaştırılmasına karar verilen çinilerin yerinde sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır (Fotoğraf: 87,92).

Tahrip edilmiş olan sütun başlığının alçı kalıbı alınarak dökümü yapılmıştır (Fotoğraf: 93,94).

Fotoğraf-87: Mihrap çinileri Sağlama çalışması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-88: Güney Cephesi çinileri Sağlama çalışması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-89: Temizliği yapılmış hasarlı kısım (Mihrap çinileri bordür alanı) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-90: Hasarlı alanın onarım sonrası (Mihrap çinileri bordür alanı) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-91: Güney Cephesi çinileri, çatlak ve kırıkların onarım aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-92: Güney Cephesi çinileri, çatlak ve kırıkların onarım sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-93: Mihrap Sütun başlığı onarım öncesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-94: Alçı kalıp alınarak dökümü yapılan mihrap sütun başlığı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Geri dönüşümlü restorasyon alçısı, çeşitli enjeksiyon harçları ve restorasyon malzemeleri kullanılarak yapılan bu sağlamlaştırmanın ardından, projede belirtildiği gibi sökülerek, sağlamlaştırma ve temizlik işlemlerinin yapıp restitüsyon ve restorasyon projesinde belirtilen alanlara yeniden monte edilmesi şeklinde karar alınan çinili alanların çinilerinin söküm işlemine geçilmiştir (Fotoğraf: 95-98). Sökülen çiniler rölöve çizimlerindeki numaraları ile numaralandırılmış, temizlikleri yapıp koruma altına alınmıştır (Fotoğraf: 99,100). Çinilerin söküldüğü duvar yüzeylerinin çimento katkılı harç temizliği yapılmış ve geri dönüşümlü harçlarla yeniden sıvanmıştır (Fotoğraf: 101,102). Bu işlem devam ederken sökülen çinilerin onarımları yapılmış, aynı karonun uyumlu parçaları birbirine yapıştırılarak monte edilmiş, farklı parçalar desen şablonları kullanılarak bir araya getirilip tümleme çalışması yapılmıştır (Fotoğraf: 103-108).

Fotoğraf-95: Güney Cephesi söküm öncesi çinilerin koruma altına alınması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-96: Güney Cephesi çinileri söküm aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-97: Doğu Cephesi çinileri söküm aşaması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-98: Doğu Cephesi çinileri söküm sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-99: Sökülen çinilerin temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-100: Sökülen çinilerin arka kısımlarındaki geri dönüşümsüz çimento katkı harç kalıntılarının temizliği (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-101: Doğu Cephesi, çinilerin monte edileceği alanın geri dönüşümlü kaba sıva ile sıvanması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-102: Doğu Cephesi çinilerin monte edileceği alanın geri dönüşümlü kaba sıva ile sıvanmış hali (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

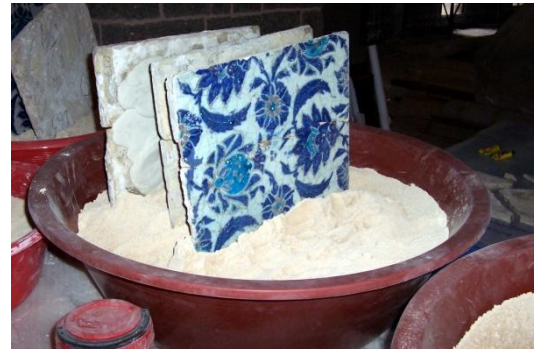
Fotoğraf-103: Hasarlı çinilerin uyumlu parçalarının bulunarak onarımı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-104: Hasarlı çinilerin uyumlu parçalarının bulunarak onarımı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-105: Hasarlı parçaları bir araya getirilerek onarılan çini karo (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-106: Onarılan çini karoların kum havuzunda kurumaya bırakılması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-107: Hasarlı parçaların tütleme çalışması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-108: Tütleme çalışması tamamlanmış hasarlı çini parçaları (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Onarımları tamamlanan çiniler projede belirtilen alanlara geri dönüşümlü harç kullanılarak monte edilmiştir (Fotoğraf: 109-113). Bu işlemden sonra bir aylık bir bekleme süresine geçilmiş ve bu sürenin ardından çinilerin eksik kısımları **sıva üstü kalem işi tekniğinde** özel boyalar kullanılarak renklendirilmiştir. Çinilerin desen tamamlama işlemleri yapılırken iki farklı teknik kullanılmıştır. Bozulmaların az olduğu bölgelerde eksik kısımların desenleri çinilerdeki renklere yakın renklerde boyanarak renklendirilmiştir (Fotoğraf: 114-119). Daha geniş alanlarda ve bozulmaların çok olduğu doğu cephesinde ise desenler, yalnızca motiflerin tahrir (kontur) çizgileri atılarak yapılmıştır (Fotoğraf: 120,122). Çinileri mevcut olmayan daha büyük alanlar ise karoların dış çizgilerinin belirtilmesi şeklinde desen yapılmadan düz bırakılmıştır (Fotoğraf: 121,122).

Fotoğraf-109: Onarılan çinilerin monte aşaması (Batı Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-110: Onarılan çinilerin monte aşaması (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-111: Onarılan çinilerin monte aşaması (Güney Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

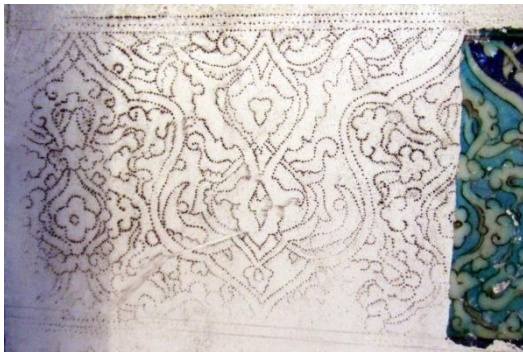
Fotoğraf-112: Çinilerin monte işlemi sonrası (Güney Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-113: Onarılan çinilerin monte aşaması (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-114: D.E.Ü. G.S.F. Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Öğrencileri tarafından çinilerin eksik kısımlarının kalem işi tekniğinde renklendirilmesi (Doğu Cephesi) (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-115: Onarılan alana aktarılmış desen (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-116: Renklendirme işlemi sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-117: Desen aktarılmış alan (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-118: Renklendirme işlemi sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

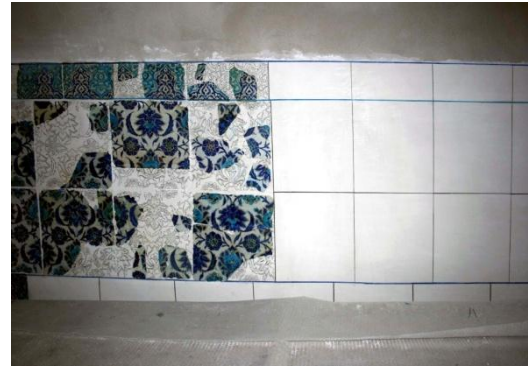
Fotoğraf-119: Mahfil merdiven eşiği çinileri onarım ve renklendirme sonrası görünümü (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-120: Güney Cephesi sol bölüm restorasyon sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-121: Mahfil merdiven boşluğu çinileri onarım ve renklendirme sonrası görünümü (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-122: Doğu Cephesi çinileri onarım ve renklendirme sonrası görünümü (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Onarılan alanların koruyucu uygulamaları ile müdahale aşamaları tamamlanmıştır (Fotoğraf: 123,124). Müdahale aşamaları tamamlanan çinilerin son hallerini belgeleyen çizimler ve fotoğraf kayıtları da yapıldıktan sonra oluşturulan dosyalar gerekli kurumlara teslim edilmiştir (Şekil: 27,28).¹⁷⁷

Fotoğraf-123: Onarılan alanlara koruyucu uygulanması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-124: Onarılan alanlara koruyucu uygulanması (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-125: Güneydoğu Cephesi çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-126: Güneydoğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

¹⁷⁷ Muhammet Bilgen, y.a.g.e.,

Fotoğraf-127: Doğu Cephesi çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-128: Doğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-129: Mahfil merdiven eşiği çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-130: Mahfil merdiven eşiği çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-131: Batı Cephesi niş eşiği çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-132: Batı Cephesi niş eşiği çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-133: Batı Cephesi çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-134: Batı Cephesi çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-135: Batı Cephesi çinileri restorasyon öncesi, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-136: Batı Cephesi çinileri restorasyon sonrası, detay (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-137: Restorasyon öncesi mihrap sütun başı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-138: Restorasyon sonrası mihrap sütun başı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-139: Mihrap restorasyon öncesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

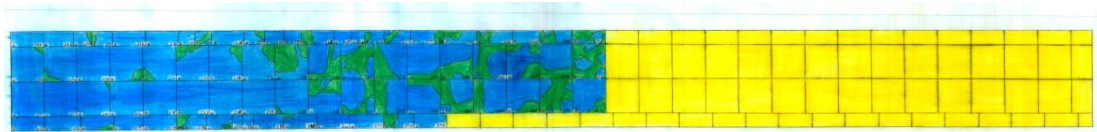
Fotoğraf-140: Mihrap restorasyon sonrası (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Fotoğraf-141: Doğu Cephesi çinileri restorasyon öncesi panoromik görünüm (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır) (Fotoğraf: Ezgin Yetiş).

Fotoğraf-142: Doğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası panoromik görünüm (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Şekil-27: Doğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası konum planı (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Şekil-28: Doğu Cephesi çinileri restorasyon sonrası renkli çizim (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır) (Şekil: Neslihan Kaleli).

3.2. Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii Mihrap Yazısı ve Süslemelerinin Restitüsyon Projesi

Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii'nin 2008 yılında yapılan restorasyon çalışmalarında, kubbedeki ve duvarlardaki çatlaklar (taşıyıcı sistemdeki bozulmalar) restore edilirken sıva üstü kalem işleri de onarımdan geçmiştir. Fakat mihrap çinilerinin hemen üzerinde yer alan sıva üstü mihrap yazısı ve süslemelerine dokunulmamıştır (Fotoğraf;143). Mihrap yazısı ve süslemeleri incelendiğinde daha önceki hatalı müdahalelerde kalem işlerinin zarar gördüğü anlaşılır (Fotoğraf;144). Onarım maksadı ile yapılan hatalı müdahalelerde yazı anatomileri bozulmuş, harflerin bazı bölümleri boyanarak kapatılmış, kalem işleri ise motiflerin anlaşılmasını güçleştirecek seviyede bozuk bir şekilde yeniden yapılmıştır (Fotoğraf;145). Vakıflar tarafından mihrap yazısının restorasyonu ile ilgili bir çalışma yapılmadığından araştırma raporu yapılamamıştır. Bu sebeple mihrap sıva üstü kalem işlerinin hazırlanan restitüsyon çizimleri, mevcut süsleme ve yazılardan hareketle hazırlanmıştır. Yazı ve yazıyı çevreleyen kalem işlerinin 1/1 ölçüsünde rölöveleri çizilmiş, sayısal ortamda rölöve çizimleri hazırlanmış ve bozulmalar gösterilmiştir (Şekil: 29,30). Rölöve çizimlerinin ardından bölgedeki diğer yapılarda araştırmalar yapılmış ve aynı süsleme programının (mihrap yazısı ve süslemelerinin) diğer yapılarda benzerine veya aynısına rastlanamamıştır.

Fotoğraf-143: Mihrap yazısı ve süslemeleri genel görünüm (Diyarbakır, Melik Ahmet Paşa Camii).

Fotoğraf-144: Mihrap sıva üstü kalem işleri bozulma detayı (Diyarbakır, Melik Ahmet Paşa Camii).

Melik Ahmet Paşa Camii mihrap yazısı ve süslemelerinin daha önce ne zaman onarıldığı ya da restore edildiği konusunda bilgiye ulaşılamadığı gibi mihrap yazısı ve süslemelerin eski durumlarını gösteren görsel belge de elde edilememiştir. Bu sebeple mevcut süslemelerden hareketle restitüsyon çizimlerinin hazırlanması yoluna gidilmiştir. Eğer ileride mihrap sıva üstü kalem işlerinin restorasyonu yapılırsa, sıvada araştırma raspaları (açmaları) yapılarak herhangi bir bulguya ulaşılması durumunda restitüsyon çizimlerinin revize edilmesi gerekmektedir.

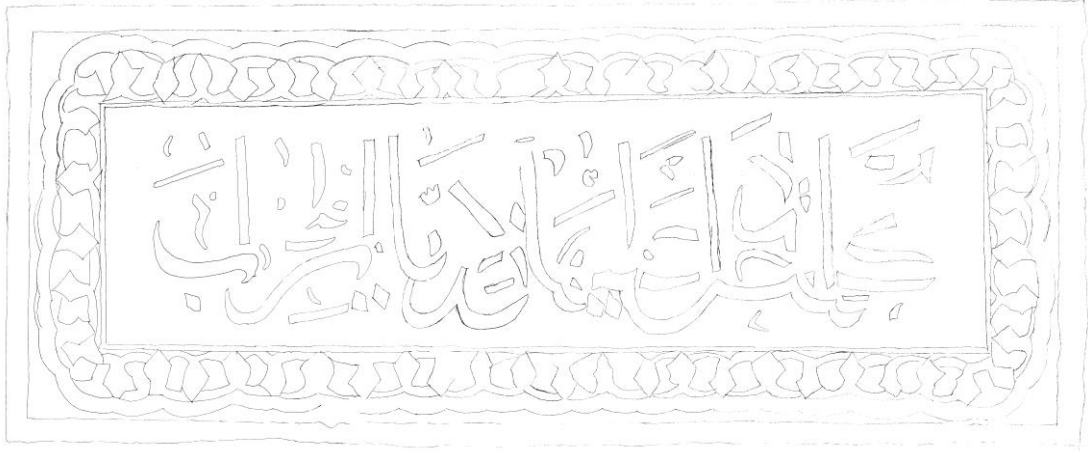
Rölöve çizimlerinin ardından mihrap yazısı hat konusundaki bir uzmana düzeltilirerek eksikliklerin tamamlanması sağlanmıştır (Şekil:31,32).¹⁷⁸ Rölöve çizimi üzerinde farklı renkte kalemle, hat konusundaki uzmana yaptırılan düzeltmeler dikkate alınarak yazının restitüsyon çizimi yapılmıştır. Yazı etrafında yer alan süslemelerde kullanılan motiflerin anatomileri düzeltilerek restitüsyon çizimi tamamlanmıştır. Restitüsyon çizimi 1/1 ölçekte hazırlanmış aynı zamanda da sayısal ortamda çizilerek kopyaları oluşturulmuştur (Şekil:33,34).

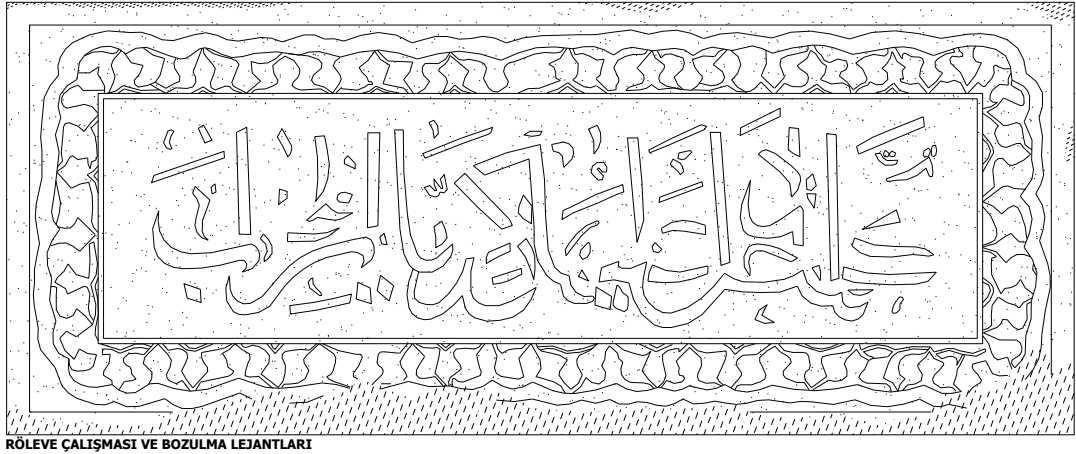
Fotoğraf-145: Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii mihrap yazısı ve süslemeleri.

Sıva üstü kalem işleri incelendiğinde yüzeyde tozlanmadan dolayı oluşmuş kir tabakasına ve hatalı müdahaleler sonucu harflerde bozulmalara, motiflerde bozulmalara, kalem işlerinin üzerinde badana kalıntılarına rastlanmıştır.

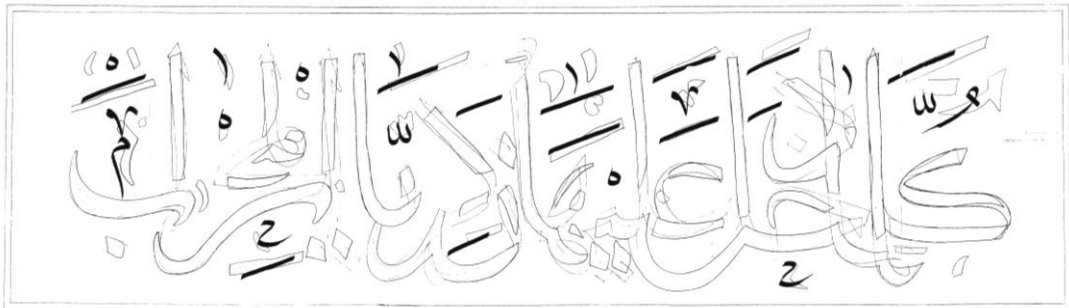
¹⁷⁸ Mihrap yazısında Âl-i imrân Sûresi 37. Ayet-i Kerime'nin bir kısmı yazılıdır (Küllema dahale aleyha Zekeriyya el-mihrab).(Kaynak; Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, 53.s.)

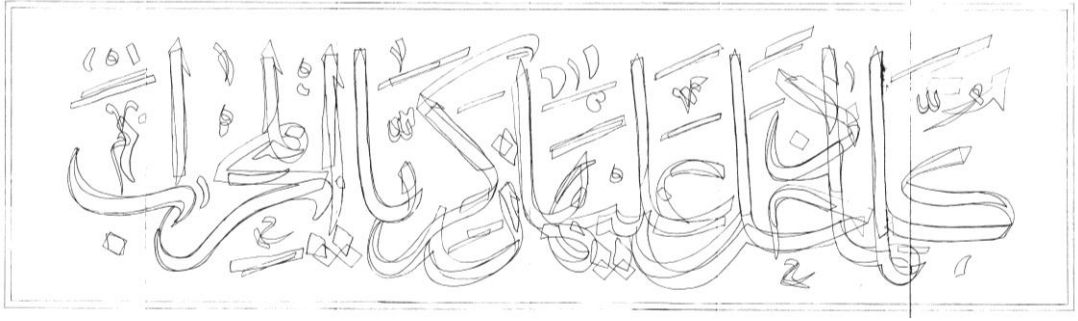
Şekil-29: Mihrap siva üstü kalem işleri 1/1 ölçekte rölöve çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

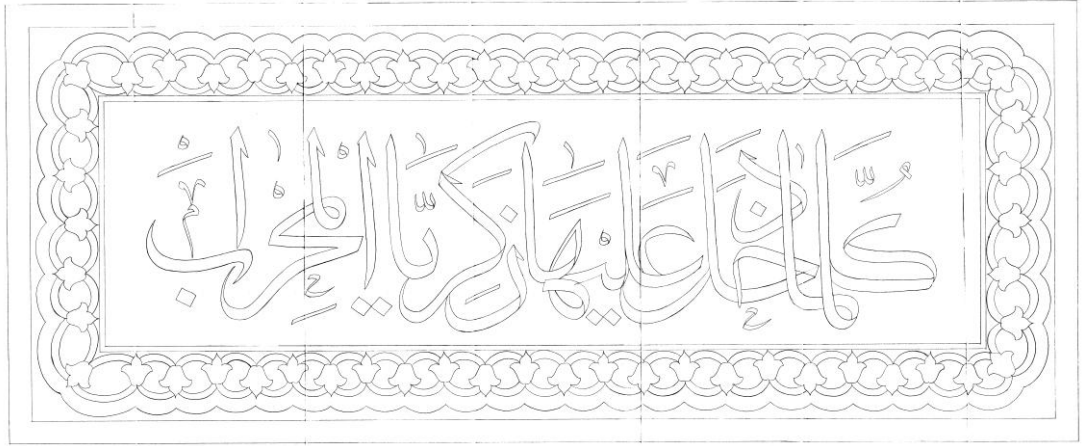
Şekil-30: Mihrap siva üstü kalem işleri sayısal ortamda hazırlanmış rölöve çizimi ve bozulma analizleri (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

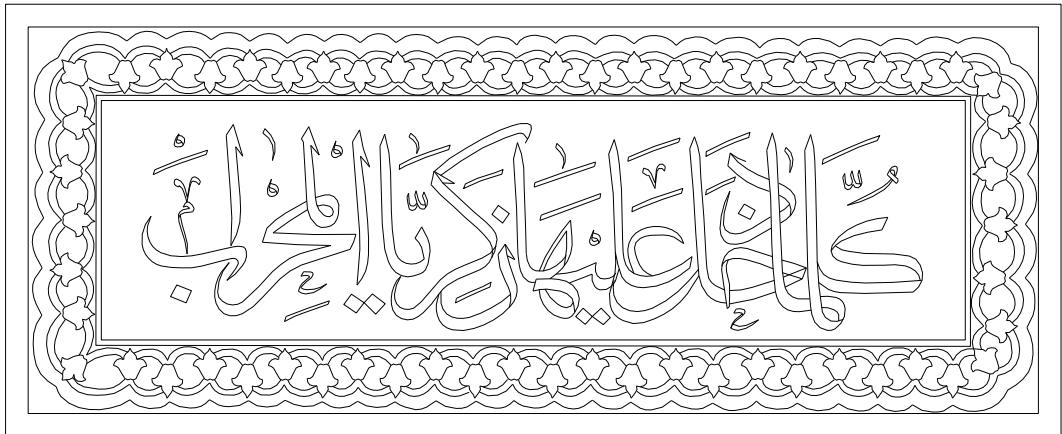
Şekil-31: Mihrap yazısında hat uzmanının yaptığı düzeltmeler (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır). (Düzeltilme çizimleri; Yrd. Doç. Dr. Bilal Sezer).

Şekil-32: Hattatın yaptığı düzeltmelerin rölöve çizimleri üzerinde gösterilmesi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

Şekil-33: Mihrap sıva üstü kalem işleri, 1/1 ölçekli restitüsyon çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

RESTİTÜSYON ÇALIŞMASI

Şekil-34: Mihrap sıva üstü kalem işleri, sayısal ortamda hazırlanmış ölçekli restitüsyon çizimi (Melik Ahmet Paşa Camii, Diyarbakır).

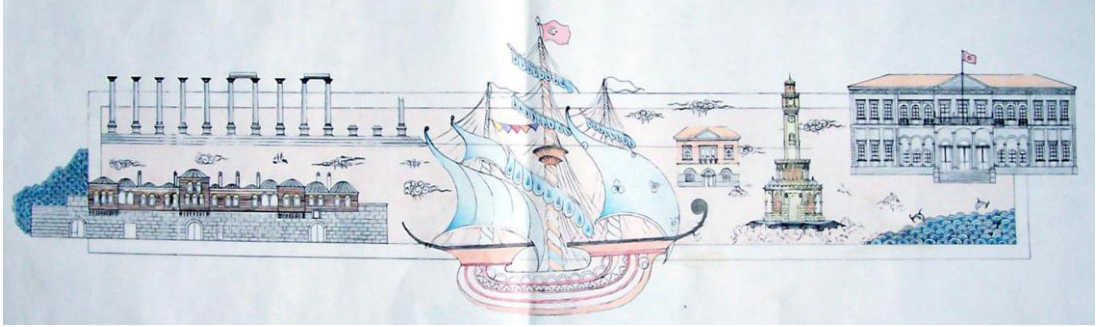
3.3. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Merdiven Boşluğu Ara Kat Sahanlık Duvarına Kalem İşi Tasarımı Yapılması ve Uygulanması

Fotoğraf-146: DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, merdiven boşluğu ara kat sahanlık duvarı.

Fotoğraf-147: DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, merdiven boşluğu ara kat sahanlık duvarına uygulanacak kalem işi kompozisyonunun tasarım aşaması.

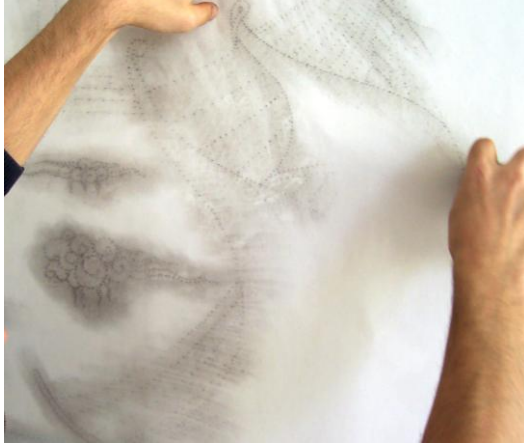
Fotoğraf-148: Hazırlanan desenin küçük boyutta ve kâğıt üzerinde bazı bölümlerinin renklendirilmiş görünümü.

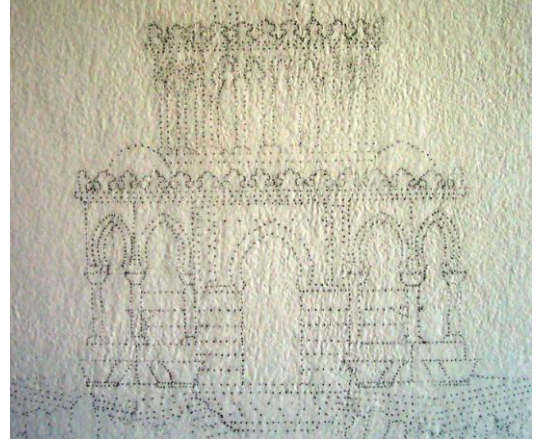
Fotoğraf-149: Duvar yüzeyinin ve desen yapılacak alanların zemin renklerinin boyanmış görünümü.

Fotoğraf-150: İğnelenmiş desenin duvar yüzeyine kömür tozu ile aktarılması.

Fotoğraf-151: Duvar yüzeyine desen aktarma (Detay).

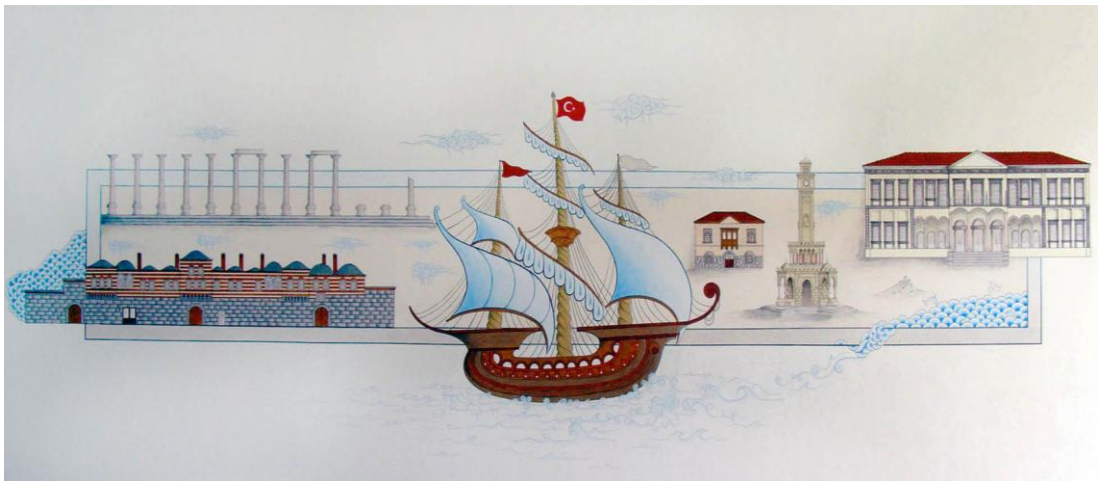
Fotoğraf-152: Duvara aktarılmış desen (Detay).

Fotoğraf-153: Çalışma aşaması.

Fotoğraf-154: Çalışmanın tamamlanmış hali (detay).

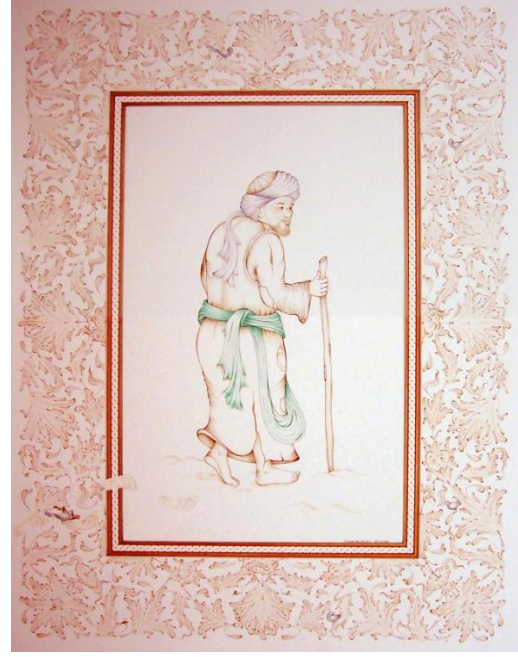
Fotoğraf-155: DEÜ GSF Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, merdiven boşluğu ara kat sahanlık duvarına yapılan kalem işi uygulaması, tamamlanmış görünüm.

3.4. Özgün Çalışmalar

Fotoğraf-156: Sazyolu çalışması (Özgün çalışma).

Fotoğraf-157: Derviş minyatürü ve halkâr çalışması (Özgün çalışma).

Fotoğraf-158: Halkâr (Özgün çalışma).

SONUÇ

Günümüzde koruma anlayışı, birçok değişim geçirmiş ve çok farklı uzmanlık alanlarını içinde barındıran, farklı uygulamaların farklı isimlerle ifade edildiği, kullanılan malzemeler ve teknolojilerle, üzerinde çalışılan bilimsel konularla farklı disiplinleri ilgilendiren geniş bir uğraşı alanına dönüşmüştür. Ülkemizde restorasyon, restitüsyon, konservasyon, renovasyon gibi birçok terim kullanılmaya başlanmıştır. Devlet kurumlarının koruma konusundaki çalışmalarının yanı sıra birçok sivil toplum örgütleri oluşmuş ve dernekler kurulmuş, savaşlar, isyanlar, kaçakçılık, doğal felaketler gibi durumlara karşı kültürel mirasın korunması için uluslararası antlaşmalar yapılmıştır.

Türkiye, gerek savaşlar ve gerekse ekonomik olumsuzluklar sebebi ile koruma ve onarım alanına gereken önemi zamanında verememiş dolayısı ile bu alanda gelişmiş olan Avrupa ülkelerinin teknolojilerini ve çalışmalarını takip edip kullanma yoluna gitmiştir. Kuşkusuz Türkiye geliştirmekte olan bir ülkedir ve son yıllarda bu konuda yapılan çalışmalar, imzalanan uluslararası antlaşmalar, çıkarılan yasalar bu alandaki ilerlemeye olumlu katkıda bulunmuştur. Son 20-25 yıldaki ilerlemeye rağmen alanın sorunları tam olarak çözülebilmemiş değildir.

Türkiye'deki tarihi yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinin, korunması ve onarım süreçlerini incelediğimizde, çok sayıda sorunla karşılaşmamız mümkündür. Fakat günümüzde yaşanan sorunları irdelemeden önce Türkiye'de sıva üstü kalem işlerinin korunması ve onarım çalışmalarının günümüze gelinceye kadarki sürecini kısaca incelemek yaşanan sorunların anlaşılması açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti öncesinde nasıl bir koruma anlayışının olduğu hakkında yeterli kaynak olmaması sebebi ile bu konuda ayrıntılı bilgiye sahip olunamamıştır. Osmanlı döneminde tarihi yapıların ve bu yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinin korunması konularında farklı yaklaşımlar ile karşılaşmaktadır. Selçuklu döneminde olduğu gibi Osmanlı'nın ilk dönemlerinde de özellikle savunma amaçlı olan yapıların korunduğu göze çarpar. Onarılan yapıların bazıları, mevcut olan işlevlerini

yerine getirmeye devam etmeleri için, bazıları ise başka işlevlerde kullanılmak üzere onarılmışlardır. Kaynaklarda, tarihi yapılardaki kalem işlerinin, genellikle Osmanlı döneminde yapılan onarımları ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca bazı yapılarda yer alan onarım kitabelerinden o dönemde kalem işlerinin de onarılmış olabileceği sonucu çıkarılabilmektedir. Onarım yapılırken kimi zaman yapının mevcut durumu korunmuş, kimi zaman ise sadece taşıyıcı sistemi korunarak bunun dışındaki süslemeleri, freskleri gibi unsurları yok edilmiştir. Osmanlı'nın ekonomik olarak en güçlü olduğu dönemlerde yapılardaki onarım ve koruma çalışmalarının düzenli bir şekilde yapıldığı fakat ekonominin bozulması ve gerileme dönemi ile birlikte tarihi eserlerin ilgisiz ve bakımsız bırakıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde birçok tarihi eser çalınarak yurt dışına kaçırılmış, bazı eserler ise bilinçli ya da bilinçsiz olarak tahrip edilmiştir. Osmanlı'nın bu son zamanlarındaki olumsuz uygulamaların yanı sıra, başta Osman Hamdi Bey'in çalışmaları olmak üzere sevindirici gelişmelerde yaşanmıştır. Öyle ki eski yapıtlara, tarihsel anıtlara ilişkin ilk yasal düzenleme olan Asar-ı Atika Nizamnamesi 1869'da benimsenmiş, 1906'da çıkarılan son Asar-ı Atika Nizamnamesi ve bu nizamnamede yapılan çeşitli değişikliklerle 1973 yılına kadar yaklaşık 104 yıl bu isimle yürürlükte kalmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti dönemine geldiğimizde Osman Hamdi Bey'in başlattığı çalışmaların Cumhuriyet döneminde devam ettiği görülür. Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihi eserlerin korunması konusundaki hassasiyeti sayesinde, çeşitli yasalar çıkarılmış ve bu konuda çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Fakat Cumhuriyetin ilk yıllarında da bazı istenmeyen uygulamalara rastlanmıştır. Resmi yapılardaki Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait tuğra, arma ya da başka yazıtların bulunduğu çoğu çeşme ve büyük yapılar, yazıtların müzelere kaldırılmasını, yerinden çıkarılması durumunda yapının bozulmasına neden olacakların uygun bir biçimde örtülmesini konu alan yasa, içeriğine uygun şekilde uygulanmadığından zarar görmüştür.

1973 yılında, 1869 yılından beri yürürlükte olan Asar-ı Atika Nizamnamesinin yerini Türkiye Cumhuriyet tarihinin ilk koruma mevzuatı olma

özelliğini taşıyan 1710 sayılı “Eski Eserler Yasası” almıştır. 1983’te çıkarılan “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu” ise, yapılan çeşitli düzenlemelerle günümüze kadar gelmiştir.

Türkiye’de son yıllara kadar yapılmış sıva üstü kalem işi restorsyonlarına bakıldığında, gerek yasalardaki yetersizliklerden, gerekse yetişmiş eleman sıkıntısı gibi alt yapı sorunlarından dolayı birçok yanlış uygulamanın yapıldığı ve çoğu yapıdaki sıva üstü kalem işlerinin özgünlüklerini kaybettiği görülür. Kalem işlerinin öneminin tam olarak anlaşılammış olması, mimariden ayrı düşünülmesi ve mimariden daha az öneme sahipmiş gibi bir yaklaşım sergilenmesi onarım esnasında zarar görmelerine sebep olmuştur. Restorasyona yönelik projeler hazırlanmadan müdahaleler gerçekleştirilmiş, kalem işleri sıvaları ile birlikte kazınarak yok edilmiş ya da üzerleri çoğu zaman geri dönüşümsüz sıva ya da boyalarla kapatılarak yeni kalem işleri yapılmıştır. Geri dönüşümsüz malzeme kullanılarak yapılan bu uygulamalar, kalem işlerine zarar vermesinin yanı sıra yapıya da zarar vermiştir.

2005 yılında yasalarda yapılan düzenlemeler ile restorasyon çalışmalarına başlanmadan, restorasyona yönelik projelerin hazırlanması zorunlu hale getirilmiş ve proje olmadan yapıya ve süslemelere müdahale yapılmasının önüne geçilmiştir. Söz konusu düzenlemeler tarihi yapıların ve bu yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinin korunması ve onarımı için önemli değişiklikleri içerse de, söz konusu yasaların tam olarak uygulanamaması ve alandaki uzman yetersizliği gibi sebeplerden dolayı sorunlar henüz tam olarak çözülebilmemiş değildir.

Tez kapsamında konu ile ilgili kaynaklar ve restore edilen bazı sıva üstü kalem işleri incelenip, kaynak kişilerle yapılan görüşmeler sonucunda alanın en önemli sorununun eğitim ve yetişmiş eleman yetersizliği olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra restorasyon sürecinde karşılaşılan, ihale aşamasındaki sorunlar, projelendirmeden kaynaklanan sorunlar, uygulamaya ilişkin sorunlar ve denetleme sorunu sıva üstü kalem işlerinin koruma ve onarım çalışmalarındaki temel sorunlardır.

Koruma konusunda yeterli bilinç henüz Türk toplumuna aşılabilmiş değildir. Bunun yanı sıra yalnızca koruma ve onarım çalışmalarında değil, devletin kurumlarında da koruma konusunda yeterli düzeyde uzman bulunmamaktadır. Uzman yetiştirmek için açılmış olan üniversitelere bağlı bölümler alanın uzman ihtiyacını henüz karşılayamamaktadır. Bu sebeple alandaki uzman sorununu çözmek için dört yıllık eğitim veren koruma ve onarım bölümlerinin sayılarının artırılması, ders programlarının farklı konularda uzman yetiştirilmesine yönelik olarak düzenlenmesi gerekmektedir.

Restorasyon sürecinde karşılaşılan sorunların çözümü ise yasalardaki bazı eksikliklerin giderilmesi ve söz konusu yasaların tam olarak uygulanması ile en aza indirilebilecektir. Tarihi yapıların ve bu yapılarda yer alan sıva üstü kalem işlerinin nasıl ihale edileceği, kimlerin ihaleye başvurabileceği ve ihaleyi almaya hak kazanabileceği, restorasyon projelerinin nasıl hazırlanacağı yasalarda belirlenmiştir. Fakat yasaların tam olarak uygulanmamasından dolayı hatalı ihaleler yapılabilmektedir. Hatalı ihale bazı durumlarda hatalı projelerin hazırlanmasına, hatalı projeler yanlış müdahalelere sebep olmaktadır.

Restorasyona yönelik projelerin hazırlanması ve belgeleme aşaması, kalem işlerinin restorasyon çalışmalarının en önemli aşamasını oluşturmaktadır. Çünkü yapılacak koruma ve onarım çalışmaları projede yer alan bilgiler doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Bu sebeple projelerin uzmanlar tarafından, yeterli araştırma ve analizler sonucunda, doğru verilere dayandırılarak hazırlanması, çalışmaların her aşamasının ayrıntılı olarak belgelenmesi ve kayıt altına alınması büyük önem arz etmektedir.

Alanın sorunları birbiri ile ilişkili ve iç içe geçmiş durumdadır. Örneğin ihale aşamasındaki bir sorunun sonuçları müdahale aşamasında ortaya çıkmaktadır. Bütün bu restorasyon sürecinde karşılaşılan sorunların merkezinde de uzman yetersizliği sorunu yer almaktadır. Uzman yetersizliğinden dolayı müdahale aşamalarında eksik ve hatalı uygulamalar yapılabilmekte ve bazı durumlarda sıva üstü kalem işlerinde geri dönüşü mümkün olmayan hasarlar oluşabilmektedir. Bu hasarların zamanında

fark edilememesi ve önüne geçilememesi ise denetimlerin yetersiz olması ve denetim yapan kişilerin bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Sıva üstü kalem işlerinin korunması ve onarımında karşılaşılan bu kadar soruna rağmen özellikle son yıllarda büyük ilerlemeler ve değişim de görülmektedir. Artık restorasyona yönelik projeleri hazırlanmamış yapıların restorasyonuna izin verilmemektedir. Her ne kadar projeler hatalı hazırlanabiliyor olsa da, İstanbul'daki bazı yapıların ve sıva üstü kalem işlerinin restorasyon çalışmalarında, bütün uygulamaları denetlemek ve yol göstermek üzere uzmanlardan oluşturulan bilim kurullarının görev alması sevindirici bir gelişmedir. Bunun yanı sıra sıva üstü kalem işlerinin doğru restore edildiği uygulamaların sayısı da her geçen gün artmaktadır.

Günümüzde kalem işlerinin mimarinin vazgeçilmez bir parçası olduğu ve mimariden ayrı düşünülmemeyeceği gerçeği daha fazla kesim tarafından kabul edilmektedir. Bunun sonucu olarak, sıva üstü kalem işlerinin özgün halleri ile korunması, daha önceki hatalı müdahalelerde kalem işlerinin üzerine uygulanmış plastik boya, yağlı boya ve çimento katkılı harç kalıntıları gibi zararlı unsurların temizlenerek, özgün kalem işlerinin gün ışığına çıkarılıp koruma altına alınması şeklindeki koruma ve onarım mantığına uygun çalışmalar da yapılmaktadır. Gelişen teknoloji ve çağdaş malzemeler kullanılarak son derece hasarlı duruma gelmiş özgün kalem işleri sağlamlaştırılıp, zemine tutunmaları sağlanıp koruma altına alınabilmektedir. Bu çalışmalarda ihtiyaç duyulan malzemeye ulaşma konusunda Türkiye'de günümüze gelinceye kadar çeşitli sıkıntılar yaşanmış olsa da, bu sıkıntı büyük oranda ortadan kalkmıştır.

Koruma ve onarım mantığına uygun, çağın gerektirdiği ölçüde restorasyon çalışmaları yapılabilmesi için, bu tez çalışmasında ele alınıp çözüm yollarının belirlenmeye çalışıldığı temel sorunların, öncelikle çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Tek yapı ölçeğindeki sorunların çözümü söz konusu temel sorunların çözümü ile mümkün olacaktır.

Sıva üstü kalem işleri, gerek yapıldıkları dönemin sanat anlayışını, gerekse ekonomik ve kültürel yağısını yansıtmaları gibi özelliklerinden dolayı son derece önemlidir. Bu özelliklerinden dolayı özgün halleri ile korunmaları ve gelecek kuşaklara aktarılmaları gerekmektedir. İleride özgün eserler üzerinde yapılacak detaylı araştırmalar tarihin bilinmeyen noktalarının çözümlenmesini sağlayacaktır. Bu tür çalışmalarda doğru verilere ulaşılabilmesi için tarihi eserlerin özgünlüklerinin bozulmadan ve kaybettiğı değerleri geri kazandırılarak koruma altına alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AĞAKAY, Mehmet Ali; **Fransızca Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu yayınları
Sayı:189, Ankara, 1962, 359 S.

AHUNBAY, Zeynep; **Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon**, YEM Yayınları,
İstanbul, 1999, 1173 S.

AKTEPE, Münir; **İzmir Yazıları, Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller**, İzmir
Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2003, 246 S.

ALSAÇ, Üstün; **Türkiye’de Restorasyon** “Cep Üniversitesi”, İletişim Yayınları,
İstanbul, 1992, 118 S.

ASATEKİN, N. Gül; **Kültür ve Doğa Varlıklarımız Neyi, Niçin, Nasıl
Korumalıyız**, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü yayınları yayın
No: 104, Ankara, 2004, 184 S.

ASLANAPA, Oktay; **Mimar Sinan’ın Hayatı ve Eserleri**, Türk Kültürünü
Araştırma Enstitüsü Yayınları: 80, Ankara, 1988, 120-125.s.

ASLANAPA, Oktay; **Osmanlı Devri Mimarisi**, 2. Baskı, İnkılâp Kitabevi Yayın
Sanayi ve Ticaret A.Ş. Yayını, İstanbul, 2004, 684 S.

BAYKAL, Kazım; **Bursa’da Ulu Cami**, Bursa Liselerinden Yetişenler Cemiyeti
Neşriyatından No:1, İstanbul, 1950, 160 S.

Bir Rönesans Adamı “Doğan Kuban Kitabı”, Söyleşi; Müjgan Yıldırım, 2. Baskı,
Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2008, 436 S.

Bursa'nın Kalbi Ulucami, Bursa İl Özel İdaresi ve Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2009, 166 S.

CANSEVER, Turgut; **Mimar Sinan**, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul, 2005, 415 S.

Edirne Selimiye Camii Restorasyonu, [y.y.] 1990, Restorasyon Belgeleri Dizisi 1, Vakıf İnşaat, 67 S.

ERDER, Cevat; **Tarihi Çevre Bilinci**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayın No:24, Ankara, 1975,

ERDER, Cevat; **Tarihi Çevre Kaygısı Tarihine Giriş**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını No: 18, Ankara, 1971, 122 S.

GÜNAY, Reha; **Mimar Sinan**, Üçüncü Baskı, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2006, 223 S.

HASOL, Doğan; **Mimarlık Cep Sözlüğü**, YEM Yayınları, İstanbul, 2009, 220 S.

İHTİYAR, Zafer; **Bir Hüsn-i Hat Sergisi Bursa Ulu Cami**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, 160 S.

KAPLANOĞLU, Raif; **Bursa Anıtlar Ansiklopedisi**, Yenigün Yayınları, Bursa, 1994, 137 S.

Korumada 50 Yıl, 17-18 Kasım 2005 (T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı), Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2005, 343 S.

KUBAN, Doğan; **Sinan'ın Sanatı ve Selimiye**, İkinci Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, 251 S.

KUBAN, Doğan; **Mimarlık Kavramları, Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüğüne Giriş**, 6. Baskı, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002, 107 S.

Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, 604 S.

ÖRNEK; Sedat Veyis; **Türk Halk Bilimi**, 2. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları:1629 Hagem Yayınları: 210, Ankara, 2000, 262 S.

ÖZBEK, Yıldıray; **Osmanlı Beyliği Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1453)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002, 678 S.

ÖZEN, Mine Esiner; **Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü**, İ.Ü. Fen Fakültesi Yayını, İstanbul, 1985, 95 S.

ÖZTÜRK, İsmail; **Koruma Kültürü ve Geleneksel Tekstillere Korunması-Onarımı**, Mor Fil Yayınları, Ankara, 2007, 112 S

MADRAN, Emre ve Nimet Özgönül; **Kültürel ve Doğal değere Korunması**, TMMOB Mimarlar Odası Yayınları, Ankara, 2005, 189 S.

Mimari ve Çevre Kültürü, C: VIII, V. Türk Kültürü Kongresi Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü; Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002 Ankara), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, 159 S.

SÖZEN, Metin, Uğur Tanyeli; **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1992, 291 S.

TUNÇER, Mehmet; **Tarihsel Çevre koruma Politikaları Ankara**, Kültür Bakanlığı Yayınları, [y.y., t.y.], 107 S.

Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu, 24. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 2005, 505 S.

Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, 1983, 420 S.

Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu, 16-18 Kasım 2006, Cilt: 1-2, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, İzmir, 2006, 720 S.

Uluslararası Kültürel Miras Mevzuatı (AB Kültürel Miras Mevzuatı ve Türkiye Projesi), Cilt:1-2, Kültürel Mirasın Dostları Derneği (KÜMİD) Yayınları, İstanbul, 2007, 253 ve 591 S.

Vakıflar ve Vakıf Hizmetlerimiz, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1978, 15-37. s.

YÜCEL, Erdem; **Türkiye’de Müzecilik**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, 91 S.

Zanaat Terimleri Sözlüğü, Hazırlayan: Prof. Dr. Orhan Acıpayamlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1976, 215 S.

I. Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokyumu Ankara 6-7 Mayıs 1999, Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksekokulu Restorasyon ve Konservasyon Programı, Ankara, 2000, 231 S.

I. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu, ZKÜ Safranbolu Meslek Yüksekokulu Yayını, Zonguldak, 1999, 175 S.

10. Ulusal El Sanatları Sempozyumu Bildiriler 19-20 Kasım 2009, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İzmir, 2009, 392 S.

2005 Yılı Eski Eser Birim Fiyatları, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı Yayını, 64 S.

2009 Eski Eser Birim Fiyat Eki Listesi, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı, [y.y., t.y.], 64 S.

Makaleler ve Bildiriler

AHUNBAY, Zeynep; “Eyüp’teki Osmanlı Eğitim Yapıları ve Korunmaları İle İlgili Öneriler”, **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler**, İstanbul 5-7 Mayıs 2000 Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları: 13, 132-141.s., 495 S.

AHUNBAY, Zeynep; “Doğal ve Kültürel Mirası Koruma Alanında Geçerli Uluslararası Belgelerin Türkiye’deki Uygulamalara Yansımaları”, **Korumada 50 yıl** 12-17 Kasım 2005, MSGSÜ. Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, Kasım 2005, 21.s., 343 S.

AKILLI, Hüseyin; “Eski Mozaikin Yerinde Koruma ve Onarımı: Yeni Bir Uygulama”, **Sanat Tarihi Yıllığı XIII**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Araştırma Merkezi Yayını, İstanbul, 1988, 11-17.s.

AKIN, Nur; “Osman Hamdi Bey, Âsâr-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu** 17-18 Aralık 1992, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, 233-239.s.

AKYÜZ, Eti; “Koruma Eğitimindeki Farklılıklar” **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, 1. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu**, 3-5 Ekim 1996

Safranbolu, ZKÜ Safranbolu Meslek Yüksekokulu Yayını, Zonguldak, 1999,133-134.s.

AKYÜZ, Eti; “Türkiye’de Restorasyon Lisansüstü Ders Programlarının Yurt Dışı Örneklerle Karşılaştırılması”, **I. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu 3-5 Ekim 1996 Safranbolu**, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Yayını, Zonguldak, Şubat 1999, 70-82.s.

ALIOĞLU, Füsün; “Restorasyon Ön Lisans Programı Mezun Profili Üzerine Düşünceler”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, 1. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu**, 3-5 Ekim 1996 Safranbolu, ZKÜ Safranbolu Meslek Yüksekokulu Yayını, Zonguldak, 1999, 26-30.s.

ALTUN, Mehmet; “Karaköy Mescidi’nin Meçhul Akıbeti”, **Toplumsal Tarih**, Sayı; 109, Ocak 2003, 36-39.s.

AYDIN, Öznur ve Gonca Karavar; “Geleneksel Türk El Sanatları Eğitiminde Konservasyon”, 1. Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokiyumu, Ankara, 6-7 Mayıs 1999, 45-55.s.

BALSTON, Michael; “Koruma mı, Saklama mı?”, çev. Dilek Şendil (European Cultural Heritage Review, no. 1, (2003), s. 9-15’den çevrilmiştir), **Toplumsal Tarih**, sayı: 115, Temmuz 2003, 24-29.s.

BİLGİN, Muhammet; “Şadırvan Camii (İzmir), Şadırvan Süslemelerinin Koruma ve Onarımına İlişkin Bir Rapor”, **Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu**, 16-18 Kasım 2006, Cilt: 2, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, İzmir, 2006, 404-410.s., 720 S.

BİLGİN, Muhammet; “Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii İç Mekân Çinilerinin Koruma – Onarım Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar

Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Tezhip Anasanat Dalı Geleneksel Türk Sanatları Sempozyumu'na Sunulan Bildiri, Erzurum, 04-06 Haziran 2009

BİNAN, Can; “Koruma Eğitiminde Çağdaş Eğilimler ve Türkiye”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, 1. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu**, 3-5 Ekim 1996 Safranbolu, ZKÜ Safranbolu Meslek Yüksekokulu Yayını, Zonguldak, 1999, 102-106. s.

ÇETİN, Ayşe; “Diyarbakır Melik Ahmet Paşa camii Çinileri Koruma ve Onarım Projesi”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Tezhip Anasanat Dalı Geleneksel Türk Sanatları Sempozyumu'na Sunulan Bildiri, Erzurum, 04-06 Haziran 2009

ÇETİN, Erol; “Günümüzde Yapılan Selimiye Cami Restorasyonu”, Uluslar arası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri (Ankara , 24-27 Ekim 1988), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını Sayı: 83, Ankara, 1996, 81-86.s.

ÇOKAY, M. Önder; “Restitüsyon Etüdüleri Sırasında Ortaya Çıkan Bir Özellik”, **Antik Dekor**, Sayı:38, İstanbul, 1997, 136-138.s.

DEMİRİZ, Yıldız; “Osmanlı Kalem İşleri”, **Osmanlı**, C. 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, 297-304 s.

ERDEM, Ayten; “Eyüp/Kuyubaşı, Emin Baba Tekkesi Restorasyon Değerlendirmesi”, **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler**”, İstanbul, 5-7 Mayıs 2000, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları: 13, 202-213.s., 495 S.

ERDER, Cevat; “Kültürel Varlıkların Korunmasında Bilim ve Teknoloji”, **Anadolu (Anatolia)** (Akurgal'a Armağan), sayı: 21 (1978-1980), 1987, 113-119. s.

ERDER, Cevat; “ Kültür Varlıklarının Korunması ve uluslar arası Uygulamalar”,
Milliyet, Kültür Mirasımız Dergisi, Fasikül 3, 22.s.

EREN, Erdal; “Tarihi Binalarda Sergilenen Objelerin Bozulmalarında Buldukları Ortamın Etkileri”, **Kuruluşunun 150. Yılında Türk Müzeciliği Sempozyumu III Bildirileri** (24-26 Eylül 1996 İstanbul), Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1997, 236-247.s., 275 S.,

GÇER, Orhan; “Mimarlık ve Őehircilikte Vitalizasyon ve Revitalizasyon”, **İlgi**, Yıl: 18, Sayı: 38, Ocak 1984, 10-13.s.

GÜÇHAN, Neriman Őahin, Esra Kurul; “2003-2005 Döneminde Gerçekleştirilen Yeni Yasal Düzenlemeler ve “Koruma Alanına” Etkileri: Bir n Değerlendirme”, **Korumada 50 Yıl 17-18 Kasım 2005**, MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, Kasım 2005, 1599-168.s., 343 S.

İRTEŞ, M. Semih; “Kalem İŞlerimiz Bugünü ve Yarını”, **Türkiye’de Sanatın Bugünü ve Yarını (Tebliğler)**, Beytepe, 17-19 Nisan 1985, 425-432. s.

İRTEŞ, M. Semih; “Süsleme Sanatımız- Kalem İŞlerimiz ve Teknikleri”, **Kök**, Sayı: 20-21-22, [y.y.]10-11-12.1982, 47-51 s.

İRTEŞ, M. Semih; “Ulucami’nin Son Onarımı 2006-2009”, **Bursa’nın Kalbi Ulucami**, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2009, 145-147.s.

İRTEŞ, M. Semih; “KasımpaŐa Piyale Paşa Camii’ndeki Ahşap st Kalem İŞleri”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 21, İstanbul, 1990, 173-182.s.

KANTARCIOğLU, A. Serda; “Ahşap st KalemīŐi Bezemelerin Koruma Yöntemleri”, **Türkiyemiz**, Yıl:22, Sayı: 68, 10.1992, 34-53.s.

KARAMUT, İsmail; “Eski Eserlerimizi Neden Koruyoruz?”, **Müze**, Konya Müzeler Müdürlüğü Müzeler Haftası Özel Sayısı, 1982, 17-19. s.

KARAOĞLU, A. Sultan, Celal Küçük, Mine Yar; “Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Güzel sanatlar Fakültelerinde Koruma Eğitiminin Gerekliliği ve Önemi”, **Korumada 50 Yıl 17-18 Kasım 2005**, MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, Kasım 2005, 189-193.s.

KARAOĞLU, A. Sultan; “Restorasyon İlkeleri Doğrultusunda Sanat Eserleri Restorasyonu Eğitimi Üzerine Öneriler” **I. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu 3-5 Ekim 1996 Safranbolu**, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Yayını, Zonguldak, Şubat 1999, 115-119.s.

KÖKTEN, Hande; “Türkiye’de Taşınabilir Kültür Varlıkların Konservasyonu Üzerine Eğitim Veren Kurum Mezunlarının Eğitim ve Uygulama Sürecindeki Yeri”, **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, 1. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu**, 3-5 Ekim 1996 Safranbolu, ZKÜ Safranbolu Meslek Yüksekokulu Yayını, Zonguldak, 1999, 35-39.s.

KUBAN, Doğan; “Restorasyon Kriterleri ve Carta Del Restauo”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 5, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara, 1962, 149-152.s.

KUBAN, Doğan; “Neden Tarihi Kenti Koruyamıyoruz”, **Cumhuriyet Bilim Teknoloji**, Yıl: 21, Sayı: 1082, 14 Aralık 2007, 10.s.

KUBAN, Doğan; “Tarihi Çevre koruma ve Uzmanlık Sorunu”, **Milliyet, Kültür Mirasımız Dergisi**, Fasikül:5, 38.s.

MADRAN, Emre; “Cumhuriyet Döneminde Kültürel Varlıkların Korunması”, **V. Türk Kültür Kongresi (Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği) Mimari ve Çevre Kültürü**, 17-21 Aralık 2002

Ankara, Cilt: VIII, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005, 47-70. s., 159 S.

MADRAN, Emre; “Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Mevzuatındaki Son Düzenlemeler”, **Korumada 50 yıl**, 17-18 Kasım 2005, T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Restorasyon Ana Bilim Dalı Yayınları, İstanbul, Kasım 2005, 245- 253. s.

MUTLU, Asım; “Eski Eserlerin Korunması”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:19, Ankara, 1985, 91-93.s.

NEMLİOĞLU, Candan; “Yugoslavya-Foça Alaca Camii kalem İşleri Sorunu”, **Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler (23-27 Eylül 1991 Atatürk Kültür Merkezi – İstanbul)**, Cilt: 2, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 1703, Ankara, 1995, 529-541.s., 558 S.

NUMAN, İbrahim ve Işık Aksulu; “Tokat Gök Medrese Darü’s-Sülehası’nın Restitüsyonu”, **Aptullah Kuran İçin Yazılar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, 43-53.s.

ONUR, Bekir; “Eğri Oturup Doğru korumak”, **Milli Kültür**, Sayı: 94, 7.1992, 27-33.s.

ÖDEKAN, Ayla; “Geleneksel Sanatlarda “Usta” Sorunu”, **Milliyet, Kültür Mirasımız Dergisi**, Fasikül 7, 54.s.

ÖZ, İlhan; “Topkapı Sarayı Onarım Projesi ve Tarihi Eserlerin Onarımı Konusundaki Başlıca Sorunlarımız”, **Milliyet, Kültür Mirasımız Dergisi**, Fasikül 5, 34.s.

ÖZEN, Hamiyet ve Erkin Erten; “Ülkemizdeki Restorasyon Eğitim ve Uygulamalardaki Sorunlar”, **I. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu 3-**

5 Ekim 1996 Safranbolu, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Yayını, Zonguldak, Şubat 1999, 111-114.s.

ÖZGÖNÜL, Nimet; “Koruma Kültürü ve Koruma Eğitimi Üzerine Notlar”, **VI. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu (08-10 Nisan2002) Bildirileri**, Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayını, Kayseri 2002, 601-609. s.

ÖZTÜRK, İsmail - Ayşe ÇETİN - Filiz ADIGÜZEL; “Restoration of Traditional Arts in Architecture”, **İnternational Gazimağusa Symposium 2004**, Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayını, Gazimağusa, 2004, 566 S.

PAKSOY, İsmail Günay; “Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti’nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler”, **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum / Atölye**, 17-18 Aralık 1992, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, 201-211.s.

PAVALA, Martin; “Restoration as an Act of Creativity”, **Zbornik Prednasok Collection of the Lecturers of the 7th İnternational Seminar on Restoration**, Banska Bystrica, 2007, 201-210. s.

SİLİER, Orhan; “Tarihsel Mirasın Korunması ve Arşiv Malzemesi” **Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum**, 17-18 Aralık 1992, Atölye 1, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, 222-231.s.

SEZGİN, Haluk; “XXI. Yüzyıl Başında Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması Kavramının Gelişimi Dünya’daki ve Türkiye’deki Sonuçları”, **Korumada 50 Yıl 17-18 Kasım 2005**, MSGSÜ. Mimarlık Fakültesi Yayınları, İstanbul, Kasım 2005, 1-6.s., 343 S.

TANRIKORUR, Ş. Bârihüdâ; “Manisa Mevlevihanesinin Restorasyonu Tenkid ve Teklif”, **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul, 1995, 331-361.s.

TAYLA, Hüsrev; “Lale Devri Öncesi Bir Osmanlı Eseri Balat Ahrida Sinagogu Restorasyonu”, **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul, 1995, 167-205.s.

TONER, Süha; “Mimarlığın Türk Kültüründeki Yeri ve Koruma Olgusunun Önemi”, **Milli Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler**, Sayı:64, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1990, 197-201.s.

ÜREĞEN, Nejat; “Antalya Koruma Kurulu Müdürlüğü Hizmet Binası, Eski Jandarma Binası Restorasyon Öncesi Tespit ve Restorasyon Çalışmaları”, **Mozaik**, Yıl: 3, Sayı: 32, Haziran 1998, 62-64.s.

YALÇIN, Hülya; “Kültür Mirası Yapıların Koruma ve Kullanımı (Eyüp Örneği)”, **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IV. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler**, İstanbul 5-7 Mayıs 2000, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları:13, 238-251.s., 495 S.

YÜCEL, Erdem; “Manisa Muradiye Camii Restorasyonu”, **Arkitekt**, C:33, Sayı:315, 1964, 88-90.s.

“3-5 Ekim 1996 I. Ulusal Restorasyon Eğitim Sempozyumu Sonuçları”, **I. Ulusal Restorasyon Eğitimi Sempozyumu 3-5 Ekim 1996 Safranbolu**, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Yayını, Zonguldak, Şubat 1999, 171-174.s.

Yasalar, Yönetmelikler, İlke Kararları

Koruma, Uygulama ve Denetim Büroları, Proje Büroları İle Eğitim Birimlerinin Kuruluş, İzin, Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, **Resmi Gazete**, 25842; 11.06.2005

Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik, **Resmi Gazete**, 19660; 10.12.1987

Kültür Bakanlığı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, 19.4.1996 tarih ve 434 nolu, Koruma Kurullarına Sunulacak Projelerin Hazırlanmasında Uygulanması Gereken Hususlar Konulu ilke kararı. www.kultur.gov.tr.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü İle İlgili Mevzuat, İlgili Diğer Mevzuat, Tek Yapı Ölçeğinde Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Teknik Şartnamesi, www.kultur.gov.tr.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (2863 S.K.), **Resmi Gazete**, 18113; 23.7.1983

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu Kapsamında Kültür Varlıkları Rölöve, Restorasyon Restitüsyon Projeleri, Sokak Sağıklaştırma, Çevre Düzenleme Projeleri ve Bunların Uygulama ile Değerlendirme, Muhafaza, Nakil İşleri ve Kazı Çalışmalarına İlişkin Mal ve Hizmet Alımına Dair Yönetmelik, **Resmi Gazete**, 25849; 18.06.2005

T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Daire Başkanlığı 2009 Yılı Eski eser Birim Fiyat Eki Listesi, www.vgm.gov.tr

Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları, 5.11.1999 tarih ve 660 nolu İlke Kararı, www.kultur.gov.tr

Tek Yapı Ölçeğinde Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Projeleri Teknik Şartnamesi, www.kultur.gov.tr

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kültür Varlıkları İhale Yönetmeliği İkincil Mevzuatı, Uygulama İşleri, Genel Şartname, www.vgm.gov.tr.

Vakıf Kùltür Varlıkları İhale Yönetmeliği, **Resmi Gazete**, 26993; 10 Eylül 2008.

Yıpranan Tarihi ve Kùltürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun (5366 S.K.), **Resmi Gazete**, 25866; 16.6.2005.

Tezler

BİLGEN, Muhammet; “İzmir Şadırvan Camii, Şadırvan Süslemelerinin Restorasyon Projesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 2005, 127 S.

ÇAKIR, Nahide; “Tek Yapı Koruma ve Onarım Uygulamalarında Sorunların Yasal ve Yönetimsel Yönden Değerlendirilmesi”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1995, 121 S.

ÇALIKUŞU, Eser; “Bursa Dini Mimarîsinde Türk Barok Bezemeleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003, 172 S.

GÜLENDAM, Nuran; “Edirne Selimiye camii Kalem İşleri ve Devir Üslubu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, 312 S.

İŞIKHAN, Serap Savaş; “Türkiye’de Tarihi Yapılarda ki Çinilerin Korunmasına İlişkin Yapılan Çalışmalar ve İzmir Milli Kütüphane-Opera Binası Çinilerinin Koruma Projesi”, Yayınlanmamış Sanatta Yeterlik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 2008, 152 S.

KARAOĞLU, A. Sultan; “Mimaride Çini Restorasyonu İlkelerinin Sorunsalları Üzerine Bir Yöntem Araştırması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1996

Kaynak Kişiler

AKSU, Hatice; İstanbul/1965, Müzehhibe-Sanat Tarihçi (Kalem işi restorasyonu, İznik çinisi üretimi, tezhip minyatür gibi alanlarda çalışmalar yapmaktadır), Üniversite Mezunu (Lisans; Mimar Sinan Üniversitesi GSF. Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Yüksek Lisans; MSÜ. Sosyal Bilimler enstitüsü, Doktora; Mimar Sinan Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı), 1986 yılından beri çeşitli zaman dilimlerinde sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,

Adresi: Kadırga Liman Cad. Küçük Ayasofya Medrese Sk. Küçükayasofya Camii Bahçesi İçi No:8 Sultanahmet/İstanbul,

Görüşmenin Yapıldığı Tarih: 01.08.2009

AKTAŞ, Hülya; Keçiörlü/1970, Mimar, Şantiye Şefi, Üniversite Mezunu (Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü), 2 yıldır (2007 den beri) sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,

Adresi: Bil-Sa İnş. Turz. San. Ve Tic. Ltd. Şti. Bardacık Sk. 16/6 Kavaklıdere/Ankara,

Görüşmenin Yapıldığı Tarih: 05.08.2009 ve 15.12.2009

ATASEVEN, Muzaffer; Zile/1960, İzmir Vakıflar Bölge Müdürü, Üniversite Mezunu (Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Teftiş Planlama Bölümü), 2008 yılından beri İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü görevini yürütmekte,

Adresi : İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Fevzi Paşa Bulvarı No:4 Konak/İzmir

Görüşmenin Yapıldığı Tarih: 21.10.2009

GÜVEN, Güvenç; Çivril-Denizli/1958, mesleğini kendisi “Nakkaş, uzman restoratör, İznik çinileri sanatçısı” olarak belirtmiştir, Lise Mezunu (Geleneksel Türk Sanatları eğitimi konusunda çeşitli ustalarla çalıştığını ve alaylı olduğunu belirtmektedir.), 1980’li yıllarda kalem işi restorasyonuna başlamış, yaklaşık 20 yıl bu alanda çalıştıktan sonra kendi atölyesinde çini üretimi, ahşap üzeri kalem işi gibi alanlarda tasarım ve uygulamalar yapmaya başlamıştır ve halen atölye çalışmalarına devam etmektedir,
Adresi :Nişancı mah. Defterdar cad. No:10/2 34030 Eyüp/İstanbul
Görüşmenin Yapıldığı Tarih: 29.07.2009

HALİFEOĞLU, Zülfikar; Malazgirt/1968, İnşaat Mühendisi-Müteahhit, Üniversite Mezunu (Dicle Üniversitesi, İnşaat Fakültesi), 1992 yılından beri sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,
Adresi: Lise Cad. Yılmaz 10 Apt. Kat:1/3 Yenişehir/Diyarbakır
Görüşmenin Yapıldığı Tarih: 17.02.2009

İRTEŞ, M. Semih; İstanbul/1952, Mimar, Nakkaş, Üniversite mezunu (İstanbul Devlet Mühendislik Mimarlık Akademisi (Yıldız Teknik Üniversitesi), Mimarlık Bölümü), 1965 yılından beri (1975’den beri profesyonel olarak) sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,
Adresi : Valide-i Atik Mah. Tekke Önü Sk. No:1 Üsküdar/İstanbul
Görüşmenin Yapıldığı Tarihler: 01.08.2009, 05.08.2009, 14.12.2009

KAYA, Hüseyin; Kastamonu/1945, İstanbul Rölöve Anıtlar Bölge Müdürü, Üniversite Mezunu (Mimar Sinan Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi), 2004 yılından beri İstanbul Rölöve Anıtlar Bölge Müdürlüğü görevini yürütmekte,
Adresi : Topkapı Sarayı 1. Avlu 34400 Sultanahmet/İSTANBUL
Görüşmenin Yapıldığı Tarih: 06.08.2009

KÜÇÜK, Celaleddin; Malatya/1966, Konservatör, Üniversite Mezunu (Lisans; Mimar Sinan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El

Sanatları, Yüksek Lisans; MSÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1989 yılından beri sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,
Adresi: Seyrantepe Mah. Dilek Sk. No:30/1, Kağıthane/İstanbul
Görüşmenin yapıldığı tarihler: 28.07.2009 ve 01.08.2009

MALKOÇO, Raziye Canan; Silvan/1970, Mimar (İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde Görevli), Üniversite Mezunu (Dicle Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü), 1991 yılından beri sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,
Adresi : İzmir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Fevzi Paşa Bulvarı No:4 Konak/İzmir
Görüşmenin Yapıldığı Tarihler: 21.10.2009, 12.01.2010

ÖNEL, İsmail; Silivri-İstanbul/1970, Restorasyon Teknikeri, Üniversite Mezunu (Trakya Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu, Restorasyon Bölümü), 1987 yılından beri sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,
Adresi : Valide-i Atik Mah. Tekke Önü Sk. No:1 Üsküdar/İstanbul
Görüşmenin Yapıldığı Tarihler: 15.12.2009

ŞİBİL, Sadi; Gümüşhane/1966, Müteahhit, Bil-Sa İnş. Turz. San. Ve Tic. Ltd. Şti. Müdürü, Üniversite Mezunu (Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi), 1987 yılından beri mimari restorasyon, 1994 yılından beri de kalem işi restorasyonu çalışmalarını gerçekleştirmekte,
Adresi : Bil-Sa İnş. Turz. San. Ve Tic. Ltd. Şti. Bardacık Sokak 16/6 Kavaklıdere/Ankara
Görüşmenin Yapıldığı Tarih: 04.08.2009

ÜÇER, Kaya; İstanbul/1965, Öğretim Görevlisi, Restoratör, Nakkaş, Üniversite Mezunu (Lisans; Mimar Sinan Üniversitesi GSF. Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Tezhip-Hat Anasanat Dalı, Yüksek Lisans; MSÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora; MSÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü), 1980 yılından beri sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,

Adresi : Plaj Yolu Kadir Ağa Sk. Baran Apt. No:41/3-8 Göztepe/İstanbul
Görüşmenin Yapıldığı Tarih: 31.07.2009

YAR, Mine; Bolu/1963, Konservatör (duvar resmi- tablo), Üniversite Mezunu (Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü), 1993 yılından beri sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,
Adresi : Seyrantepe Mah. Dilek Sk. No:30/1, Kağıthane/İstanbul
Görüşmenin Yapıldığı Tarih: 01.08.2009

YILMAZ, Ercan; İstanbul/1977, Restoratör, Üniversite Mezunu (Trakya Üniversitesi, Edirne Meslek Yüksek Okulu, Duvar Süsleme Sanatları Bölümü), 1997 yılından beri sıva üstü kalem işi restorasyonu ile uğraşmakta,
Adresi: Firuzağa Mah. Bostanbaşı Cad. No:6/A Beyoğlu/İstanbul,
Görüşmenin Yapıldığı Tarih; 29.07.2009

Web Siteleri

www.iccrom.org

www.kultur.gov.tr

www.vgm.gov.tr

www.deu.edu.tr

www.msgsu.edu.tr

http://www.istanbul.edu.tr/edebiyat/bolum_sayfasi/tasinabilir_kulturvarliklari_bolum_u.htm

ÖZGEÇMİŞ

Ad, Soyad: Muhammet BİLGEN

Doğum yeri ve yılı: TORTUM/02.04.1978

Yabancı Dil: İngilizce

Eğitim:

Yüksek Lisans: 2005, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı

Lisans: 2001, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları, Tezhip Anasanat Dalı

Lise: 1995, Uzundere Lisesi

İş tecrübesi:

- Arkeolojik Alan Çalışması (Avrupa Birliği Projesi)

15.07.2004-10.09.2004 :SRAP Seferihisar Kültür Turizm Projesi Kapsamında, Teos Antik Kenti Yüzey Temizliği ve Bu Temizlik Esnasında Bulunan Seramik Buluntuların Çizim ve Belgelendirme çalışması, Teos Antik Kenti Seferihisar/İZMİR

- Çini Restorasyonu Çalışmaları

10.2008 – 02.2009 :Melik Ahmet Paşa Camii Merkez/Diyarbakır (DEÜ, GSF, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Adına)

07.2006 – 11.2006 :Sahip Ata Külliyesi Merkez/Konya (Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şirketi)

07.2006 – 09.2006 :Karatay Medresesi Merkez/Konya (Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şirketi)

08.2006 :Küçük Ayasofya Mescidi Akşehir/Konya (Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şirketi)

06.2006 – 08.2006 :Sırçalı Mescidi Merkez/Konya (Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şirketi)

- 25.12.2004-15.02.2005 :Ulu Camii Akşehir/Konya (Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şirketi)
- 09.09.2004–25.11.2004 : Eşrefoğlu Camii, Beyşehir/Konya (Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şirketi)
- Kalemî Restorasyonu ve Uygulama Çalışmaları
- 2009-2010 :Devlet Tiyatrosu Binası, Karataş/İzmir (Art Restorasyon Kültür Sanat ve Araştırmacılık Tic. Ltd. Şirketi)
- 06.10.2001-08.11.2001 :Mekke Şerifleri Köşkü, Emirgan/İstanbul
- 15-25.10.2000 :Aziz Mahmut Hüdai Camii, Üsküdar/İstanbul
- 10.08.1999-02.10.1999 :Sokullu Şehit Mehmet Paşa Camii, Kadırga/İstanbul
- 22.09.2001-05.11.2001 : Fethi Paşa Köşkü kalem işi uygulamaları, Üsküdar/İstanbul

Yayımları:

- Haziran 2009 :“Diyarbakır Melik Ahmet Paşa Camii İç Mekan Çinilerinin Koruma – Onarım Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Tezhip Anasanat Dalı “Geleneksel Türk Sanatları Sempozyumu”na Sunulan Bildiri, Erzurum, 04-06 Haziran 2009.
- Mayıs 2008 :”Kızılcabölük’te (Denizli - Tavas) Etnografya Müzesi Kurma Projesi”, Pamukkale Üniversitesi Denizli Meslek Yüksekokulu ve Kızılcabölük Belediyesi “Kızılcabölük Geleneksel Dokumalar Sempozyumu”na sunulan bildiri 28-30 Mayıs 2008 / Kızılcabölük Beldesi – Denizli (Muhammet Bilgen Vildan Ömür).
- Kasım 2006 :”Şadırvan Camii (İzmir), Şadırvan Süslemelerinin Koruma ve Onarımına İlişkin Bir Rapor”, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Uluslararası Geleneksel Sanatlar Sempozyumu Bildirileri, C.2, İzmir 2006, 404 – 410. s., 720 S. “Tübitak”